ਦਸਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ

ਵੰਨਗੀ

(ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਇਕਾਂਗੀ)

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਐਡੀਸ਼ਨ 2016...............1,80,000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction and annotation etc., are reserved by the Punjab Government.

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦ-ਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲ੍ਹੀ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਖੋਰੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫ਼ੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।
(ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲ਼ੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਮੁੱਲ : ₹ 49.00

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ-160062 ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ: ਹੋਲੀਫੇਥ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰਾ.ਲਿ., ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ ਐਕਸਟੈਨਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਸਿੱਖਿਆ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਗਿਣਵਾਂ-ਤੁਲਵਾਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਮਹੱਤਵ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਬਲ ਬਣਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜ ਅਤੇ ਰੱਜ ਨਾਲ਼ ਜਿਉਂ ਸਕੇ ਬਲਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ/ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਹੈ । ਲੋੜ ਇਸ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ, ਸਲਾਹੁਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੈ । ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਹੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮਨੋਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਤੋਰ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਨਾਲ਼ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਇਸ ਦੀ ਧੜਕਣ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿ ਸਕੇ, ਇਸ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਤਿ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਤਿ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦਾ ਰੱਜ ਬਣਾ ਸਕੇ ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ 'ਹਾਸਲ' ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਹਨ : ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ । ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਬੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁਸਤਕ-ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੁਹਿਰਦ ਅਧਿਆਪਕ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਚਾਨਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ, ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ 'ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡੰਗੋਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੀ ਉਂਗਲ਼ੀ ਫੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਰਹੇ । ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਵਿਹਲ ਨਾਲ਼ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ; ਇਸ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਣੀ ਤੇ ਜੂਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰੀ ਹੈ ।

ਮੇਰੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹਿਣ ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਤੇ ਅਨਜਾਣੇ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਭਖਦੀ, ਅਮਿੱਟ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰੱਥ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਜਾਣ ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਰ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ । ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸੀਨੀਅਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਵਿਦਵਾਨ ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ), ਸ. ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੋਆ (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ), ਡਾ. ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸਕੂਲ-ਅਧਿਆਪਕ) ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਤਹਿ-ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ ! ਭਵਿਖ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਨਿਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੋਹ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ......

ਚੇਅਰਪਰਸਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

ਕਹਾਣੀਆਂ

				ਪੰਨਾ
	ਭੂਮਿਕਾ			1
1.	ਕੁਲਫ਼ੀ	:	ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ	13
2.	ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ	:	ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ	20
3.	ਅੰਗ-ਸੰਗ	:	ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ	32
4.	ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ	:	ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ	47
5.	ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ	:	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ	58
6.	ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲ਼ਦ	:	ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ	69
7.	ਇੱਕ ਪੈਰ ਘੱਟ ਤੁਰਨਾ	:	ਅਜੀਤ ਕੌਰ	78

ਇਕਾਂਗੀ

1.	ਬੰਬ ਕੇਸ	:	ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ	95
2.	ਨਾਇਕ	:	ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ	110
3.	ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ	:	ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ	128
4.	ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ	:	ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	150
5.	ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ	:	ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ	167

ਕਹਾਣੀ

ਭੂਮਿਕਾ

ਕਹਾਣੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਬਾਰੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਦਿ-ਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਗਰੋਹ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰ ਕੇ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਗਰੋਹ ਨੂੰ ਆ ਦੱਸਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਬਾਂਸਾਂ ਦੀ ਰਗੜ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਸੜਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਫਟਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਨਦੀਆਂ-ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਦੋਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਹਿਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਕਰੋਪਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੇ ਰੱਬ ਸਿਰਜ ਲਿਆ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਸਿਰਜ ਲਏ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋੜ ਲਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਕਾਲ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਚੱਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਵੀਂਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸੋਝੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇਵ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਾ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਖੋਜ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਅੱਪੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਵਾਧੂ ਜਾਂ ਗੱਪ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਯੁੱਗਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਿਊਂਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕ-ਜਗਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ-ਜਗਤ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਬੀਲਾ-ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੌਤਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਊਂਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਭਰੇ-ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ

ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਜਿਉਂ -ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ-ਜਗਤ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼, ਰੂਸੀ, ਵੀਅਤਨਾਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕੜੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਅਨਿਆਂਈਂ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ 'ਮਨੁੱਖਾਂ' ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਟੁੱਟਦਾ-ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਘਟਨਾ ਉਸ ਦੇ ਗਲੀ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਤੇ ਵਾਪਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੋਈ 'ਮੌਤ' ਦੇ ਨਫ਼ੇਏ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਰਹੀ ਕਿ ਕੁਝ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਕਿਰਿਆ-ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਲੱਭੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਆਦਿ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਵੇ। ਇਹ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਨੁੱਖ 'ਜਿਊਂਦਾ' ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਮਰ-ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇੱਕ ਪਸ਼ੂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਾਰੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਮਨ ਦੀ ਭੜਾਸ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਹ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਾਹਿਤ ਦਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸੰਤੁਲਨ ਡੋਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤਹਿਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰਾ ਤੇ ਸਾਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਅਤਿ-ਭਾਵੁਕ। ਕਿਤੇ ਉਹ ਭਾਵਕ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤਹਿਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਤਰਕ-ਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰ, ਕਿਤੇ ਭਾਵਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ। ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਹਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਤਹਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਰਤਕ, ਦੂਜੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਗਲਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਸੋ, ਕਹਾਣੀ ਤੀਜੀ ਤਹਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਵਕਤਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਭਾਵਕਤਾ ਵੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਵੀ। ਕੇਵਲ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਜਾਂ ਕਥਾ-ਕ੍ਰਮ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕਥਾ ਭਾਵਕਤਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਫ਼ਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕਥਾ ਹੈ, ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ।

ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ :

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਾਹਿਤਿਕ ਵੰਨਗੀ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਇਸ 'ਸੰਜਮ' ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:-

1. ਕਥਾ-ਵਸਤੂ 2. ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ 3. ਵਾਰਤਾਲਾਪ 4. ਵਾਤਾਵਰਨ
5. ਸ਼ੈਲੀ 6. ਮਨੋਰਥ

1. ਕਥਾ-ਵਸਤੂ :

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਜੋ ਵਸਤੂ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਕਥਾਤਮਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲੇਬੱਧ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਤੇ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਲੇਖਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰੰਭ, ਮੱਧ, ਸਿਖਰ ਤੇ ਅੰਤ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾ ਕੇ, ਕਦੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ

ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖਰੀ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

2. ਪਾਤਰ - ਚਿਤਰਨ :

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ- ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ। ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਕਿਰਿਆ-ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀ ਉਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਸਾਨੂੰ ਆਮ ਵਰਗੇ ਲੱਗਣ, ਯਥਾਰਥਕ ਹੋਣ। ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪਾਤਰ ਆਮ ਵਰਗੇ ਹੀ ਲੱਗਣੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਿੱਧਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਨਿੱਤ ਦੇ ਵਾਹ ਵਿਚਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਜਿਹੜੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਧਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਪਿੱਛੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਸਾਰ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਲ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਨਾ ਕਹੇ ਸਗੋਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰੇ ਕਿ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਰਾਂ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤਿ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ।

3. ਵਾਰਤਾਲਾਪ :

ਦੋ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਤਾਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਨਾਵਲ, ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਗੱਲ-ਬਾਤ ਸਾਡੇ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਚਿਤਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਥਾਂਈਂ ਥਾਂਈਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਆਏਗੀ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਲਿਆਉਣ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ, ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਹੋਣ, ਬੋਝਲ ਤੇ ਬਣਾਉਟੀ ਨਾ ਹੋਣ।

4. **ਵਾਤਾਵਰਨ :**

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਪਾਤਰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਉਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਨ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇੱਕ ਸਫ਼ਲ ਕਥਾਕਾਰ ਕੁਝ ਸੂਖਮ ਛੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਨਾਉਟੀ ਜਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਕੇਵੇਂ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਰਸ-ਹੀਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. **ਸ਼ੈਲੀ :**

ਹਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇੱਕ ਆਪਣਾ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਿੱਜੀ ਬਿਆਨ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਵਰਨਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ 'ਤੇ ਕੋਈ ਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਡਾਇਰੀ ਲਿਖਣ ਵਾਂਗ। ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਫ਼ਿਕਰੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਲੱਛੇਦਾਰ। ਕੋਈ ਸੁਝਾਊ ਫ਼ਿਕਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸਪਾਟ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਫ਼ਿਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਞ ਜਿੰਨੇ ਲੇਖਕ, ਓਨੇ ਹੀ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਿਆਨ-ਢੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਓਦੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

6. **ਮਨੋਰਥ :**

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਮਨੋਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਮਨੋਰਥਹੀਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਞ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਲਪ ਤੇ ਹੁਨਰ

ਵਿੱਚ ਏਨੇ ਮਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਮਨੋਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ : 'ਕੁਲਫ਼ੀ', ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ : 'ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ', ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ: 'ਅੰਗ-ਸੰਗ', ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ : 'ਬੰਮ ਬਹਾਦੁਰ' , ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ : 'ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ', ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ : ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲਦ', ਅਜੀਤ ਕੌਰ : 'ਇੱਕ ਪੈਰ ਘੱਟ ਤੁਰਨਾ', ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

* * * * *

ਇਕਾਂਗੀ

ਭੂਮਿਕਾ

ਨਾਟਕ ਕੀ ਹੈ ?

ਨਾਟਕ ਇੱਕ ਦਰਸ਼ਨੀ-ਕਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰੰਗ-ਮੰਚੀ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਤੇ ਇਕਾਂਗੀ ਦੀ ਬਣਤਰ :

ਇਕਾਂਗੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ, ਇੱਕ ਕਾਤਰ ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਗੋਂਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਸਾ-ਪਿਆਰ, ਡਰ ਜਾਂ ਬੀਰਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਇਕਾਂਗੀ ਨਿਰੋਲ ਹਾਸ-ਰਸ ਵਾਲੇ, ਹਾਸ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਵਾਲੇ, ਰੋਮਾਂਸ ਭਰਪੂਰ ਜਾਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਜਾਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਸੁਖਾਂਤ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖਾਂਤ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁੱਖ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ,ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂਤ ਇਕਾਂਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਕਾਂਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਅੰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਅੱਧੇ-ਪੌਣੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਮੰਚ-ਸੱਜਾ ਆਦਿ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਵੀ ਘੱਟ ਅਤੇ ਉਚੇਚ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਚਾਲ ਤਿੱਖੀ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸੰਜਮ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਸਾਰਥਕ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੱਝਵਾਂ, ਪਾਤਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇੱਕਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਅਚਨਚੇਤ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪਤਾ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹਨ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ:

ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਨਕਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਇੱਕ ਨਾਟਕੀ-ਜੀਵ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਕਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਕਲ ਲਾਉਣੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨਾ, ਸਾਂਗ ਲਾਉਣੀ ਆਦਿ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਇਕਾਂਗੀ ਹੀ ਹਨ। ਆਦਿ-ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲੱਭਾ? ਤੂੰ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਹੈਂ? ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰੀ? ਦੇ ਜੁਆਬ ਇਸ਼ਾਰੇ, ਸੰਕੇਤਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸਰੋਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਡਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਥਿਏਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਨਾਟਕ ਟੋਲੇ ਅਸਲ ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਖੇਡ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਤੱਕ ਪਰਦੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਜਿਹਾ ਨਿੱਕਾ ਨਾਟਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਅਸਲ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਖੇਡ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪਰਦਾ ਉਠਾਊ' ਪੈ ਗਿਆ। 'ਬਾਂਦਰ ਦਾ ਪੰਜਾ' (ਮੰਕੀਜ਼ ਪਾਅ) ਅਤੇ 'ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ' (ਏ ਮੈਰਿਜ ਹੈਜ਼ ਬਿਨ ਅਰੇਂਜਡ) ਮਸ਼ਹੂਰ 'ਪਰਦਾ ਉਠਾਊ' ਝਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕ ਏਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਲ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵੇਖੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਲਈ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾ ਸਫ਼ਲ ਨਾਟਕ ਵੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਣ ਤੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ:

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਸਮੁਖ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਗ ਰਚਾ ਕੇ ਜਾਂਞੀਆਂ ਨੂੰ ਠਿੱਠ ਕਰਨਾ ਆਮ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਲਾੜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਜੰਞ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਲਾੜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਂਗ ਕਰਨਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਂਗ, ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਬਾਜ਼ੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਪੁਤਲੀਆਂ ਦੇ ਖੇਲ੍ਹ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕ-ਨਾਟਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਠਿੱਠ ਹੈ, ਟਕੋਰ ਹੈ, ਚੋਭ ਹੈ, ਹਾਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਚੋਟ ਹੈ। ਇੰਞ ਅਸੀਂ, ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਅਣਮਾਂਜਿਆ ਰੂਪ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਲਾਹੌਰ

ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਆਇਰਲੈਂਡ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਇਕਾਂਗੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਵਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇਕਾਂਗੀ ਨਾਟਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਲਈ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕਾਂਗੀ 'ਦੁਲ੍ਹਨ' 1913 ਈ: ਵਿੱਚ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ 'ਤੇ ਰਿਹਾ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ 'ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਭਜਨੀ' ਇਕਾਂਗੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਜਨਮਦਾਤਾ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨੰਦਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ।

ਨੰਦਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਦੌਰ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਬਰਾਇ/ਦੀਵਾਨਾ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਪੰਖੜੀਆਂ' ਛਪਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਪਾਂਧੀ ਨਨਕਾਣਵੀ, ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਏ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਇਸ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਏਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਏ ਕਿ ਸੱਭਿਅਤਾ ਕੰਬ ਉੱਠੀ। ਇਸ ਕੌਮੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਸੋਗ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਖੋਸਲਾ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ ਅਤੇ ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖੇ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ.ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ, ਡਾ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ, ਡਾ. ਚਰਨਦਾਸ ਸਿੱਧੂ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਪਾਲ ਟਿਵਾਣਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਣ ਤੇ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਇਹ ਤਜਰਬੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਖੇਡਣੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਕਾਲਜ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਇਕਾਂਗੀ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕਾਂਗੀ ਵਧੇਰੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਮੁਹਾਲੀ ਵੱਲੋਂ ਇਕਾਂਗੀ ਖੇਡਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿੱਦਿਅਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਇਕਾਂਗੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ : ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ: 'ਬੰਬ ਕੇਸ', ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ: 'ਨਾਇਕ', ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ : 'ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ', ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ: 'ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰਾਂ/ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

* ** * *

ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ

(1909-1993)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1909 ਈ. ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜਮਨਾ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ: ਹਕੀਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੇਤੂ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੋਦਾਮ ਕੀਪਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੱਕ, ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਵਾਹ ਸਦਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਚਿੱਤਰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹਨ। ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪਾਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਿਮਨ-ਵਰਗ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰਾਂ ਵੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ', 'ਨਰਕਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ', 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਸ਼ੂ', 'ਸਭ ਰੰਗ', 'ਨਵਾਂ ਰੰਗ, 'ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਗ੍ਰਾਂ' ਹਨ। 'ਰਾਸਲੀਲਾ', 'ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ', 'ਕੁਲਫ਼ੀ', 'ਪਾਸੇ ਦਾ ਸੋਨਾ', 'ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ', 'ਪਠਾਣ ਦੀ ਧੀ', 'ਕਲਮ ਜਾਗ ਪਈ' ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਗ੍ਰਾਂ' ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੱਟ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਖਾਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਬਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਾਕੇ (ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ) ਦੇ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ਬਹਾਨੇ 'ਤੇ ਬਹਾਨਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਕੇ ਦੇ 'ਮੁਰਮੁਰੇ' ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੁਰਮਰਾ ਭੈੜਾ ਹੁੰਦੈ' 'ਮੁਰਮੁਰਾ

ਗਾਂਦਾ ਹੁੰਦੈ।' ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 'ਬਜ਼ਾਰੋਂ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਖਾਵਾਂਗੇ' ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਭੈੜੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦਾ ਹੈ ਮਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਫ਼ਲ ਪਿਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੰਗ (ਕੁਲਫ਼ੀ ਤੇ ਮੁਰਮੁਰੇ) ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਕਾਕਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਂਦਿਆਂ-ਸੌਂਦਿਆਂ ਵੀ 'ਕੁਫ਼ੀ-ਕੁਫ਼ੀ' ਬੁੜਬੜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਵੱਲੋਂ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਗਾਲ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਨ ਤੜਫ ਉੱਠਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਖਾ ਰਹੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਕਾਕਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੁਲਫ਼ੀ ਖੋ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢੁੱਡ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਕੋਝੀ ਹਰਕਤ 'ਤੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ''ਕੁਝ ਵੰਡ ਸੁਦੈਣੇ, ਕਾਇਰ ਪਿਉ ਦੇ ਘਰ ਬਹਾਦਰ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਿਐ।

* * * * *

ਕੁਲਫ਼ੀ

- ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ

ਮਹੀਨਾ ਮੁੱਕਣ 'ਤੇ ਸੀ ਪਰ ਮੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਨਖ਼ਾਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਉੱਡ-ਪੁੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੱਠੇ ਦੀ ਸਫ਼ ਚੁਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਕੇ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤਾਂ ਸਫ਼ ਦੀਆਂ ਪਿੜੀਆਂ ਪਿੰਡੇ ਵਿੱਚ ਖੁਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

''ਮਲਾਈ ਵਾਲੀ ਕੁਲਫ਼ੀ'', ਠੰਢੀ-ਠਾਰ ਅਵਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀ ਰਹੀ। ਚਿੱਟੀ ਦੁੱਧ ਕੁਲਫ਼ੀ ਸਾਕਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗੀ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਬੇਵੱਸ ਸਾਂ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਤੰਗੀ ਹਵਾਲਾਤ ਦੀ ਤੰਗੀ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਦੁਪਹਿਰ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਕਾਕੇ ਨੇ ਹਲੂਣ ਕੇ ਜਗਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਖਿਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਪਰ ਕਾਕੇ ਦੀ ਤੋਤਲੀ ਅਵਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

''ਦਾ ਜੀ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਆਜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਜਾਗਦੇ ਈ ਨਹੀਂ ਤੁਛੀਂ।''

''ਹਾਂ, ਹਾਂ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿਨੈਂ? ਦੱਸ ਵੀ'', ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

''ਤੱਕਾ, ਇੱਕ ਤੱਕਾ ਦਿਓ, ਦਾ ਜੀ।''

ਪਰ ਟਕਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅੱਜ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੂਨ ਦੀ ਛੱਬੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਸੀ। ਘਰ ਦਾ ਖ਼ਰਚ, ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਉਧਾਰ ਦੀ ਸਾਖ 'ਤੇ ਮਸੀਂ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਤੱਕਾ ਦਿਓ ਵੀ ਨਾ, ਦਾ ਜੀ।''

ਬਾਹਰ ਮੁਰਮੁਰੇ ਵਾਲਾ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸਾਡੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਹੋਕੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ''ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਟਕਾ ਕੀ ਕਰਨੈਂ?''

''ਖਚਣੈ ਮੈਂ ਤੱਕਾ, ਹੋਰ ਕੀ ਕਰੀਦੈ ਤੱਕੇ ਨੂੰ?''

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਪਹਿਲੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਬੜੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਧੇਲਾ ਖ਼ਰਚਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਧੇਲੇ ਦੇ ਮਸੱਦੀ ਰਾਮ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਛੋਲੇ ਮੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾ ਸਨ ਆਉਂਦੇ। ਹੁਣ ਆਨੇ ਦੇ ਵੀ ਓਨੇ ਛੋਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਤੇ ਆਮਦਨ ਮੇਰੀ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪਾਸਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ

ਪੜ੍ਹਾਈ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਸਾ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਧਨ ਕੁਬੇਰਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਬਾਹਰੋਂ ਫੇਰ 'ਮੁਰਮੁਰਾ, ਛੋਲੇ ਦਾ ਹੋਕਾ ਗੂੰਜਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਕੇ ਆਖਿਆ, ''ਤੱਕਾ ਦਿਓ ਵੀ ਨਾ, ਦਾ ਜੀ।''

''ਤੱਕਾ ਭੈੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,'' ਮੈਂ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਬਦ-ਹਵਾਸੀ ਜਿਹੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

''ਹੂੰ, ਤੱਕਾ ਵੀ ਕਦੇ ਭੈਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਦਾ ਜੀ? ਤੱਕੇ ਦਾ ਮੁਰਮਰਾ ਆਉਂਦੈ।''

''ਮੁਰਮੁਰਾ ਭੈੜਾ ਹੁੰਦੈ'', ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਗੱਲ ਹਾਲੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਮੁਰਮੁਰਾ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦੈ।''

ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਲੋਭੀ ਹਾਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਫੋਕੀ ਹਿਕਮਤ ਜਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ''ਮੁਰਮੁਰੇ ਨਾਲ ਖੰਘ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ ਬੱਚੂ।''

''ਤੁਸੀਂ ਤੱਕਾ ਦੇ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ-ਲੁਗਦੀ ਖੰਘ।''

ਮੁੰਡਾ ਮੱਛਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਟਕਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ-ਖ਼ਬਰੇ ਵੱਡਾ ਲੋਭ ਦੇ ਕੇ ਭੁਲਾਉਣ ਲਈ।

''ਮੁਰਮੁਰਾ ਗੰਦਾ ਹੁੰਦੈ! ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮੀ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਕੁਲਫ਼ੀ ਖਾਵਾਂਗੇ।''

ਮੁਰਮੁਰੇ-ਛੋਲੇ ਵਾਲਾ ਹੁਣ ਟਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਾਕਾ ਜੀ ਮੇਰੀ ਆਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸ਼ਾਮੀ ਕੁਲਫ਼ੀ ਖਾਣੀ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਬਲਾ ਟਲੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲਾ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ। ਸੋ, ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਟਕੇ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਇੰਨੇ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਸੁਣੇਗਾ ਕੌਣ? ਇਕੱਲੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਡੀ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇ, ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਲੋੜਵੰਦ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਕੱਠੀ ਮੰਗ ਨਾ ਕਰਨ। ਮੰਗ ਕੀਤਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਨੌਕਰੀਓਂ ਜਵਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ। ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਭਵਿਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਸਦਾ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਾਮੀ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਕਾਕਾ ਛੇਤੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਦੱਬੀਂ ਪੈਰੀਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਮਾਰੀ, ਕੇਵਲ ਕੁੰਡਾ ਹੀ ਖੜਕਾਇਆ। ਉੱਤੋਂ ਹੀ ਅਵਾਜ਼

ਆਈ, ''ਦਾ ਜੀ, ਆਇਆ ਜੇ।'' ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕਾਕੇ ਨੇ ਆਣ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ।

''ਦਾ...ਜੀ...ਕੁਲਫ਼ੀ ਖਾਣ ਜਾਣਾ ਜੇ?'' ਉਸ ਨੇ ਆਸ ਭਰਪੂਰ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।

''ਉੱਤੇ ਚੱਲ, ਉੱਤੇ।'' ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

ਕਾਕਾ ਲਿਮੋਝੂਣਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਤੁਰਿਆ, ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ਼ ਕਿਹਾ, ''ਹੁਣ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਏ, ਕੁਲਫ਼ੀ ਕੱਲ੍ਹ ਖਾਵਾਂਗੇ।''

ਮਾਮੂਲ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਾਕਾ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ''ਦਾ... ਜੀ, ਤਾਰੇ ਪਈਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਨਾ। ਵੱਡਾ ਭਾ ਆਖਦਾ ਸੀ ਤਾਰੇ ਪਈਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਦਾ....ਜੀ,ਸਾਰੇ ਪਈਏ ਸਾਡੇ ਕੋਥੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਰ੍ਹ ਪੈਂਦੇ?''

ਮੈਂ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ''ਤਾਰੇ ਰੁਪਈਏ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।'' ਮਾਨੋ ਉਸ ਦਾ ਸੁਰਗ ਢਾਹ ਛੱਡਿਆ। ਉਹ ਮੰਜੇ ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਆਖ਼ਰ ਸੌਂ ਹੀ ਗਿਆ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਕੰਮ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਮੰਗਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੌਤ ਜਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੰਗਣ ਵਿੱਚ।

ਆਖ਼ਰ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਕੋਲ਼ੋਂ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਲੈ ਹੀ ਲਏ। ਜਦ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਾਕਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਖਵਾਉਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਮੁੱਛ ਲਏ। ਅੱਧ ਮਣ ਲੱਕੜੀਆਂ, ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ, ਲੂਣ, ਤੇਲ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕਾਕੇ ਦੇ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਰੁਪਏ ਮੁੱਕ ਗਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਵੀ ਕਿ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਕੁਲਫ਼ੀ ਖਵਾਉਣੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਕਹਿ ਛੱਡਿਆ, ''ਬੜਾ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹਿਣੈ। ਮੈਂ ਟਕਾ ਦੇ ਛੱਡਾਂਗੀ ਮੁਰਮੁਰੇ ਲਈ।''

ਕਾਕੇ ਜਾਗਦਿਆਂ ਹੀ ਕੁਲਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲ਼ਾ ਮੁਰਮੁਰਾ ਤੇ ਟਕਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਖ਼ਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੁਲਫ਼ੀ ਖਵਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕਰ ਕੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਾਕੇ ਨੇ ਟਕਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰੀ ਮੁੜਿਆ। ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਆਇਆ। ਰੋਟੀ ਖਵਾਉਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਕਾ ਬੜਾ ਚਿਰ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਕੇ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਰਿਹਾ। ਨੀਂਦ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਆ ਗਈ। ਨੀਂਦ ਤੇ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਸੂਲ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਕਾਕਾ ਕੁਝ ਸੁੱਤਾ ਬੇਚੈਨ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਬਾਂਹ ਉਲਟਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਾਰੀ। ਜਾਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਕਾ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਉੱਚੀ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ ''ਕੁਫ਼ੀ, ਕੁਫ਼ੀ ਦਾ......ਜੀ ਕੁਫ਼ੀ।'' ਮੈਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਉੱਠਿਆ। ''ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜਾਗਦੇ ਓ?'' ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ''ਖਸਮਾਂ-ਖਾਣਾ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਵੀ ਕੁਲਫ਼ੀਆਂ ਮੰਗਦੈ।'' ਮੇਰੇ ਤੇ ਮਾਨੋ ਬਿਜਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਾਕਾ ਵੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਵੇਰੇ ਜਾਗ ਕੇ ਕਾਕੇ ਕੁਲਫ਼ੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੋਈ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਮੰਗਿਆ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਲੈਣ ਲਈ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਉਸ ਚੁਭਣ ਵਾਲੀ ਸਫ਼ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਹੁਦਾਰ ਨਾ ਲੈ ਸਕਣ ਦੀ ਅਸਫ਼ਲਤਾ 'ਤੇ ਝੁਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਹਾਲੇ ਅਧਵਾਟੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ, ''ਠੰਢੀ-ਠਾਰ ਕੁਲਫ਼ੀ, ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਕੁਲਫ਼ੀ!'' ਮੈਂ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਕਾਕਾ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਰਬੜ ਦੀ ਪਾਟੀ ਬਤਕ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਬਤਕ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਬੂਹੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਆਵੇਗਾ ਪਰ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਛੋਪਲੀ-ਛੋਪਲੀ ਉੱਠ ਕੇ ਬੂਹੇ ਓਹਲੇ ਆ ਖੜੋਤਾ। ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਕੁਲਫ਼ੀ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਗਲੀ ਦਾ 'ਬੁਲੀ' ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਕੁੱਟਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਅੱਠਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕਾਕੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਕਾਕਾ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੱਤਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਲੱਕ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖੜਾ ਸੀ। ਕੁਲਫ਼ੀ ਵੱਲ ਉਹ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਕੋਲੋਂ ਕੁਲਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਕੁਲਫ਼ੀ ਦੀ ਪਲੇਟ ਰੱਖੀ, ਕਾਕਾ ਧੁੱਸ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ। ਔਹ ਗਈ ਪਲੇਟ, ਔਹ ਗਈ ਕੁਲਫ਼ੀ, ਫ਼ਲੂਦਾ ਤੇ ਚਮਚਾ ਤੇ ਮੋਰੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਾ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ। ਕਿਸੇ ਜੇਤੂ ਵਾਂਗ ਕਾਕਾ ਉਸ ਦੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਉਠਿਆ-ਕੁਲਫ਼ੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਕਾਕੇ ਨੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਐਸੀ ਢੁੱਡ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਮੋਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪਿਆ ਤੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲਾ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਚਪੇੜ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਨੱਸ ਕੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਹਣੀ,

ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਉਲਾਂਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦੀ, ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਉਲਾਂਭਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਈ। ਕਾਕੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਭਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਆ ਖਸਮਾਂ ਖਾਣਿਆ' ਤੂੰ ਲੱਗੋਂ ਹੁਣੇ ਉਲਾਂਭੇ ਲਿਆਉਣ?'' ਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਚਪੇੜ ਉਘਾਰੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ''ਕੁਝ ਵੰਡ ਸੁਦੈਣੇ, ਕਾਇਰ ਪਿਉ ਦੇ ਘਰ ਬਹਾਦਰ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਿਐ।''

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਪਿੜੀਆਂ - ਸਫ਼ ਤੇ ਤੀਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ। **ਟਕਾ** - ਦੋ ਪੈਸੇ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿੱਕਾ। **ਧੇਲਾ** - ਪੁਰਾਣਾ ਸਿੱਕਾ। **ਧਨ-ਕੁਬੇਰ** - ਧਨੀ ਆਦਮੀ, ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ। **ਹਿਕਮਤ** - ਹਕੀਮੀ, ਵੈਦ-ਵਿੱਦਿਆ। **ਮੱਛਰਦਾ** - ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਰਦਾ। **ਬਲਾ ਟਲੀ** - ਮੁਸੀਬਤ ਟਲੀ। **ਮਾਮੂਲ** - ਨਿੱਤ ਵਾਂਗ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ। **ਬਿਹਬਲ** - ਬੇਚੈਨ, ਕਾਹਲਾ। **ਛੋਪਲੀ-ਛੋਪਲੀ** - ਦੱਬੇ ਪੈਰ, ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ। **ਧੁੱਸ ਦੇ ਕੇ** - ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਕੁਲਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੋਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਲੇਖਕ ਕੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ?
3. 'ਤੁਸੀਂ ਤੱਕਾ ਦੇ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ-ਲੁੱਗਦੀ ਖੰਘ।' ਕਾਕੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
4. ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
5. ਲੇਖਕ, ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਤਨਖ਼ਾਹ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ?
6. ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ 'ਕੁਲਫ਼ੀ' ਖੋਹਣ 'ਤੇ ਕਾਕੇ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਿਰਿਆ ਸੀ ?
7. ਕਾਕਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਬੁੜਬੁੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ?
8. ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

* * * * *

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ

(1934-1990)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਨਵੰਬਰ, 1934 ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਜੰਡਾਲੀ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ. ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ (ਇੰਗਲੈਂਡ)ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਦਰਦ ਅਤੇ ਵੇਦਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਕਲਾਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਦਵੰਦ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

'ਬੋਲੀ ਧਰਤੀ', 'ਉਸ ਪਾਰ', 'ਕਾਇਆ ਕਲਪ', 'ਸ਼ਾਨੇ ਪੰਜਾਬ' ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ 'ਉਸ ਪਾਰ' ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ' ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਥੇ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਪਦਾਰਥਿਕ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕੱਲੇਪਣ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੰਨਾ ਸੁੱਖ-ਅਰਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬੇਅਰਾਮ 'ਤੇ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ ਮਾਸੀ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੱਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਸੁੱਖ-ਅਰਾਮ ਮਾਸੀ ਨੂੰ

ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਾਸੀ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ਼ ਉਸ ਨਾਲ਼ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਦੀ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਞ ਮਾਸੀ ਅਜਿਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਘੋਰ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਇੰਡੀਆ ਵਾਪਸ ਭਿਜਵਾ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ''ਇਹ ਤਾਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਏ । ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਧੁੱਪ ਆਂਦੀ ਏ, 'ਵਾ ਵਗਦੀ ਏ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਚਹਿਕਦੇ ਨੇ..... ।''

* * * * *

ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ

- ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ

ਹਾਲੀ ਮਸਾਂ ਨੌਂ ਵੱਜੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਟੈਲੀਫੂਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇੰਨੇ ਸਵਖਤੇ ।...... ਹੌਲ ਜਿਹਾ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸੁੱਖ ਹੋਵੇ-ਪਤਨੀ, ਨੂੰਹ, ਪੁੱਤ, ਧੀ ਰਾਜ਼ੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋਣ। ਟੈਲੀਫੂਨ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਬੋਲ ਕੇ ਆਖਿਆ, ''ਸੁੱਖ ਰੱਖੀਂ !'' ... ਤੇ ਟੈਲੀਫੂਨ ਚੁੱਕਿਆ,

''ਹੈਲੋ !''

''ਬੇਟਾ, ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਆਂ । ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਸਕਨੈਂ ?''

''ਕਿਉਂ ਨੀ ਮਾਸੀ ਜੀ ? ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਂ ਨਾ ਆਵਾਂ । ਉਂਝ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ?''

''ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀ ਬੇਟਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਆਂ ।''

''ਬਸ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।''

ਆਖ ਮੈਂ ਟੈਲੀਫੂਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਸੀ ਤੂੰ ਖ਼ੂਬ ਕਹੀ । ਕੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਉਦਾਸ ਹੋਵੇ ? ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟੈਲੀਫੂਨ ਕਰੇ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਰੋਟੀ ਨਹੀ ਪੱਕਣੀ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸੰਸਾ ਹੋਵੇ, ਟੈਲੀਫੂਨ ਉਹਦੀ ਮਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰੋਟੀ ਨਾ ਪੱਕਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਰੂਹ ਤੜਫ਼-ਤੜਫ਼ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਮਾਸੀ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਆਪ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਮਾਸੀ ਦਾ ਪੁੱਤ, ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਇੰਡੀਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਜਾਣੀ ਉਹਦੀ ਮਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੱਤੀਆਂ-ਤੱਤੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ :

''ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਣਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, ਵਲਾਇਤ ਰਹਿੰਦੇ ਨੂੰ। ਚੌਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੰਮੇ, ਪਲੇ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਏ । ਰੰਨ ਦਾ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏਂ ਨਾ ! ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਕਿੰਨੀ-ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਬੁਲਾਈਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ-ਹਯਾ ਨੀ ? ਆਂਢਣਾਂ-ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੋਲੀ ਮਾਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕੀ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ? ਮਾਂਵਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨੀ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਤੇਰਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਜਨਮ-ਪੀੜਾਂ ਸਹੀਆਂ, ਤੇਰਾ ਗੰਦ ਹੂੰਝਿਆ, ਆਪ ਗਿੱਲੇ ਥਾਂ ਪਈ ਤੈਨੂੰ ਸੁੱਕੇ

ਥਾਂ ਪਾਇਆ ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੀ ਵਿਖਾਇਆ। ... ਊਂ, ਊਂ, ... ਊਂ ! ...... ਉਹ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।''

ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਸੁਣ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ, ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਤੇ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਆਖਣ ਲੱਗਿਆ, ''ਬੀਬੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪਤਾ ਨੀ ਕਦੋਂ ਆਵੇਗੀ। ਇੰਞ ਘੇਰ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਖੇਤ 'ਚੋਂ ਸਹਾ ਕੱਢਣਾ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣਾ ਈ? ਬੱਸ ਗੱਲ ਖ਼ਤਮ । ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ ।''

ਤੇ ਮਾਸੀ ਜਾਨੀ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਦੀ ਮਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਗਈ। ਹਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਕੋਲ ਦੋਹਰ-ਤਿਹਰ ਲਾ ਦੱਸਿਆ, ''ਭੈਣੋਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਪੰਜੇ ਸਰਵਣ ਨੇ।''

ਵਲਾਇਤ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਸਾਰ, ਪਹਿਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਤੇ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਬਿੰਦੂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਸੱਦਿਆ। ਕਿਆ ਬਾਤਾਂ ਸਨ ਮਾਸੀ ਦੀਆਂ। ਏਨੀ ਸੋਹਣੀ ਔਰਤ । ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਖਾਂ, ''ਤੂੰ ਬਈ, ਕੀਹਦੇ 'ਤੇ ਗਿਐਂ ? ਕਣਕ 'ਚ ਕਾਂਗਿਆਰੀ।''

ਮਾਸੀ ਕੀ ਸੀ, ਕਮਾਲ ਸੀ। ਪੰਜ ਫੁੱਟ ਚਾਰ ਇੰਚ ਲੰਮੀ। ਨਾ ਮੋਟੀ ਨਾ ਸੋਟੀ। ਵਾਲ਼ ਬਹੁਤੇ ਚਿੱਟੇ ਕੂਲ਼ੇ ਤੇ ਚਮਕੀਲੇ, ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਤਿੱਖਾ ਨੱਕ। ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਸਨ ਬੁੱਲ੍ਹ- ਪਤਲੇ ਮਹੀਨ ਤੇ ਕੂਲ਼ੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਦ ਮਲ-ਮਲ ਪਾਲ਼ੇ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਏ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਈ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਹਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ''ਬੀਬੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਬੜਾ ਖ਼ੁਸ਼ ਆਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਮੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਲੋਕ ਜਿਊਂਦੇ ਨੇ । ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਐ ...... ਬਲਵੰਤ ਯਾਰ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨੀ ਲਿਆਂਦਾ ?'' ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ।

''ਉਹ ਯਾਰ, ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਨੀ ਲਗਦੇ । ਆਏ ਨੀ ।'' ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਫੜਾਕ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਗੱਲ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ।

''ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਏ। ਲੜਕਾ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰੈਂਡਾਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਐ। ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ। ਬੋਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੇ।'' ਪਤਨੀ ਨੇ ਪੜਦਾ ਪਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਮਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਮਿਲਣੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਸੀ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਦਰਅਸਲ ਉਹਦੇ ਇੱਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ-ਵੰਝਿਆ, ਡਿੰਗੀ ਆਦਿਕ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ''ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਉੱਧਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਲਗਦੇ ਹੋ।''

''ਹਾਂ ਧੀਏ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀਓਂ।

''ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਨੇ ।''

"ਫਿਰ ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਭਣੇਵੀਂ ਹੋਈ ਕਿ...... ।"

''ਹਾਂ, ਮਾਸੀ ਜੀ।''

ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਾਸੀ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ''ਵੇਖੋ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਂ। ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਸ਼ੌਪ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨੌਂ-ਦਸ ਵਜੇ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਆਂ। ਘਰ ਪਰਤ ਅੱਧ-ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਦੇ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਆਪ ਹੀ ਲਾਉਣਾ ਏ। ਜੇ ਕਦੀ ਉਦਾਸ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਖ਼ਬਰ-ਸਾਰ ਲੈ ਲੈਣਗੇ। ਬੰਦੇ ਚੰਗੇ ਨੇ। ਨਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਵਕਤ ਏ ।''

'''ਕਿਉਂ ਪੁੱਤਰ, ਕੋਈ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ?''...... ਮਾਸੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ''ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ । ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਨੀ ਮਰਦੇ। ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਨੇ। ਨੌਂ ਵਜੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਘਰ। ਸਨਿੱਚਰ, ਐਤ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਦੋ ਛੁੱਟੀਆਂ । ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਵਿਹਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ।''

ਮਾਸੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਹੁਤ ਮਿਲਾਪੜਾ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁੱਲ ਹੀ ਲੈ ਲਏ। ਅਗਲਾ ਐਤਵਾਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਵੋਗੇ ਕਿ ਮੰਦਰ ?

ਮਾਸੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ''ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨੀ ਦੋਵੇਂ ਥਾਂ ਚਲੇ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ, ਸ਼ਾਮੀਂ ਮੰਦਰ ।''

ਮਾਸੀ ਜੀ, ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਲੋਕ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਵੇਖੇ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਮੰਦਰ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ । ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ, ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਵਾਲੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਚੱਲੀ ਏ। ਉੱਧਰ ਸਾਡੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ । ਉਹ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾਂਦੇ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਮਾਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਨੇਕ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ। 'ਬਗ਼ੀਚੀ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬਗ਼ੀਚੀ ਦੀ ਆਭਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,' ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ।

ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਮੰਦਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਬਲਵੰਤ ਤੇ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ''ਬਈ, ਮਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਐ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰੋ ।'' ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਨੇ ਫਿਰ ਖਰੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ''ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ! ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਵਿਹਲੇ ਮਿਲਦੇ ਨੇ। ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੁਰਗ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨ੍ਹਾ-ਧੋ ਲੈਂਦੇ ਆਂ, ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਸੌਂ ਲੈਂਦੇ ਆਂ। ਇਹ ਸੁਰਗ ਸਾਥੋਂ ਨਾ ਖੋਹੋ।''

''ਠੀਕ ਐ, ਨਹੀਂ ਖੋਂਹਦਾ । ...... ਤੂੰ ਬਈ ਅਨੰਤ ? ...... ਚੱਲ ਮੰਦਰ, ਗੁਰਦਵਾਰੇ, ਯਾਰ ! ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ।'' ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

''ਸੌਰੀ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰੈਂਡਾਂ ਨਾਲ ਆਲਰੈਡੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਐ, ਉਂਞ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਬੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।''

''ਤੂੰ ਭਾਈ ਅਨੀਤਾ ?''

''ਮੈਂ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਅੱਜ ਟੈਲੀ ਵੇਖਣੈ।''

''ਤੂੰ ਭਾਈ ਮੀਰਾ?''...ਅਖ਼ੀਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਲੀਮਾਣਸ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

ਮੈਂ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਈਂਡ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ? ਮੈਨੂੰ ਮੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਨੀ ਲਗਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਾ ਸਮਝ ਆਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਘਰ ਹੀ ਠਹਿਰਾਂਗੀ ਤੇ ਮੰਮੀ ਦੀ ਹੈਲਪ ਕਰਾਂਗੀ ।.... ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ ਤਾਂ ਚਲਦੀ ਹਾਂ।''

''ਨਹੀਂ ਬੇਟਾ, ਤੂੰ ਘਰ ਹੀ ਰਹਿ। ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਐ ।... ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੀਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ, ਉੱਥੇ ਖ਼ੈਰ ਕਰਮ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੀ ਚੰਗੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨੇ...... ਅੱਛਾ, ਸਾਸਰੀ ਕਾਲ ਤੇ ਨਮਸਤੇ ... ਅਸੀਂ ਚੱਲੇ।''

ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਮਾਸੀ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲ਼ਿਆਂ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੋਚਦੀਆਂ ਅਤੇ ਝੂਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਨਹੀਂ

ਤੇ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਤੁਰੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਮਾਸੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਗਈ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਦੋ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਣੇ, ਮੁੜ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, ''ਲੰਗਰ ਕਿੱਧਰ ਐ, ਧੀਏ?'' ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਏਪ੍ਰਨ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਇਸ ਕਰਮ ਦਾ ਅਸਰ ਆਮ ਸੇਵਕਾਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਪੈਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ ..... ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ 'ਤੇ ਆਮ ਸੇਵਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਘੱਟ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰੋ। ਇਹੋ-ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਜਿਉੜਿਆਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਆਬਾਦ ਨੇ । ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਖਦਾਂ ਉਹਦੇ ਉੱਲਾਂ ਉੱਠ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਵਾਂਗ ਸਪਸ਼ਟ ਬੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਮਾਸੀ ਨੇ ਭਜਨ ਗਾਏ ਤੇ ਧੂੜਾਂ ਪੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ''ਅਰੇ ਭਾਈ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋ ਹਰ ਵੀਕ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ ਕਰੋ । ਅੱਛੇ ਭਜਨ ਗਾਨੇ ਵਾਲੇ ਤੋ ਮਿਲਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ।''

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ । ਬੱਸ ਮਹਾਂ-ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਤੇ ਇੰਡੀਆ ਦੀਆਂ ਕੁਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

''ਬੇਟਾ, ਵੇਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ 'ਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਐ । ਜੇ ਸੁਰਗ ਕਿਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਤਾਂ ਏਨੇ ਗੋਰੇ-ਚਿੱਟੇ ਲੋਕ ਤੇ ਏਨੀ ਸਫ਼ਾਈ ਵੇਖ ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਗਈਆਂ। ਏਨੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚੱਟ ਲਵੋ। ਕੋਈ ਹਾਰਨ ਨਹੀਂ ਵਜਾਂਦਾ। ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਤਾਂ ਬੱਸਾਂ ਟਰੱਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ।.... ਤੇ ਗੰਦ ? ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ!''

ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਬਲਵੰਤ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਮੱਖਣ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਪਨੀਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਹਨੀ ਆਂ ਕਿ ਸੁਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਏਨੀਆਂ ਨੇਅਮਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ । ਨਾਲੇ ਪੁੱਤਰ, ਸੁਰਗ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਏ । ਵਾਹ-ਵਾਹ ! ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਐਵੇਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ......

ਪਰ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਰਜਰੀਨ ਖਾਂਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕਿ ਮੋਟੇ ਨਾ ਹੋ ਜਾਈਏ । ਦੁੱਧ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਰਬੀ ਵਧਾਉਂਦਾ ਏ । ਇਸੇ ਲਈ ਘੱਟ ਕਰੀਮ ਵਾਲ਼ਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਆਂ। ...... ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ।

ਮਾਸੀ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਝਈ ਲੈ ਕੇ ਪਈ, ''ਤਾਂਹੀਉਂ ਤਾਂ ਫਾਕੜ ਪਈ ਲਗਦੀ ਏਂ। ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਵੇਦ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਨਾ ਮੇਰੀ ਧੀ, ਖਾਇਆ ਪੀਆ ਕਰ। ਇਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤੇਰੇ ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਕਲ 'ਚ ਪੀੜਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਨਾ, ਜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਚੱਕੀਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਵੀਂ ......''

ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਐ ਮਾਸੀ ਜੀ ਪਰ ਵੇਖੋ ਮੌਸਮ ਕਿੰਨਾ ਭੈੜਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਤਾੜੇ ਰਹੀਦਾ ਏ । ... ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਲੱਗੀ। ਬੋਲੀ, ''ਕੀ ਹੋਇਆ ਏ ਮੌਸਮ ਨੂੰ ? ਗਰਮੀ ਦਾ ਤਾਂ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਏਥੇ। ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਗਰਮੀ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ। ਤੌਬਾ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ! ਇਨਸਾਨ ਸੁੱਕ ਕੇ ਕਾਲਾ ਬੁਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਿਆਈਆਂ ਫਟੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੀਕਰ ਢਿੱਡ 'ਚ ਗੋਡੇ ਲੈ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪੈਰ ਜ਼ਰਾ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ । ਜ਼ਰਾ ਬਰਸਾਤਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਚਿੱਕੜ ਹੀ ਚਿੱਕੜ। ਮੱਛਰ ਏਨੇ ਕਿ ਹੁਣ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਘਰ-ਘਰ ਮਲੇਰੀਏ ਦੇ ਰੋਗੀ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਅੰਦਰ ਕਿਉਂ ਤਾੜੇ ਰਹੋ ? ਏਨੇ ਸੋਹਣੇ ਮਕਾਨ ? ਗਲੀਚੇ । ਚਵ੍ਹੀ ਘੰਟੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ, ਭਾਵੇਂ ਚੁਬੱਚੇ ਭਰ-ਭਰ ਨਹਾਵੋ । ਗੈਸ ਦੇ ਹੀਟਰ ਤੇ ਕੁੱਕਰ । ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਵੀਡੀਓ ਤੇ ਕਮਰੇ-ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ, ਬਾਹਰ ਕਾਰਾਂ। ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੋਣੇ। ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਪੁੱਤਰ, ਸ਼ੁਕਰ । ਜੇ ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਕਿਤੇ ਸਕੂਟਰੀ ਜੁੜਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਜੇ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ।''

ਜਦੋਂ ਦੀ ਮਾਸੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਈ ਸੀ, ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਦੀਵਾਨੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ''ਬੇਟਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਜ਼ਰਾ ਝਿਜਕਦੀ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ । ਜੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਥੇ ਰੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਅੰਤਲੀ ਉਮਰ ਸੁਰਗ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਹੌਲ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹਦੇ ਬਾਊ ਜੀ ਵੀ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜਹਾਨ 'ਤੇ ਆਣਾ ਸੁਫਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਵੇ।''

ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਪਿਆ-ਪਿਆ ਅੱਕ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆ ਜਾਵੇ। ਮਾਸੀ ਜਿੱਥੇ ਖਲੋਤੀ ਸੀ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਬੜੇ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, ''ਕੀ ਗੱਲ ਬੇਟਾ, ਠੀਕ ਤਾਂ ਹੋ ?''

''ਮਾਸੀ ਜੀ, ਬੁਖ਼ਾਰ ਸੀ ਜਰਾ । ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਚਲੋ ਛੁੱਟੀ ਹੀ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਆਂ ਪਰ ਇਹ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐ ? ਸੱਤ ਸਾਲ ਏਸ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗੁਆਂਢੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨੀ ਆਇਆ। ਉਸ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਹੱਜ ਐ ਜਿੱਥੇ ਸੌ 'ਚੋਂ ਪਚੰਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ।''

ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ''ਵੇਖ ਬੇਟਾ, ਉਂਝ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਪਰ ਤੂੰ ਮੜ੍ਹੀਆਂ-ਸਿਵਿਆਂ ਵਰਗੇ ਕੁਲਹਿਣੇ ਤੇ ਨਹਿਸ਼ ਬੋਲ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਕਰ। ਤੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ, ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ, ਤੇਰੀ ਨੂੰਹ, ਤੇਰੀ ਧੀ-ਵੇਖ ਕਿੰਨਾ ਖ਼ੁਸ਼ ਪਰਿਵਾਰ ਏ ਤੇਰਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਸੁਰਗ 'ਚ ਬੈਠਾ ਏਂ। ਸੌ ਵਾਰ ਧਰਤੀ ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ ਪੁੱਤਰ । ਜਿੱਥੇ ਤੀਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ, ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਕ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮਿਲਣਸਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਦੂਜੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ । ਸਾਰੇ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਵਾਂਗ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। .... ਏਥੇ ਪੁੱਤਰ, ਬੜੀਆਂ ਬਹਾਰਾਂ ਨੇ । ਅਖਰੋਟ ਜੇਡੀ ਤਾਂ ਬਦਾਮ ਦੀ ਗਿਰੀ ਏ ਏਥੇ। ਕਾਜੂ, ਲੌਂਗ-ਲਾਚੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ । ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਰਗੇ ਬੋਲ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਕਰ।''

ਪਰ ਅੱਜ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ? ਉਹ ਤੇ ਉਦਾਸ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਹਾਈ ਐਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿੰਟਨ ਰੋਡ 'ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਣ-ਮਿਣ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਲਕੀ-ਹਲਕੀ ਧੁੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਦੀ ਬੁੰਬ ਮਾਰੀ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਇੰਵ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮਖੋਰ ਦਿਓ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹੋਵੇ । ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਤੀਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ । ਇੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਘਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਬਿਨਾ ਕਿੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਲੀ ਛੱਤ ਦੀ ਟੀਸੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਪੰਛੀ ਨੇ ਧੌਣ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਚੁੱਪ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦਮ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਿਆ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ

ਜਿਹੜਾ ਹੱਥ ਟਿਕਿਆ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਜਾਨ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਥਰਥਰਾਹਟ । ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਮਰੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੌਲੀ-ਦੇਣੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ।

ਮਾਸੀ ਜੀ, ਕੀ ਗੱਲ ਬੁਝੇ-ਬੁਝੇ ਲੱਗਦੇ ਹੋ ?

ਬੱਸ ਉਸ ਦੇ ਦੀਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਸੀ । ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ''ਮਾਸੀ ਜੀ, ਆਏਂ ਨਾ ਕਰੋ । ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਐ ? ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ।''

ਸੋਟੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਮਾਸੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਇੰਞ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੁੱਖ ਸੁੱਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁੱਖ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵਾਂ । ਮੈਂ ਬੜਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਉਸ ਦੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮਾਸੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ''ਪੁੱਤਰ ! ਤੂੰ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੀਕ ਜੀਵੇਂ, ਤੇਰੀ ਭਾਗਵਾਨ, ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਜੀਣ ! ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ । ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਇੰਡੀਆ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।'' ਇੰਞ ਆਖ ਮਾਸੀ ਮੁੜ ਜ਼ਾਰ-ਜ਼ਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਚਕਰਾ ਹੀ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ''ਹੈਂ ! ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਇੰਡੀਆ ......?'' ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਤੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥਕਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਊ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ .... ਕੀ ਗੱਲ ਬਲਵੰਤ, ਤੁਹਾਡੀ ਨੂੰਹ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਨੀ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ?''

ਮਾਸੀ ਜ਼ਰਾ ਸੰਭਲੀ ਤੇ ਬੋਲੀ, ''ਪੁੱਤਰ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਇਹੀ ਏ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ । ਸਵੇਰੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਕਦੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਇੰਨੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਹਾਂ - ਹੂੰ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਨੇ। ਬਸ ਬੀਅਰ ਦਾਰੂ ਪੀ, ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਨਿਗਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਆਖਨੀਆਂ - 'ਬੰਤ ਬੇਟਾ' ਆਹ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਬਾਊ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਵੀ। ... ਬੱਸ ਬੇਦਿਲੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਆਖ ਦੇਵੇਗਾ - ਬੀਬੀ, ਤੂੰ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੇਵੀਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਏ ।''

ਤੁਸੀਂ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਆਪਦੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰੋ। ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਐ। ... ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਾਸੀ ਹੱਸੀ - ਉਦਾਸ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਹਾਸਾ ! ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ''ਵੇਖ ਪੁੱਤਰ, ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਦੂਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਇਹ ਕੋਈ ਨੋਂ'ਹ ਏ ? ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਕਲ ਹੀ ਇੰਡੀਅਨ ਏ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਗੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਏ। ਏਹਨੇ ਕਦੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨੀ ਲਾਇਆ। ਕਦੀ ਨੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਜਾਂ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹੇ-ਕਹਾਏ ਮੈਨੂੰ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਲੈ ਤਾਂ ਗਈ ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਖੁਰੇ ਜਿੰਨੀ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਘੰਟੇ ਤਾੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਾਹ ਘੁਟ ਗਿਆ ਮੇਰਾ। ਔਂਤਰੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨੀ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਭਾਈ।''

ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਪਰਚਾਇਆ ਕਰੋ। ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਵਿਆਜ ਪਿਆਰਾ ਹੁੰਦੈ ।

ਮਾਸੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਮੁਸਕਾਨ ਤੜਫੀ, ''ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ.... ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਉਂਵ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣੇ 'ਚ ਨਹੀਂ। ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਬਾਹਰ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟੈਲੀ ਦੁਆਲੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੰਨ-ਖਾਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਗਾਣੇ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉਂਵ ਹੀ ਲੱਛਣ ਚੰਗੇ ਨੀ ਜਾਪਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਭੈੜੇ ਜਿਹੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੇਟ ਤੀਕ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਬਲਵੰਤ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨੀ ਸਮਝੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਧੌਲ-ਧੱਫਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਈ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ?''

ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ?

ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ''ਬੀਬੀ, ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮੁੰਡੇ ਲੱਭਣ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪੇ ਲੱਭ ਲੈਣਗੀਆਂ .....'' ਕੀ ਆਖਦੀ ਮੈਂ ? 'ਬੱਸ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਪੀ ਗਈ ਪਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਰਿੱਝਦੀ ਰਹੀ। .... ਹੇ ਭਗਵਾਨ ! ਏਥੇ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ?'

ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ''ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਬਥੇਰੇ ਨੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਬਕਸੇ ਬਣਨਗੇ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਚੁਗਣੇ ਪੈਣਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹਰਦਵਾਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ੁਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਲੂਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰੇ।... ਬੜੀ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਐ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।''

ਚੰਗੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਹੈਲੋ ਤੇ ਗੁੱਡ ਨੈਟ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦੀ ਏ। ਘੜੀ ਕੁ ਕਾਲਜੇ ਵਿੱਚ ਠੰਢ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਬੱਸ ਮੁੜ ਉਹੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਜਿਹੜੀ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਨਹੀਂ ਟੁਟਦੀ।"

ਮਾਸੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਬੜਾ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਂ ਰੁਝੇਵਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੰਞ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਵਿਚਾਰੀ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੁੱਛੀ-ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖਾਣਾ ਬਣਾਇਆ ਕਰੋ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਸੁਆਦ ਲੈਣਗੇ, ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਡਾ ਵਕਤ ਕੱਟ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।

ਮਾਸੀ ਡਾਢੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ਪੰਜੇ ਜਣਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਰਾਹ ਨੇ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੇਚਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਪਰੌਂਠੀ ਖਾਣੀ ਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਗੋਭੀ ਨਾਲ ਫੁਲਕਾ ਖਾਣਾ ਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਤੀ ਪਾ ਕੇ ਪੀਣੀ ਏ.... ਪਰ ਏਥੇ ਕਿਚਨ ਵਿੱਚ ਵੜਦੇ ਨੇ ਤੇ ਡੱਬਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਾਰਨਫਲੇਕਸ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਪਾ, ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੀ ਬੋਤਲ ਉਲੱਦ ਖਾ ਕੇ ਔਹ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਮਾਸ-ਮੱਛੀ ਤਲ-ਤਲ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਧਰਮ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੂ। ਇੰਡੀਆ ਜਾਂਦੀ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਦਵਾਰ ਨਹਾ ਕੇ ਹੀ ਘਰ ਵੜਾਂਗੀ।

''ਨਾ, ਮਾਸੀ ਜੀ, ਜਿਊਂਦੇ ਜੀਅ ਹਰਦਵਾਰ ਨਾ ਜਾਣਾ।'' ... ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ।

ਪਰ ਮਾਸੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਤਿ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ''ਪੁੱਤਰ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਘਲਾਉਣ 'ਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਅਹਿਸਾਨ ਉਮਰ-ਭਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਾਂਗੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘੁਟ-ਘੁਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੀ।'' ਆਖ ਉਹ ਮੁੜ ਜ਼ਾਰ-ਜ਼ਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਰਜ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ''ਮਾਸੀ ਜੀ, ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਰਗੀ ਇਕੱਲ ਨਿਗਲ਼ ਜਾਵੇਗੀ।''

ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਣ ਲਈ ਟਿਸ਼ੂ ਫੜਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਈ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਮਾਸੀ ਜ਼ਰਾ ਸੰਭਲ ਗਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ''ਪੁੱਤਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਮਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਏ। ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਧੁੱਪ ਆਂਦੀ ਏ। 'ਵਾ ਵਗਦੀ ਏ। ਪੰਛੀ ਚਹਿਕਦੇ ਨੇ ......''

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਕਾਂਗਿਆਰੀ - ਕਣਕ ਵਿੱਚ ਉੱਗੀ ਬੂਟੀ। **ਕੀਲ ਲਿਆ** - ਵਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ, ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। **ਮਾਈਂਡ ਕਰਨਾ** - ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ, ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਣਾ। **ਤ੍ਰਿਕਲ**-ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਧੌਣ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਹਿੱਸਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. 'ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਵਿਦੇਸ਼ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਆਏ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ?
3. ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਾਸੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੈ ?
4. ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਹੈ ?
5. ਮਾਸੀ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ?
6. ਮਾਸੀ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮੜ੍ਹੀਆਂ-ਸਿਵਿਆਂ ਵਰਗੇ ਨਹਿਸ਼ ਬੋਲ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਵਰਜਿਆ ?
7. "ਮੈਂ ਆਖਨੀਆਂ—ਬੰਤ ਬੇਟਾ, ਆਹ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਬਾਊ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਵੀ", ਮਾਸੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਹੇ ?
8. ਮਾਸੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਿਉਂ ਪਰਤ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

* * * * *

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
(1945)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਦਾ ਜਨਮ 10 ਸਤੰਬਰ, 1945 ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਚਵਿੰਡਾ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਐੱਮ. ਫਿੱਲ. ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਉਹ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਲੱਗੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ।

ਸੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੇ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਬੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਲੋਹੇ ਦੇ ਹੱਥ', 'ਅੰਗ-ਸੰਗ, 'ਭੱਜੀਆਂ ਬਾਹੀਂ' ਅਤੇ 'ਚੌਥੀ ਕੂਟ' ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। 'ਚੌਥੀ ਕੂਟ' ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ, ਇੱਕ ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਸੰਧੂ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹਾਸਲ ਕਰਵਾਈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਹਾਣੀ 'ਅੰਗ-ਸੰਗ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ, ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਮੰਦਹਾਲੀ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਅੰਗ-ਸੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪਏ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਸਿਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਅਮਰੀਕ ਨੇ ਹੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਨ ਦੇਖਣੇ ਨਾ ਪੈਂਦੇ।

ਅੰਗ-ਸੰਗ

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਅੱਜ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਨਾਨਕੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਪੱਗ ਬਨ੍ਹਾ ਗਏ ਸਨ।

ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ 'ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਚੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਤਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ, ਹੱਸਦਾ, ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦਾ, ਰੋਂਦਾ, ਮੱਝਾਂ ਚੋਂਦਾ, ਪੱਠੇ ਕੁਤਰਦਾ, ਡੰਗਰ ਖੋਲ੍ਹਦਾ-ਬੰਨ੍ਹਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਂਦਾ, ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ, ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਚਾਉਂਦਾ, ਮਾਰਦਾ-ਕੁੱਟਦਾ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਚੱਲਦੀ ਫ਼ਿਲਮ ਵਾਂਗ ਚਿਹਰੇ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸੀ, ਇਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ਼ ਹੀ ਪਰ੍ਹੇ ਡੰਗਰਾਂ ਕੋਲ਼ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਗੁੱਟ।

ਅਮਰੀਕ, ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ, ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਨਾਲ਼ੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੂਲੇ ਵਹਿੜਕੇ ਨੂੰ ਹਲੀਂ ਜੋਅ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਇਸ ਦਾ ਚਿੱਤ-ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਮਹਿੰਦਰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖ਼ਬਰੇ ਰਾਤੀਂ ਬਹੁਤਾ ਨਸ਼ਾ ਪੀ ਲਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਖ਼ਬਰੇ 'ਵਾ ਵੱਜ' ਗਈ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਕੋਲ਼ ਸੁੱਤੇ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਮਾਂ ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਜਗਾਉਣ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਹ 'ਘਰੜ-ਘਰੜ' ਕਰਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦੇਣ 'ਤੇ ਟੈਕਸੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮਹਿੰਦਰ, ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਅਮਰੀਕ ਤਿੰਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਘੁਸਮੁਸੇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਬੰਸੋ-ਜੋ ਪਿਉ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਸੁਣ ਕੇ ਸਹੁਰਿਉਂ ਆ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ - ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਆਈ ਸੁਣ ਕੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਪਿਉ ਦੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਆ ਡਿੱਗੀ।

ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ। ....ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਂਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਰੀ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਕੁੜੀ ਵੀ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

''ਅਮਰੀਕ ਸਿਆਂ! ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਜੋ ਆਇਆ ਸੋ ਚਲਸੀ...ਮਾਂਹਰਾਜ 'ਚ ਲਿਖਿਐ...ਜੱਗ ਚੱਲਣੀ ਸਰਾਂ ਐ....। ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਬੈਠੇ ਉਹਦੇ ਵੈਲ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਜੰਮਿਆ ਸੀ।... ਮਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਹੀਰਿਆ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰਾ ਟੱਬਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਿਰ ਐ....ਮਰਦ ਬਣ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਬਈ..''

ਇਸ 'ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ' ਤੇ 'ਫ਼ਰਜ਼' ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਲ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਨਾਗ ਵਾਂਗੂੰ। ਇਸ ਨਾਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਡੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਵੱਜਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਅਮਲੇ ਸਮੇਤ ਜੀਪ ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਜਿਸਟਰ ਫੋਲ ਕੇ ਸਾਢੇ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਖ਼ਾਦ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ''ਇਹ ਪੈਸੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯੱਕ-ਮੁਸ਼ਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣੇ ਪੈਣੇ ਹਨ।'' ਤੇ ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਅਹੁੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਮੁਹਲਤ ਜਾਂ ਰਿਆਇਤ ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੋ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਚੁਕਦੇ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਲਈ ਉਹਨੇ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਵੀ ਉਹ 'ਮੁਲਾਜ਼ਮ' ਭਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਛੋਟਾ ਮਹਿੰਦਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ 'ਸਾਊ' ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਵਾਹੀ ਵੱਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡੰਗਰ ਧੁੱਪੇ ਸੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਹਜਾਰੀ ਟੁੰਡੇ ਦੇ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਉੱਡਦੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਗੱਡੀ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਿਉ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਧਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਅਜੇ ਸੱਤਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਅਮਰੀਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ੁਕਰ ਰੱਬ ਦਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਹੱਥੀਂ ਵਿਆਹ ਗਿਆ ਸੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ....ਤੇ ਉਸ ਲੰਮਾ ਹੌਕਾ ਭਰਿਆ...ਚੰਗਾ ਸੀ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅੱਧੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਵਰਤਣ ਲਈ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਧੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਲਿਆ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਤਨਖ਼ਾਹ ਨਾਲ ਤੇ ਮਾੜੀ ਚੰਗੀ ਵਾਹੀ ਨਾਲ ਉਹ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖ਼ਰਚ ਤੋਰੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਅਮਰੀਕ ਨੇ ਕਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ? ਦਰਅਸਲ ਉਹਨੂੰ ਪਿਉ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਤੇ ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੜ੍ਹ ਜਿਹੀ ਸੀ। 'ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੋ ਮੇਰੀ ਵੱਲੋਂ' ਉਹਦਾ ਕੁਝ ਇੰਜ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਪਿਉ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਖ਼ਬਰੇ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ, ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਾ ਵਧਦਾ, ਜਿਸ ਹੱਦ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਤੁਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮੀਚੀਆਂ। ਫਿਰ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਕਰਕੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਤਾਰੇ ਧੁੰਦਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਪਿਉ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ-ਘੁੱਟਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਦੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੀ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਪਿਉ-ਪੁੱਤਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਜੋ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਸਦੇ, ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਇੰਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ...ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ...ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ। ਪੰਜਤਾਲ਼ੀ ਸਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ! ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰਵੀਂ ਰੀਝ ਜਾਗੀ, ਕਾਸ਼! ਕਿਤੇ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰੇ, ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰੇ...ਤੇ ਉਹ ਦੂਰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲਾ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਾਉਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਮੁਲਖ਼ ਰਾਜ, ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜਦਿਆਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ''ਆਹ ਵੇਖ, ਤੇਰੇ ਜਿੱਡੇ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ। ਔਹ ਵੇਖ ਖ਼ੁਸ਼ੀਏ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟਾ...ਓ ਮੁੰਡਿਓ! 'ਮਰੀਕੇ ਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਜੇ ਤੇ ਹੁਣ, ਮਰੀਕ ਸੁੰਹ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰੂ, ਆ ਜਾ ਪੁੱਤਰਾ, ਆਜਾ।''

ਤੇ ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਉਹਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਲੇ ਬੰਨੇ 'ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੱਕੀ-ਕੱਕੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ-ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਉਹ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਅਜੇ ਵੀ ਛਾਲ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਡਿੱਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ''ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਆਂ-ਹੁਣ ਸਾਥੋਂ ਛਾਲ਼ਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਵੱਜਦੀਆਂ-ਬੁੱਢਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ। ਫਿਰ ਛੇ-ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੇ ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜ ਕੇ

ਆਖਦਾ, ''ਤੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕਰ ਛਾਲਾਂ ਪੁੱਤਰਾ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਤੇ....!'' - ਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਅਮਰੀਕ ਇਹ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਬੁੱਢਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਧੌਲੇ ਆਉਣ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਮਾਸਟਰ ਜਾਂ ਅਜਨਬੀ ਬੰਦਾ ਅਮਰੀਕ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਆਖਦਾ, ''ਉਹ ਤੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਐ ?'' ਤੇ ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਉਹਦਾ ਪਿਉ, ਪਿਉ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਭਰਾ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ? ਤੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸਾਰੇ ਪਿਉਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣੇ-ਸਿਆਣੇ ਧੌਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, ''ਪੁੱਤਰਾ! ਆਉਂਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੈਨੂੰ - ਤੇਰੇ ਸਿੰਗਾਂ 'ਤੇ ਐ ਅਜੇ - ਜਦੋਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਈ-ਫਿਰ ਵੇਖੀਂ। ਦਿਹ 'ਸੀਸਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਘਲਾਈ ਜਾਂਦੈ -''

ਤੇ ਉਹ ਸੱਚੀਂ ਪਿਉ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਐਸ਼ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਦੇ ਛੱਡਦਾ ਅਤੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਢਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਘੋੜਾ ਬੋਸਕੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਗਾਜਰੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਸੰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਹੁੰਦੀ। ਯਾਰ ਬੇਲੀ 'ਪੈਸੇ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਕਈ ਸ਼ੁਗਲ ਪਾਲ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਕੌਡੀ ਖੇਡਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਧੀਆ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਵੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਢਾਣੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਨਵੀਆਂ ਖ਼ਾਦਾਂ ਤੇ ਬੀਜ ਤੁਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਂਜ ਵੀ 'ਬਹੁਤੀ ਆਮਦਨ' ਕਮਾਉਣ ਵੱਲ ਉਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੰਜ ਪਿਉ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਪੈਸੇ ਉਹ ਗੁਲਸ਼ੱਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਡਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਧੀਆ ਖਿਡਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਕਰਕੇ, ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਕਰਕੇ ਤੇ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਡਾਂਗਾਂ ਫੜਕੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ-ਅਮਰੀਕ ਪਿਉ ਦੇ ਨਾਲ ਫਿਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਦੇ ਯਾਰ ਉਹਨੂੰ ਲਡਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਦਾਦੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੰਜ ਢਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਤਨੀ ਦੀ ਤਾਂ ਜੁਰੱਅਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸ ਅੱਗੇ ਉਭਾਸਰੇ। 'ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਦਾ' ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ....ਤੇ ਇੰਜ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਮਰੀਕ

ਦਾ ਦਾਦਾ ਦੋ-ਚਹੁੰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਕਿਧਰੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਜੰਮਣ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੋ ਕੋਠੜੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸੁਫ਼ਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਬਰਾਂਡਾ ਛਤਵਾ ਕੇ ਉੱਪਰ ਚੁਬਾਰਾ ਪਵਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਕਿ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਖ਼ਰਚੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਘੱਟ ਉਡਾਇਆ ਕਰੇ। ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਰ ਖਰੀਦ ਲਵੇ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਆਤੁਰ ਹੋ ਕੇ, ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਪੈ ਜਾਣ 'ਤੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ਼ਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਗਹਿਣੇ ਪਈ ਸਾਰੀ ਪੈਲ਼ੀ ਛੁਡਵਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੀ ਕਦਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦਾ, ਜਿੱਥੇ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਮੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਫੋਕੀ ਫੂੰ-ਫਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਦਾ ਦਾਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ, ''ਓ ਕਰਤਾਰ ਸਿਆਂ ! ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਉਂਦਾਂ, ਸੋਚਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂ....ਪਰ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਵਿਹਲੇ ਵੇਲ਼ੇ ਸੋਫ਼ੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਐਂ ਨਾ...''

''ਕਰ ਤੂੰ ਜਿਹੜੀ ਕਰਨੀ ਐਂ....ਤੇਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀਹਦੀ ਮੰਨਣੀ ਆਂ? ਤੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਐਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਆਂ.....''

ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਹੀ 'ਮਕਾਨ ਕਲੀ' ਕਰਾਏ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ਰੀਦੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ 'ਛੁੱਟੀ ਕੱਟਕੇ' ਗਿਆ ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਤੀਸਰੇ ਚੌਥੇ ਮਹੀਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸਿੰਗਾਂ' ਤੋਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਪੈਸਾ ਇੱਕ-ਦਮ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੱਜਣਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦਾ ਰੱਖਕੇ ਆਪ ਵਾਹੀ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚੱਲੇਗਾ। ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਂਗ ਯਾਦ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਤੇ ਮਾਮਾ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵੱਲੋਂ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਜੋੜੀ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਲਿਸ਼-ਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਚਿੱਟੇ-ਦੁੱਧ ਪਿੰਡਿਆਂ ਵਾਲ਼ੇ ਬਲਦ, ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਜੁੱਪੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੋਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਮੁੜੀ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਚਿੱਟੇ ਦੁੱਧ-ਧੋਤੇ ਰੱਖਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਬੰਦਾ ਰੱਖਕੇ ਵਾਹੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਆਪ ਪੱਠੇ ਲਿਆ ਛੱਡਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਖੁੰਢਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿ ਛੱਡਦਾ ਜਾਂ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਘਰ ਦੇ ਵੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਵੀ, 'ਵਾਹੀਆਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ਼ ਮਿੱਟੀ ਹੋਇਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਬਿਗਾਨੇ ਪੁੱਤ, ਸਿਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇੰਜ ਝੱਟ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ' ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਦਾਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਰ

ਤੱਕ ਘਰ ਨਾ ਆਉਣ ਤੇ ਬਾਹਰ ਢਾਣੀਆਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ, ''ਨੜਛਿਆ! ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਚਾਲੇ ਫੜ.....ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਐਂ। ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਨ੍ਹੀਂ ਫੈਲਸੂਫੀਆਂ ਪੁੱਗਣੀਆਂ ਇਹ.....।''

''ਪੁੱਗ ਜਾਣਗੀਆਂ ਬੁੱਢੜੀਏ.....ਆਪੇ ਪੁੱਗ ਜਾਣਗੀਆਂ.....ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ.....'' ਤੇ ਉਹ ਅਮਰੀਕ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਜੋ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਦੀ ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ।

''ਤੂੰ ਕੁੜੀਏ, ਇਹਨੂੰ ਆਪ ਨ੍ਹੀਂ ਵਰਜਦੀ। ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਗਰਮ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਖਵਾਉਂਦੀ ਏਂ.....ਇਹ ਵਿਗੜੇ ਕਿਉਂ ਨਾ...ਜਦੋਂ ਆਵੇ ਠੰਡਾ ਤੋਸਾ ਮੱਥੇ ਮਾਰਿਆ ਕਰ ਸੂ....ਵੇਖ ਲਈਂ....ਨਹੀਂ ਤੇ ਔਖੀ ਹੋਏਂਗੀ.....'', ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਂ ਆਖਦੀ।

ਤੇ ਠੀਕ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ 'ਤੇ ਉਹ ਰਾਤ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਬੀਰੋ ਕੋਲੋਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਮੱਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੀਰੋ ਭੁੜਕ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਅਮਰੀਕ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੁਹਰਾਮ ਮੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਿਆਣੇ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲੀ ਥਾਪੀ ਲਈ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਰੱਜ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ 'ਧੈਂਹ-ਧੈਂਹ' ਜੜੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਂਢੀ-ਗੁਆਂਢੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਮਸਾਂ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਕੋਲ ਬਾਹਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ। ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, ''ਦੱਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ!....ਮੈਂ ਇਹੋ ਆਖਿਆ.....ਪਈ ਭਲਿਆ ਮਾਣਸਾ! ਉੱਤੋਂ ਸੌ ਖ਼ਰਚ ਪਏ ਆ.....ਤੇ ਤੂੰ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏਂ......ਜਦੋਂ ਪੁੱਗਦੀ ਸੀ ਪੀ ਲਈ.....ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸਾਥੋਂ ਪੁੱਗਦੀ......ਨਾ ਆ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਤਾਅ.....ਮੇਰੀਆਂ ਮੌਰਾਂ ਸੇਕ 'ਤੀਆਂ।''

''ਕੋਈ ਨ੍ਹੀਂ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰ....ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਆਣਾ-ਬਿਆਣਾ ਸੀ। ਐਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨ੍ਹੀਂ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ!'' ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਤੁਰ ਗਈਆਂ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧਿਆਂ ਹੀ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਭਾਂਡਾ-ਟੀਂਡਾ ਸਾਂਭ ਕੇ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੰਮਿਆਂ ਪਾ ਕੇ, ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਦਵਾਖੇ 'ਚ ਜਗਦਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾਉਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਿੰਮੋਝੂਣ ਚੌਂਕੇ 'ਚ ਬੈਠੇ ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਉੱਠ ਕੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਨਾ। ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਂਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਠਾਇਆ, ''ਉੱਠ, ਮੇਰਾ ਬੀਬਾ ਪੁੱਤ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ....?'' ਤੇ ਉਹ ਫਿੱਸ ਪਈ। ਉਸ ਡੂੰਘਾ ਹੋਕਾ ਭਰਿਆ।

''.....ਹੱਛਾ ਪੁੱਤ!.....ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮ.......''ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਥੀਦੇ ਹੋਠਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਜਿਵੇਂ ਬਾਹਰ ਆ ਹੀ ਗਈ, ''ਮੈਂ ਤਾਂ 'ਮਰੀਕ ਹਰੀਕੀ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ.....ਜਦੋਂ ਲੱਭੀ ਨਾ.....ਤੂੰ ਦੱਸ ਦਈਂ....'' ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

''ਬੀ.....ਅ.....ਬੀ....'' ਅਮਰੀਕ ਦਾ ਵੀ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਤੇ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਰਹੀ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਹਿੰਦਾ ਲੰਮਾ ਹੌਕਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਰਲ ਜਾਂਦਾ। ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ.... ''ਮੈਂ ਤਾਂ 'ਮਰੀਕ ਹਰੀਕੀ ਡੁੱਬਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ.......''

ਉਸ ਨੇ 'ਹਰੀਕੇ' ਦਰਿਆ ਵੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।...ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਮਾਈ ਗਾਬੋ ਆ ਗਈ......ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਏਨੀ ਦੂਰ ਹਰੀਕੇ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨਿਆਈਆਂ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਾਂ ਡੁੱਬਕੇ ਮਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਈ, ਗਾਬੋ, ਡੁੱਬ ਕੇ ਮੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਖੂਹ ਵਿੱਚ.....ਹਰੀਕੇ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਤੇ ਉਸ ਘੁੱਟ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਉਸ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਉ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੀਤੀ। ਉਸ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੁੱਟਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪਈ। ਉਹਦੀ ਭੂਆ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਵਿਆਹ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਆਪਣੇ ਇਕੱਲੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬਣ-ਠਣ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚਦਾ ਹੀ ਕੀ ਸੀ? ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਖ਼ਤ ਆਇਆ ਸੀ, ਖਿਝਿਆ-ਖਿਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋਵੇ? ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਪਰ ਏਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਜ? ਇੱਕੋ ਭੈਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਭਰਾ ਸੀ। ਭੈਣ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਕਿਹੜਾ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਆਹੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਭਰਾ ਵੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਟੂੰਮਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੋੜ੍ਹੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਥੱਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ''ਮੇਰਾ ਅੱਗੇ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ.....ਸਾਰਾ ਗਹਿਣਾ ਘਰੇ ਈ ਖਾਧਾ ਗਿਆ.....ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ....''

ਤੇ ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਮਾਂ ਗਹਿਣੇ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਮਾੜੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਪਿਉ ਗਹਿਣੇ ਮੰਗ ਕੇ ਮਾੜੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।...ਤੇ ਇਸੇ ਉਧੇੜ ਬੁਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ।

ਭੂਆ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨਜਿੱਠੇ ਗਏ ਸਨ। ਦਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਗਹਿਣੇ ਧਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਪੀਣਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਨੇਮ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਗੁੱਟ ਘਰ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਅਫ਼ੀਮ ਵੀ ਖਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਆਦਤ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਘਰਦਿਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਝਾਉਣ 'ਤੇ ਉਸ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਛੱਡ ਦੇਵੇ....ਪਰ ਅਮਲ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਵਿੰਹਦਿਆਂ-ਵਿੰਹਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਨਸ਼ਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਿਝ, ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਤਣਾਅ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਇੰਜ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਰਜ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ। ਜਾਗੀਰ ਕੋਰ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦਰਿਆ ਜਾਂ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰ ਸਕੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਰ ਘੜੀ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦੀ ਡੁੱਬਦੀ-ਮਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਮਾਣ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤਿ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਪਿਉ ਅਮਰੀਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਤਣੇ-ਤਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਤਾ ਕੁ ਰਗੜ ਲੱਗਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲਾ ਬਾਰੂਦ ਜਿਵੇਂ ਫਟ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਇਹ ਬਾਰੂਦ ਉਸ ਦਿਨ ਫਟ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਬੰਸੋ ਦਾ ਸਾਕ ਅਗਲਿਆਂ ਇਸ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਿਉ ਅਮਲੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਘਰ ਤਾਂ ਭੰਗ ਭੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਖਿਝ ਕੇ ਝਗੜਿਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ, ''ਮੈਂ ਆਵਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਜੈਦਾਦ ਖਾਂਦਾਂ ਉਏ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕੰਜਰ ਦੇ ਆਖਿਆਂ ਹਟਣਾ।....ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੇਂਦਾ ਏਂ? ਕਦੀ ਟਕਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਤੇ ਧਰਿਆ ਈ? ਬਣਿਆ ਫਿਰਦੈ ਵੱਡਾ ਦਨਾਅ....'' ਤੇ ਅਮਰੀਕ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅੱਧੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਘਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦੀ ਸੀ ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਨਖਾਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੀ ਧਰਦਾ.....ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ? ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ 'ਅਹਿਸਾਨ' ਨਹੀਂ....

''ਵੇ ਪੁੱਤਾ! ਤੇਰੀ ਆਈ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਂਦੀ......ਵੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਲਣ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਓਂ ਵੇ ਮੇਰਿਆ ਛਿੰਦਿਆ ਪੁੱਤਾ!'' ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਠ ਬਣੀ ਬੁਢੜੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੂਜੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸਿਸਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

''ਹੈਂ! ਕਮਲੀਆਂ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਜੇ....ਤੁਹਾਡੇ ਵੀਰ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹਿਣ...ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਘਾਟਾ....'' ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਨੇ ਰੋਂਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ, ''ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮੰਗੋ.... ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਂਹ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹ ਵਿਆਹ ਗਿਆ....ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਨਿੱਕੀ ਅਜੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ....ਤੇ ਆਹ ਫੂਹ ਭਰ ਮੁੰਡਾ ਜੀਹਦੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪਤਾ ਨੀਂ ਸੌਂ ਕੇ ਦਿਨ ਕਦੋਂ ਚੜ੍ਹਦੈ...ਵਿਚਾਰਾ ਉਦਣ ਦਾ ਹਲਾਂ ਮਗਰ ਖੁੱਚਾਂ ਤੁੜਾਉਂਦਾ....'' ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦੀ, ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਫਿੱਸ ਪਈ।

''ਨੀ ਬੀਬੀ! ਸਾਨੂੰ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਕੌਣ ਗਲ ਲਾਇਆ ਕਰੂ....ਹਾਏ! ਸਾਡੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਕੌਣ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੂ....'' ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਲੇਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਅਮਰੀਕ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਦਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਜੇ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਕੀ ਵਖ਼ਤ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ? ਇਮਾਰਤ ਹੇਠੋਂ ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਥੰਮ੍ਹ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਡੋਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਨਿਤਾਣਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਧਿਆਨ ਪਾਸੇ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਘੜੀ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅੱਗੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਲੱਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਆ ਪਈ ਸੀ। ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ, ਭਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਿਉ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਵਰਤਣਾ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਨੂੰ-ਜੋ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ, ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸੀ, ਵਿਆਹੁਣਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਹਰ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ 'ਤੇ ਨਾ ਗਿਆ, ਛੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੱਧ-ਘੱਟ ਹੋ ਗਈ, ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵੀ ਆਖਣਾ ਸੀ, 'ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਈ ਐ ਨਾ! ਕਿਤੇ ਪਿਉ ਜਿਊਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।' ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦੇਣਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਯਾਦ ਆਉਣੀਆਂ ਸਨ, ''ਭੈਣੇ! ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਰਾਜ ਖੁੱਸ ਗਿਆ। ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢਦੀ ਸੈਂ....ਵਰਤਦੀ ਸੈਂ....ਹੁਣ ਸੁੱਖ ਨਾਲ......ਭਾਵੇਂ ਸੁਲੱਗ ਨੇ....ਪਰ ਹਰ ਗੱਲੋਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖੇਂਗੀ....ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰੀ ਤੁਰ ਗਈ......''

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਅਮਰੀਕ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪ ਵਾਹੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਏਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਦੋ ਢਾਈ ਕਿੱਲੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਗਹਿਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ, ਬਚਦੇ ਪੰਜਾਂ-ਛੇਆਂ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਉਹ ਖਾਦ ਆਦਿ ਪਾ ਕੇ ਫ਼ਸਲ ਬੀਜਿਆ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੁਰ ਪਏਗਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਰੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਵਰਤਿਆ ਕਰੂ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਜੇ ਹੁਣ ਮਹਿੰਦਰ ਵਾਹੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਿਆਨ ਦਏ ਤਾਂ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਛੁਡਾ ਲੈਣਗੇ।

ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਨੇ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਲ਼ ਵਾਹੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਤੋਰ ਲਈ, ''ਮਿੰਦਰਾ! ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਪੈ ਜਾ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੁਣ। ਮੈਂ ਵੀ ਹਫ਼ਤੇ-ਦਸੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਜਿਆ ਕਰੂੰ। ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਜੀਤੇ ਹੁਰਾਂ ਕੋਲ਼ ਪੈਲ਼ੀ ਗਹਿਣੇ ਆਂ.....ਉਸ ਲਾਈਨ ਵਾਲ਼ੇ ਬਚਦੇ ਪੌਣੇ ਕਿੱਲੇ 'ਚ ਪੱਠੇ ਬੀਜ ਛੱਡੀਂ, ਵਾਹ ਕੇ.....ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਆਇਆਂ- ਉਰਲੀ ਪੈਲ਼ੀ 'ਚ ਝੋਨਾ ਲਾਵਾਂਗੇ-ਠੀਕ ਐ ਨਾ-?''

ਮਿੰਦਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪਾਸਾ ਬਦਲ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਾ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਮਰੀਕ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਜਾਗੀਰ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਉਹ ਪੌਣਾ ਕਿੱਲਾ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਗਹਿਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।''

''ਕਿਹੜਾ? ਉਤਲਾ?''

''ਆਹੋ।''

''ਕਿਉਂ?'' ਉਹਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਸੀ।

''ਆਹ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਸੱਸ ਦੇ 'ਕੱਠ ਤੇ ਜਦੋਂ ਗਏ ਸਾਂ...ਉਦੋਂ....'', ਮਾਂ ਦੱਬੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ।

ਅਮਰੀਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੁਣ ਖਿਝਣ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਘਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਨਾ ਪੈਂਦੀ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਪੀ ਗਿਆ।

''ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈਲ਼ੀ ਕਿਹੜੀ ਰਹਿ ਗਈ ਫਿਰ?'' ਉਸ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਖਿਲਾਅ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਆਇਆ।

''ਉਧਰੋਂ ਖਾਦ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਆਂ....ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਖਾਦ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜੇ....ਫ਼ਸਲ ਤਾਂ ਕਦੀ ਖਾਣ ਜੋਗੀ ਆਈ ਨਹੀਂ....'' ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ।

ਖਾਦ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਨਕਦ ਵੇਚਕੇ ਪੈਸੇ ਵੱਟ ਕੇ ਵਰਤ ਲੇ ਸਨ....ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਕਿੱਥੇ ਪਈ ਸੀ....'' ਮਹਿੰਦਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੋਲਿਆ। ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੁਤੱਤਣ।

ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵੱਟ ਚੜ੍ਹਿਆ, ''ਮੈਂ ਆਹਨਾਂ....ਤੁਸੀਂ ਏਨੇ ਪੈਸੇ ਵਰਤਦੇ ਕਿੱਥੇ ਰਹੇ ਜੇ.....ਮਾਤਾ ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਥੋਂ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਏਂ....'' ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਬਵਾਂ ਜਿਹਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ।

''ਮੈਂ ਕੀ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਰਹੀਆਂ.....ਤੂੰ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਈ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਸੀ......ਉਹ ਦੇ ਅਮਲ ਦਾ ਏਨਾ ਖਰਚਾ ਘਰੋਂ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ...ਤੂੰ ਅਣਜਾਣ ਤਾਂ ਨਾ ਬਣ....''

ਉਹ ਦੰਦ ਘੁੱਟੀ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਏਨਾ ਪੈਸਾ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਉਤਾਰੇਗਾ? ਵਾਹੀ ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇਗਾ? ਝੋਨੇ ਲਈ ਖਾਦ ਵੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

'ਮੱਖਣ ਸੂੰਹ ਵੀ ਇੱਕ ਪਰਨੋਟ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਜੇ...ਮੈਨੂੰ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈਏ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਵਿਆਜੀ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜੇ....ਮੈਨੂੰ ਆਂਹਦਾ ਸੀ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੂੰ......'' ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭੇਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ 'ਪਟੱਕ' ਕਰਕੇ ਮਾਰੀਦਾ ਹੈ।

''ਲਓ ਹੋਰ ਸੁਣ ਲੋ....ਮੈਂ ਆਹਨਾਂ.....ਸਭ ਪਾਸੇ ਦੇਣਾ ਈ ਦੇਣਾ....'' ਅਮਰੀਕ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਕੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਾੜਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਸੋਚਿਆ, ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ''ਓ ਬਾਬਾ! ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੱਸ ਦਿਓ.....ਕੀਹਦਾ-ਕੀਹਦਾ ਕੀ-ਕੀ ਦੇਣਾ ਮੈਂ....? ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਿਉਂ ਲੱਗੇ ਓ....?'' ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ''ਨਾਲੇ ਘਰ ਗੁਆਇਆ ਨਾਲੇ ਭੜੂਆ ਅਖਵਾਇਆ। ਲੋਕੀਂ ਸੌ-ਸੌ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਧਰਤੀ 'ਚ ਨਿੱਘਰ ਜੀਏ ਜਦੋਂ ਸੁਣੀਂਦਾ, ਉਹ ਪੀ ਕੇ ਉਸ ਮੋੜ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ.......ਕਦੀ ਉਸ ਮੋੜ 'ਤੇ.....''

ਨਮੋਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਬੋਲੀ, 'ਸੱਚੀ ਭਾ ਜੀ.....ਅਸੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰਦੇ ਦੱਸਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਉਦੋਂ। ਭਾਈਆ ਤੇ ਹੁਣ ਸੱਚੀਂ ਪੁੱਠੇ ਕੰਮੀਂ ਉੱਤਰ

ਆਇਆ ਸੀ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ, ਘਰੋਂ ਪਤੀਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚੈਂਚਲ ਕਲੀ ਵਾਲ਼ੇ ਕੋਲ਼ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰੀਏ....ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ...ਫਿਰ ਚੈਂਚਲ ਤੋਂ ਮੋੜਕੇ ਆਂਦਾ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ......'

ਅਮਰੀਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧੱਕਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਸੋਚਿਆ, ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਂਦਾ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿਓ ਘਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵੀ ਚੁੱਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ......ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗਰਕ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਤੁਸੀਂ ਛੱਡੋ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ.....ਉਹ ਤਾਂ ਚੈਂਚਲ ਦੀ ਹੱਟੀ 'ਚ ਵੜਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਸਵਾਰ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ...ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ 'ਫ਼ੀਮ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬੀੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ......'' ਮਹਿੰਦਰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਅਮਰੀਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਉਹਦੇ ਪਿਓ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਕੋਲ਼ੋਂ ਲੁਕੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੰਝ ਉਹ ਸ਼ਰੇਆਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੇ ਉਹਦਾ ਪਿਓ ਸ਼ਰੇਆਮ ਭਾਂਡੇ ਚੁੱਕਦਾ, ਨਸਵਾਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਜ਼ਤ ਰਹਿਣੀ ਸੀ ਭਲਾ! ਅੱਗੇ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸਾਕ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

''ਕਿਉਂ ਬੀਬੀ ਠੀਕ ਗੱਲ ਐ?'' ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੇ ਪੀਤੇ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਕਰਜ਼ ਚੁੱਕਣ, ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦੇ ਪਿਓ ਦੀਆਂ ਵਿਗੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ।

''ਠੀਕ ਆ...ਹੋਰ ਝੂਠ ਥੋੜ੍ਹਾ....'' ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਬੋਲ ਪਈ।

'ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ਼ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਬਚਦੀ ਸੀ....ਜੇ ਜਿਊਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਗਹਿਣੇ ਪੈ ਜਾਣੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੀ.....'' ਗੱਲ ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਿੰਦਰ ਬੋਲ ਪਿਆ, ''ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੀ ਠੁਣ-ਠੁਣ ਗੋਪਾਲ।''

ਮਹਿੰਦਰ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਿਆ। ਉਹਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦਰਦ! ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇਰੰਗ ਹਾਸਾ। ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਇੱਕ ਦੋ ਜੀਅ ਹੋਲ਼ੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸੇ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿੰਦਰ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ 'ਘਰ ਦੇ ਸਾਈਂ' ਦੇ 'ਵੇਲੇ ਸਿਰ' ਤੁਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਵਾ ਵੱਜ ਜਾਣੀ - ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ ਜਾਣੀ। **ਯੱਕ-ਮੁਸ਼ਤ** - ਇੱਕੋ ਕਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ, ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ। **ਮੁਹਲਤ** - ਮਿਆਦ, ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਸਮਾਂ ਦੇਣਾ। **ਰਿਆਇਤ** - ਲਿਹਾਜ਼, ਛੋਟ। **ਉਭਾਸਰੇ** - ਕੁਸਕੇ, ਗਿਲਾ ਕਰੇ। **ਆਤੁਰ** - ਦੁਖੀ, ਲੋੜਵੰਦ। **ਨੜਛਿਆ** - ਮੂਰਖ ਆਦਮੀ ਜੋ ਲੰਮਾ ਹੋਵੇ, ਨੜੇ ਵਰਗਾ (ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ)। **ਫ਼ੈਲਸੂਫ਼ੀਆਂ** - ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀਆਂ, ਸ਼ੇਖੀਆਂ। **ਤੋਸਾ** - ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ। **ਚਵਾਖਾ** - ਦੀਵਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲ਼ਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਆਲ਼ਾ। **ਨਿੰਮੋਝੂਣ** - ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ। **ਇਹਤਿਆਤ** - ਚੌਕਸੀ, ਸਾਵਧਾਨੀ। **ਸੁਲਗ** - ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ। **ਜ਼ਮੀਰ** - ਆਤਮਾ। **ਸੁਰਖ਼ਰੂ** - ਕਿਸੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਅੰਗ-ਸੰਗ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ?
3. ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ?
4. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਤੁਰ ਜਾਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ?
5. ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਬਾਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ?
6. ਅਮਰੀਕ ਦੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਗਹਿਣੇ ਪਈ ਆਪਣੀ ਪੈਲ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੁਡਾਇਆ ?
7. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਖਿਝਿਆ - ਖਿਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ?
8. ''ਉਹ ਪੌਣਾ ਕਿੱਲਾ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਗਹਿਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।'' ਜਗੀਰ ਕੌਰ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਕਹੇ ?
9. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ ?

* * * * *

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

(1895-1977)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1895 ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਮਾਲਣੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਰੁੜਕੀ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਉਚੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ, ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਜ਼ਾਦ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। 1933 ਈ: ਵਿੱਚ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਛਾਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਿਸਾਲੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਕਾਰਨ ਆਪ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। 1938 ਈ: ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਨਾਂ ਦਾ ਕਸਬਾ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : 'ਨਵਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲਾ', 'ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਦਰ', 'ਪ੍ਰਸੰਨ ਲੰਮੀ ਉਮਰ', 'ਮੇਰੀਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ, 'ਪਰਮ-ਮਨੁੱਖ', 'ਸਾਂਵੀਂ ਪੱਧਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ', 'ਸ੍ਵੈ-ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਲਗਨ', 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਸ' ਆਦਿ ਵਾਰਤਕ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਨਾਟਕ : 'ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਲਤਿਕਾ'। ਇਕਾਂਗੀ : 'ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੀਤ ਮੁਕਟ'। ਸ੍ਵੈ-ਜੀਵਨੀ : 'ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਿਸ ਪਈ'। ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ : 'ਦੁਨੀਆ ਇੱਕ ਮਹੱਲ ਹੈ। ਨਾਵਲ : 'ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ' ਅਤੇ 'ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦ'। ਅਨੁਵਾਦ 'ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਚਾਨਣ', 'ਸੁਪਨੇ', 'ਮਾਂ', 'ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਤਿੜਾਂ' ਆਦਿ। 'ਅਸਮਾਨੀ ਮਹਾਂ ਨਦੀ', 'ਨਾਗ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਜਾਦੂ', 'ਵੀਣਾ ਵਿਨੋਦ', 'ਪ੍ਰੀਤ-ਕਹਾਣੀਆਂ', 'ਅਨੋਖੇ ਤੇ ਇਕੱਲੇ', 'ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ', 'ਇਸ਼ਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਡੀਂ ਰਚਿਆ', 'ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ।

ਹਥਲੀ-ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ 'ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

'ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ' ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮਹੰਤ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਬੰਮ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘਟਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਵਿੱਚ ਬੰਮ ਨੇ ਘੋਰੂ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਬੰਮ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਬੰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਖੁੱਸਣ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਪ੍ਰਤਿ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਉਹ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੰਮ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਅਤੇ ਖੁੱਸ ਰਹੇ ਹੱਕਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਬੰਮ ਦੇ ਵਤੀਰੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਕਹਾਣੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

* * * * *

ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

ਮਹੰਤ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਨਮੋਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੰਮ ਸ਼ਾਮੀ ਖ਼ਰੂਦ ਕਰਦਾ, ਹਾਥੀਖ਼ਾਨਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

''ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮਾਤਾ ਦੀਨ'' ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੋਲੇ - ''ਬੰਮ ਸਾਡਾ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਹੈ - ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਉਂਦੇ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਕੇ ਆਵੀਏ ਤਾਂ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਸਜਾ-ਧਜਾ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ'ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ- ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਹਿਲੀਂ ਆਵਾਂਗੇ।''

ਬੰਮ ਨਿਰਾ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦਾ ਅਣਖੀਲਾ ਹਾਥੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਇਹਦੀ ਅਣਖ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾਂਦੇ ਸਨ, ਹਰ ਜਲਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਇਹਨੂੰ ਬਣਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਹੋਏ ਬੰਮ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਊਧਮ ਮਚਾਈ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਸਮਝਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਬੇਕਾਇਦਗੀ ਜਾਂ ਬੇਈਮਾਨੀ 'ਤੇ ਬੜਾ ਖ਼ਫ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ :

''ਬੰਮ ਖ਼ਸਲਤ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ - ਮਹੰਤ ਨੇ ਜਦ ਤੋਂ ਇਹਦੇ ਰਾਤਬ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਰੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘੋਰੂ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।''

ਮਹਾਰਾਜਾ, ਉਦੈਪੁਰ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ, ਬਾਹਰ ਮੋਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਤਲੈਈ - ਵਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਪਟ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਛੱਬ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਝਿਲ-ਮਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ- ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੌਦੇ ਨਾਲੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਛਬੇ ਛਣਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਦੰਦਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅੱਜ ਸੋਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਉੱਤੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਬੈਠਾ ਆਪਣੀ ਉਚਾਈ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਧਰੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਥਾਣੀਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹੌਦੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੈ ਬੁਲਾਈ, ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੁੰਡ ਹਿਲਾਈ। ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਪਿਆ ਆਖੇ, ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ - ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤੰਨ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਝੂੰਮਦਾ-ਝਾਮਦਾ, ਲਟਕਦਾ-ਮਟਕਦਾ ਬੰਮ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਭਾਰ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ

ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਹੋਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਨਵੀਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਈ :

''ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ !...ਤੇਰੀ ਮਹਾਰਾਣੀ--ਜਿਨ੍ਹੂੰ ਤੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੈਂ।''

ਬੰਮ ਨੇ ਸੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮਿੱਤਰ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੋਹਨੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੇਡੀ ਲੰਮੀ, ਭਰੇ ਹੋਏ ਪੂਰਨ ਬੁੱਲ੍ਹ ਤੇ ਹੱਸਦਾ ਮੱਥਾ, ਮੋਟੀਆਂ, ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਿਰੀਆਂ ਵੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਛੱਡਦੀਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਗਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੀ ਕਹਿ ਗਈਆਂ ? ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਮੋੜਵੀਂ ਕਦਰ ਐਉਂ ਲਿਸ਼ਕ ਪੈਂਦੀ, ਜਿਉਂ ਸੁਰ ਹੋਈ ਸਿਤਾਰ ਜੇਡੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਛੂਹ ਨਾਲ ਭੀ ਛਣਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਬੰਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਬੋਲੇ, ''ਇਹ ਮੇਰਾ ਹਾਥੀ ਨਹੀਂ- ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਸਾਂਝਾ ਹੈ।''

ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਬੰਮ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰ ਹੁਸਨ ਲਈ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਪਣੇ ਸੁੰਡ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਬੰਮ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਜੁੜੇ ਹੱਥ ਇੱਕ ਖਿਨ ਲਈ ਛੂਹ ਲਏ ਤੇ ਫੇਰ ਸੁਧਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਉਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਪਛਾਣ ਰਹੇ ਸਨ ਬੰਮ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਓਸ ਵੇਲੇ ਕੀ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਸਾਡੇ ਬੰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਸਿਕ ਰੂਹ ਵੱਸਦੀ ਹੈ - ਇਹ ਖ਼ੂਬ ਪਛਾਣਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ......'', ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵੱਲ ਜ਼ਰਾ ਡਿੰਗੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤੱਕ ਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਖਿਆ, ''ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸੁਹਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ।''

ਸਜ-ਪਰਨੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲ ਤਕਿਆ - ਫੇਰ ਬੰਮ ਵੱਲ ਤਕਿਆ- ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਓਸ ਘੜੀ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹਨੂੰ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਿਖਰ ਛੂਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਵੇਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਦਾਅਵਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਰੁਝੇ ਰਹੇ - ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਫੇਰਾ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਆਖੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਮਾੜਾ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਰਾਤਬ ਉਹਨੂੰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਪਹਿਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿੱਤੇ ਘੱਟ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਫੇਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬੰਮ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਭਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ- ਕੁਝ ਮਸਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਏਸ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਚਿੜੀਆ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਚਿੜੀਆ-ਘਰ ਵਾਲ਼ੇ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਏ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਟੋਕ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸਲਾਹ ਇਕਦਮ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

''ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ-ਬੰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖ਼ਰਾਬੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਓਹਦੇ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ...ਬੰਮ ਦੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।''

ਰਾਤੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬੰਮ ਦੀ ਵਫ਼ਾ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਧਦੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਕਰ ਕੇ ਬੰਮ ਨੂੰ ਬਕਾਇਦਾ ਨਾ ਮਿਲ਼ ਸਕਣ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕੀਤਾ ਨਾਲ਼ੇ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਕੀ ਉਹ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬੰਮ ਵੇਖ ਆਇਆ ਕਰੇਗੀ?''

ਮਹਾਰਾਣੀ ਏਸ ਤਜਵੀਜ਼ 'ਤੇ ਬੜੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦਸ ਸੇਰ ਬੂੰਦੀ ਦੇ ਲੱਡੂ ਬਣਵਾਏ ਤੇ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਬੰਮ ਦੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਹਨੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਇਕਦਮ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ - ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਮਿਊਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਮੋਤੀ-ਚੂਰ ਦੇ ਲੱਡੂ ਬੰਮ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਏ, ਬੰਮ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦਾ ਇੰਚ-ਇੰਚ ਮਾਸ ਫਰਕ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਪੂਛਲ ਹਿੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੰਨ ਫਟ-ਫਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸੁੰਡ ਕਦੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੈਰ ਤੇ ਕਦੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ-ਮਹਾਰਾਜ ਜੇ ਕੋਲ਼ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਬੰਮ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬੁੱਝ ਕੇ ਦੱਸ ਦੇਂਦੇ, ਉਹ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਕੇ ਕੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਆਗਿਆ - ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਲਕੜੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਲੈਣ ਦੀ।

''ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ'', ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਫਰਕਦੀ ਸੁੰਡ ਉੱਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਆਖਿਆ- ''ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਹਫ਼ਤੇ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾ ਆ ਸਕਣ, ਮੈਂ ਆਇਆ ਕਰਾਂ-ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਨਾ ਜਾਏ।''

ਬੰਮ ਨੇ ਸੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੁਆਲ਼ੇ ਸੁੰਡ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤਾ।

''ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ! ਬੰਮ ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ'', ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਅਜੀਬ ਅਨੋਖੀ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਹਰ ਨਮਸਕਾਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ-ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ - ਇਨਸਾਨ ਹੋਵੇ - ਹੈਵਾਨ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬੰਮ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਜੁੜੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਛੂਹਿਆ ਹੀ ਸੀ - ਅੱਜ ਉਹ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ - ਨੰਗੀਆਂ ਵੀਣੀਆਂ ਦੁਆਲ਼ੇ ਸੁੰਡ ਦੇ

ਸਿਰੇ ਨਾਲ, ਵਲੇਂਗਣਾ ਪਾ ਲਿਆ - ਸਿਰਫ਼ ਅੱਖ ਫਰਕਣ ਜਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਲਈ - ਤੇ ਫੇਰ ਸੁੰਡ ਸਿੱਧੀ ਕਰ ਕੇ ਅਡੋਲ ਖੜੋ ਗਿਆ।

ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੰਮ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ-ਪਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ,

''ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਬੰਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਝਿੜਕਣਾ .....।''

ਉਸ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦਾ ਰੌਂ ਵਿਗੜਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ ਬੰਮ ਦੇ ਰੌਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚਾਅ ਸੀ। ਉਸ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਕਹਿਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਸ਼ਾਮੀਂ ਜਦ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਉਹਦੇ ਰਾਤਬ ਵਿੱਚੋਂ ਓਨੀ ਕੁ ਮਿਕਦਾਰ ਹੋਰ ਘਟਾ ਲਈ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਲੱਡੂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਖੁਆ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਬੰਮ ਨੂੰ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀਂ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਤਬ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਨਾ ਲਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੰਮ ਦਾ ਰਾਤਬ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਬਿਨਾ ਨਾਗੇ ਹਰ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਅਨੋਖਾ ਚਾਅ ਬੰਮ ਉਹਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦਾ ਉਹਦੀ ਕਦਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਉਹਨੂੰ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਤਾਕਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪਹਾੜ ਸੱਤ ਦਿਨ ਉਹਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਦਾ ਰਾਹ ਤੱਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਜਿੰਨੂੰ ਉਹ ਸੁੰਡ ਦੇ ਮਾੜੇ ਜਿਹੇ ਝਟਕੇ ਤੋੜ ਕੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ, ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ-ਪਰਬਤ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ, ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਏਸ ਹੈਵਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ - ਮਜ਼ਬੂਤ ਥੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਘਸਰ ਨਾਲ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਬੰਮ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਚੋਂ ਰਾਲਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਨੇਹੀ ਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮਦਾ, ਪੈਰ ਫੜਦਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਚੰਬੜਨਾ ਚਾਹਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੱਡੂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਉਂਠੇ ਬੰਮ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਚੁੱਕਦੀ ਤਾਂ ਬੰਮ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪਾ ਖੜ੍ਹੀ-ਖੜੋਤੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਧਰ ਲੈਂਦਾ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਡੋਲ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਣਾ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੰਮ ਦੇ ਸੰਗਲ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਸਤਿਆ ਢੋਲਚੀ ਕਿਸੇ ਰੱਜੇ-ਪੁੱਜੇ ਜਜਮਾਨ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛੁੰਮਣੀਆਂ ਪਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਬੰਮ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਗਸਿਆ ਫਿਰਦਾ - ਤੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਖੇੜਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈਆਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਈਰਖਾ ਦੀ ਤ੍ਰਾਟ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ। ਥਾਨ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਸਲਾਮੀ ਦੇਂਦਾ, ਫੇਰ ਸੁੰਡ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਖੜਦਾ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਪਲੋਸਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਸੁੰਡ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਭੁੰਜੇ ਖੜੋਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਹਦੀ ਸਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਵੱਟ ਤੱਕ ਨਾ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਰੁਝੇਵਾਂ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ - ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਹੀ ਕਦੇ ਆ ਸਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਹੀ ਘਟ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੋ ਦਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਹਫ਼ਤਾ ਉਹਦਾ ਚਾਅ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵਟਾ-ਵਟਾ ਕੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਖੁਆਂਦੀ ਤੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਹੈਵਾਨ ਦੀ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕੋਮਲ ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਬੰਮ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਓਨੀ ਹੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਠੜੀ ਬਣਾਈ ਤੇ ਦੁਆਲੇ ਬਾਗ਼ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਰਾਤਬ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੀ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਚੀਜ਼ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੰਮ ਲਈ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਓਨਾ ਕੁ ਘਾਪਾ ਉਹ ਹੋਰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ। ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਬੰਮ ਬੜਾ ਗੁੱਸੇ ਸੀ, ਓਸ ਨਾ ਰਾਤਬ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਵੱਲ - ਜੀਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਕੋਈ ਘੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬੰਮ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰੌਂ ਵਿੱਚ ਬੰਮ ਕੋਲੋਂ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਓਸ ਨੇ ਬੰਮ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਦੂਜਾ ਹਾਥੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲੰਘੀ। ਬੰਮ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੇਖਿਆ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਇਕਦਮ ਦਹਾੜਿਆ - ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਗਹੁ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਬੰਮ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਿਰ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਆਂਹਦੇ ਸਨ, ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੰਮ ਵਿਸ਼ ਘੋਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਓਹਨੇ ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਖਾਧਾ। ਲੌਢੇ ਪਹਿਰ ਓਹਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਝੱਲ ਜਿਹਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬੰਮ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ। ਬੰਮ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਨਾ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਮੂੰਹ ਭੁਆਂ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗਲ ਵੇਖੇ- ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ - ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੇ ਹੋਰ ਇੱਕ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਓਸ ਨੇ ਰਾਤਬ ਖਾਧਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਓਸ ਵੇਲੇ ਬੰਮ ਦੀ ਸੁੰਡ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਗ ਝਟਕੀ ਤੇ ਸੁੰਡ ਦੀ ਧੱਕ ਨਾਲ

ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਸੱਜਾ ਪੈਰ ਉਹਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਐਉਂ ਮਲ ਸੁੱਟਿਆ ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਖਟਮਲ ਨੂੰ ਮਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੋਂ ਮਦਦ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੰਮ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਘਬਰਾ ਕੇ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨਾ ਛੱਡ ਗਏ। ਬੰਮ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆਇਆ - ਸਿੱਧਾ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਿਆ - ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਜਾਂ ਨਾ ਲਾਇਆ। ਬਾਗ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟੇ, ਉੱਗਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਰੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ ਘਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਨੱਠ ਗਏ - ਤਾਂ ਬੰਮ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਢਾਹ ਕੇ ਖੋਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।

''ਬੰਮ ਝੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ'' - ਖ਼ਬਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੀ। ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਹਾਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਬੰਮ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਈ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰੇਗਾ।

''ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਉਹਨੇ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੇ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ'' - ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਵਕਤ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ।

''ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ - ਹੁਣ ਉਹ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਓਸ ਨੇ ਛੱਡਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ'', ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

''ਇਹ ਉਹਦਾ ਭਰਾ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ?''

''ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਅਸਤਬਲ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਹੈ।''

''ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਜੇਡਾ ਹੀ ਚੋਰ ਹੋਵੇਗਾ - ਬੰਮ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ- ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕਦਮ ਉਹਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦਿਓ।'' ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਸਾੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਉਹਨੇ ਬੰਮ ਨਾਲ ਪਿਛਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 'ਤੇ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਸੀ।

''ਪਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ - ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਬੜਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕਦਮ ਹੈ।''

''ਨਹੀਂ - ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ - ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ - ਮੋਟਰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ - ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਤੁਸੀਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮਝੋ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਖ਼ੁਦ ਕਰ ਲਵੋ - ਇਕਦਮ - ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ !''

ਅੱਗੇ - ਅੱਗੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਮੋਟਰ, ਪਿੱਛੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਰਿਸਾਲਾ। ਦੂਰ ਸਾਹਿਓਂ ਬੰਮ ਦੌੜਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਛੱਪੜ ਕੋਲ ਖਲੋ ਗਿਆ- ਓਸ ਸੁੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਭਰ ਲਿਆ - ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਉਹਨੂੰ ਆਪਦੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਦਿਸੇ, ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਚਿੱਕੜ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਡਰਾ ਛੱਡਦਾ ਸੀ - ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਂਹਦਾ - ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਦੌੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਚਾਰ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਮੋਟਰ ਖਲੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰੀ। ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ।

''ਨਹੀਂ ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰੱਖੋ - ਜੇ ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸਮਝਣਾ - ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਫਾਇਰ ਨਾ ਕਰਨਾ - ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਆਂਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਝੱਲਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣੇਗਾ।''

ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੰਮ ਖੜੋ ਗਿਆ ਸੀ - ਪਰ ਤਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਓਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮੋਟਰ ਦੀ ਸੇਧੇ ਦੌੜਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਓਹਦੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਦੌੜ ਪਈ। ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਕੜਕੀ :

''ਹਰਗਿਜ਼ ਫਾਇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ - ਮੇਰਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਡੀਕੋ'', ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਫੇਰ ਬੰਮ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪਈ। ਪੰਜਾਹ ਗਜ਼ ਦੀ ਵਿੱਥ ਰਹਿ ਗਈ। ਕਪਤਾਨ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪਏ ਪਰ ਬੰਮ ਇਕਦਮ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਉਹ ਕਦਮ-ਕਦਮ ਤੁਰਦੀ ਬੰਮ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੀ। ਬੰਮ ਨੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਪਰ ਬੰਮ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਨਾ, ਜੀਕਰ ਉਹ ਸਦਾ ਛੂਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

''ਮੈਂ ਵੇਖਦੀ ਹਾਂ - ਮੇਰੇ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ - ਤੇਰੀ ਸੁੰਡ ਅੱਜ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ - ਬਿਨਾਂ ਛੂਹੇ ਤੇਰੀ ਛੂਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ - ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ, ਇਹ ਤੇਰਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਕਿਉਂ ?''

ਬੰਮ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਕਈ ਚੱਕਰ ਵਾਹੇ - ਜੀਕਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਰਮ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਬੰਮ - ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕੁਝ ਭੀ ਏਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ - ਤੂੰ ਝੱਲਾ ਨਹੀਂ - ਤੂੰ ਦੁਖੀ ਹੈਂ। ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਸਾੜੇ ਨੇ ਤੇਰੀ ਸੁਹਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ - ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ - ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ - ਸਾੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਹਾਣਦੀ ਹਾਂ -।''

ਬੰਮ ਨੇ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਹੋਰ ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਦੁਆਲੇ ਖਿੱਚਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਬੰਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤੱਕਿਆ - ਉਹਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਉਹ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੈਂ - ਬੰਮ ? - ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ? - ਓਸ ਭੀ ਤੈਨੂੰ ਦੁਖਾਇਆ ਸੀ -'' ਬੰਮ ਨੇ ਸੱਜਾ ਪੈਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਾਰਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਇਸ ਪੈਰ ਉੱਤੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਛਿੱਟਾਂ ਸਨ।

''ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ - ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ - ਬਹਾਦਰ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਦਾ ਲਾਗ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਨੇ - ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੇਖਾਂਗੀ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੁਖਾਏਗਾ - ਸਭ

ਚੋਰ ਤੇ ਚੁਗ਼ਲੀਏ ਤੈਥੋਂ ਦੂਰ ਹਟਾਏ ਜਾਣਗੇ - ਤੇਰੀ ਸੁੱਚੀ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਚੋਰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂਗੀ।''

ਬੰਮ ਅਹਿਲ ਖੜੋਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੈਲੀ ਸੁੰਡ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬੇ ਸਮਝਾ ਸਕਣ ਦੀ ਚੰਗੀ ਜਾਚ ਸੀ - ਉਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਿਠਾਲ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਇਕ ਚੱਕਰ ਵਾਹ ਦੇਂਦਾ।

''ਓ ਚੰਗੇ ਬੰਮ - ਤੇਰੇ ਉਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੁੱਖ ਨੇ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਟੋਕ-ਟੋਕ ਕੇ ਠੋਕ-ਠੋਕ ਕੇ ਬੇਤਰਸ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਬੰਮ - ਤੂੰ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਢਾਣਾ - ਉਹ ਘਰ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ।''

ਬੰਮ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਚੱਕਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੇ।

''ਮੈਨੂੰ ਉਮੇਦ ਹੀ ਸੀ - ਪੂਰੀ ਉਮੇਦ ਸੀ - ਤੈਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਛਤਾਵਾ ਹੈ - ਤੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਢਾਹ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ- ਤੂੰ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰੇਂਗਾ - ਉਹ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਦੀ ਕੋਠੜੀ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਖ਼ਰਚ ਤੇ ਹੁਣੇ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੀ - ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੀ ਕੀਮਤ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ - ਤੈਨੂੰ ਅੱਧੇ ਰਾਤਬ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ - ਦੱਸ ਤੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ?''

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜੀਕਰ ਕਈਆਂ ਹਾਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ - ਜਾਂ ਇਹ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਉਹਦੀ ਮਿੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਆਖੇਗੀ ਉਹਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਆਖੇਗੀ - ਜੇ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦੇਵੇਗੀ ਤਾਂ ਵੀ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਦੇਵੇਗੀ।

ਚੱਕਰ ਖਿੱਚਣਾ ਹੀ ਉਹਦੀ ਕੋਮਲ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਕਈ ਚੱਕਰ ਓਸ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੇ।

''ਉਹ ਮੇਰੇ ਸੁਹਣੇ ਦਿਲ।'' ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੁੰਡ ਦੁਆਲਿਓਂ ਚਿੱਕੜ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਸੁੰਡ ਫੜ ਲਈ। ਅੱਗੋਂ ਬੰਮ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹਿੱਲ ਜੁੱਲ ਨਾ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅਧ-ਸੁੱਤੇ ਨੂੰ ਅਤਿ ਮਿੱਠਾ ਸੁਪਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਡਰਦਾ ਸੀ ਮਤੇ ਹਿੱਲਿਆਂ ਉਹ ਸੁਰਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਏ।

ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਬੰਮ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਰਿਸਾਲਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਇਹ ਅਨੋਖਾ ਜਲੂਸ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ-ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬੰਦੂਕ-ਸੰਗੀਨਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਪਹੁੰਚਾ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਰਾਤਬ ਪੂਰਾ ਤੁਲਿਆ - ਸਿਵਾਇ ਬ ੰਮ ਦੇ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ।

ਬੰਮ ਹਾਥੀਖਾਨੇ ਦਾ ਰਾਣਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਮਹੰਤ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਉਹ ਅੱਧਾ ਰਾਤਬ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਓਸ ਮਹਾਰਾਣੀ ਅੱਗੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵੀ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹੁਣ ਮਸਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਥਪਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, : ''ਪਰ ਮੇਰਾ ਬੰਮ ਅੱਧੇ ਰਾਤਬ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਤੇ ਤਕੜਾ ਹੈ - ਇਹ ਆਪਣੇ ਕਸੂਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜਿਊਂਣਾ ਸਫ਼ਲ ਸਮਝੇਗਾ!''

ਬੰਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਮਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਧਰ ਲਿਆ। ਸੰਗਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ - ਤੇ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਦਾ ਰਾਣਾ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲੁਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਰਾਤਬ - ਹਾਥੀ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ। **ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ** - ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ। **ਖਸਲਤ** - ਸੁਭਾਅ। **ਨਿਮਰ ਹੁਸਨ**-ਕੋਮਲ ਸੁੰਦਰਤਾ। **ਰਸਿਕ**-ਰੂਹ। **ਸਜ-ਪਰਨੀ**-ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ। **ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਿਊਣਾ** - ਬੇਹੱਦ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਣਾ। **ਰੌਂ ਵਿਗੜਨਾ** -ਮਨ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਵਿਗੜ ਜਾਣਾ, ਮਨ ਦੀ ਲਗਨ। **ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ** - ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣਾ। **ਹੱਥ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋਣਾ** - ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਤੰਗੀ ਨਾ ਹੋਣਾ। **ਵਿਸ਼ ਘੋਲਣਾ** - ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਹੋਣਾ। **ਰਿਸਾਲਾ**-ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਦਸਤਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਬੰਮ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਨਾਲ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ਈਰਖਾ ਸੀ ?
3. ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਸਮੇਂ, ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ?
4. ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਤਿ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਸੀ ?
5. ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗਲ ਤੋੜ ਕੇ ਕੀ ਤਬਾਹੀ ਕੀਤੀ ?
6. ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਬੰਮ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ?
7. ''ਤੇਰੀ ਸੁੱਚੀ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਚੋਰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀਆਂ ਸਾਜਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂਗੀ।'' ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
8. ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਬੰਮ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ?

* * * * *

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ

(1899-1976)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ 1899 ਈ: ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਊਧੋਵਾਲ ਜਿਲ੍ਹਾ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਾਸਟਰੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ, 1922 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ' ਅਤੇ ਫੇਰ 'ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ' ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕੱਟੀਆਂ। ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਕ-ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਰਹੇ।

ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਔਕੜਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਰਲ ਤੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

'ਸਸਤਾ ਤਮਾਸ਼ਾ', 'ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆ', 'ਆਲ੍ਹਣੇ ਦੇ ਬੋਟ', 'ਗੁਟਾਰ' ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਵਾਰਤਕ ਵੀ ਰਚੀ।

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ 'ਉਰਵਾਰ ਪਾਰ' ਉੱਤੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ 1976 ਈ. ਵਿੱਚ 'ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ਼ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 'ਦੇਸ ਕਵੀ' ਨਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ।

ਹਥਲੀ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

'ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ' ਕਹਾਣੀ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲ਼ੇ ਦੇਸ-ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦੇ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕੱਟਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਭਣਵੱਈਆ ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਘਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਗੱਲੋਂ

ਲੋਹਾ-ਲਾਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਲੇ (ਬਾਗ਼ੀ) ਦੀ ਧੀ ਲਾਜ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਐਨਾ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਹੈ ਕਿ ਛੁੱਟੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਬੇਸਹਾਰਾ ਲਾਜ, ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤ, ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਬਿਮਾਰ ਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ 'ਤਪਦਿਕ ਹਸਪਤਾਲ' ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਾਂਭ ਸਕਣ ਦਾ ਸਦਮਾ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਤੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੁਖਾਂਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਘੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਦੇਸ-ਭਗਤਾਂ ਦਿਆਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ। ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕੋ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ - ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ। ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਆਪ ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੇਸ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਗਨ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਹੈ।

*****

ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ

1.

ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਝੱਟ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, ''ਲੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੈ'' ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਤੌਖਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਲੁਕਾ ਸਕਿਆ।

''ਜੇ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਰਾਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥਾਣੇ ਦੀ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਕੱਟਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਥਾਣੇ ਦੀ ਹਵਾਲਾਤ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੂ ਹੀ ਹੋ'' ਪੁਲਿਸ ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਹੈ। ਥਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਥੇਰੀਆਂ ਪੱਸਲੀਆਂ ਘਸਾਈਆਂ ਹਨ।''

''ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ...'' ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, ''ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਹੈ ਨਾ ? ਚੱਲੋ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ'' ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਲੱਭ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਵਧੀਕ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਇਸ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।

''ਸਰਨ'', ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਹਾ, ''ਭਰਾ ਜੀ, ਭਰਜਾਈ ਤਾਂ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ।''

ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਵੀਰਾਂ! ਲਾਜ ਦੇ ਬੁਖ਼ਾਰ ਵਾਲਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਚੁੱਕ ਲਿਆ।'' ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ (ਚਾਰਟ) ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ''ਭਰਜਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਆਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੁਖ਼ਾਰ 102 ਹੈ, ਜੇ ਵਧ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਪੱਟੀ ਰੱਖਣੀ।'' ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਇਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਅਨਜਾਣ ਨਹੀਂ। ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਵੀ ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਲਫ਼ਜ਼ ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਚ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਾਂਗ ਰੜਕਿਆ। ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਲੱਤ ਧਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ''ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਵੋ, ਮੈਂ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।''

ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਸੜਕੋਂ ਪਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਉਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਿਆ। ਬੈਠੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਧਰੇ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਕਰਨ ਗਏ ਹਨ।''

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸੋਮੇ ਫੁੱਟਣ ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਝ ਘੂਰੀ ਭਰੀ ਸੈਨਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਹ ਲਾਜ ਦੇ ਮੰਜੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਪਈ ਦੋੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲਾਜ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ''ਪੁੱਤਰ! ਹੁਣ ਤੇ ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੈਂ। ਅੱਜ ਤੇ ਬੁਖ਼ਾਰ ਘੱਟ ਹੈ, ਕੱਲ੍ਹ ਖ਼ਬਰੇ ਟੁੱਟ ਹੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਬੁਖ਼ਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੇਲ੍ਹ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਾਥੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਹੀ ਗਏ ਹਨ।''

ਲਾਡਲੀ ਲਾਜ ਨੇ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ''ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਫਿਰ ਮਾੜੀ ਕੁੜੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਪਾਈ ਹੈ।''

''ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਲਾਜ ਬੇਟੀ, ਤੇਰਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ ? ਬੁਖ਼ਾਰ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ। ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹਠ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਬੰਬਈ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਤੇ 'ਤੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਬੋਲਿਆ ਸਾਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਦਵਾਈ-ਦਾਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਂਜ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨਗੇ, ਅਸਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਆਉਣੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਜ਼ਰ ਵੀ ਕੀ ਹੈ? ਭਾਵੇਂ ਹੁਣੇ ਫੜ ਲੈਣ।'' ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਫ਼ਿਕਰਾ ਅਜੇ ਨਿਕਲਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਲਾਜ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, ''ਬੇਸ਼ੱਕ ਫੜ ਲੈਣ।''

ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਇਕਲੌਤੀ ਲਾਡਲੀ ਨਾਲ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਹੌਲਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਰਾਂਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਵੀ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ।

ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗਲੇਡੂ ਭਰ ਆਉਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਹੌਸਲਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਲਾਜ! ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਦਵਾਈ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ? ਤੂੰ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗੀ ?''

''ਭੂਆ ਜੀ ਦਵਾਈ-ਦਾਰੂ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਜੁ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਗੱਲ, ਮੈਂ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਇਸ ਵੇਰਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ।'' ਲਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦਾ ਬੇ-ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਲਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਨਹੀਂ ਭੂਆ ਜੀ, ਹਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਰਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ।''

''ਲਾਜ, ਤੂੰ ਤੇ ਅਜੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।'' ਭੂਆ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਪਿਤਾ ਜੀ, ਸੁਣੋ ਭੂਆ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੂਆ ਜੀ ਕਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਇਹਨਾਂ ਕਦੇ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ, ਭੂਆ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿਤਨੀ ਸੀ, ਉਹ ਤੇ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ?'' ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਕੀ, ਹੁਣ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਭਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਥਰੂ ਸਨ।

ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਜ ਦੇ ਸਰਹਾਣਿਉਂ ਚਾਬੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਸਮਾਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇ ਤੇ ਮੁੜ ਲਾਜ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ। ਲਾਜ ਦੇ ਇਸ ਸੁਆਲ ਨੇ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੱਪੜੇ ਕਿਉਂ ਬਦਲੇ ਨੇ ? ਕਿਧਰ ਚੱਲੇ ਹੋ ? ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸੌਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹੋ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੁਣੇ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਿਮਾਰ ਲਾਜ ਨੂੰ ਕਿਹੜਿਆਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦਾ ਗੁਟਕਾ ਲਾਜ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਲਮਾਰੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਬੂਟਾਂ ਦਾ ਖੜਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਪ ਨਾਲ ਭਖ ਰਹੇ ਲਾਜ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, 'ਮੇਰੀ ਲਾਜ' ਦਾ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਮੋਤੀ ਇੱਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਪਿਘਲ ਪਏ। ਅੰਞਾਣੀ ਲਾਜ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ''ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੇਰਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।'' ਘਰ ਦੇ ਗਲੀ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਉਂ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫਿਰ ਡੂੰਘੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਆ ਗਈ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾ ਕੇ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਟਾਂਗੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ।

2.

ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੁਤਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਖੜਕਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਾਰਦ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਤੁਰਨ ਦਾ ਆਰਡਰ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਛੋਟੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਘੇਰਾ ਪਾਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਨੁੱਕਰ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਗਲੀ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਖੱਦਰਪੋਸ਼ ਬੀਬੀ ਦੌੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ। ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ

ਇੱਕ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਤੇ ਗਾਤਰੇ ਕਿਰਪਾਨ ਸੀ। ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਕੌਮੀ ਨਾਹਰੇ ਲਾਂਦੀਆਂ ਖੱਦਰ ਦੀਆਂ ਸਾੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ। ਗਲੀ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਿਪਾਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਬੀਬੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ। ''ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਜੈ'' ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਤਨੀ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ''ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ'' ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ''ਸਦਾ ਉੱਚਾ ਰਹੇ''। ਇੱਕ ਪੁਲਸੀਏ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਝੰਡਾ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ। ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੱਥ ਗਾਤਰੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਖਿੱਚਾ-ਖਿੱਚੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਨ ਉੱਤਰ ਗਈ ਤੇ ਪੁਲਸੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਝਰੀਟ ਆ ਗਈ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖ਼ੂਨ ਵੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਗਈ। ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਇੱਕ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੱਟੇ 'ਤੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਦੇ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਜਾਣ ਪੁਰ ਪੁਲਿਸ ਗਾਰਦ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜੇ ਰੋਹਬ ਨਾਲ਼, ਫਿਰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ਼, ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਤੋਂ ਝੰਡਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਬੀਬੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਇਹ ਝੰਡਾ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ।''

ਅਖ਼ੀਰ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਟਾਂਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਝੰਡੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਛਿੜ ਗਿਆ। ਬੀਬੀਆਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਬੈਰਕ 'ਤੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਲਾਣ ਲਈ ਅੰਦਰ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੀਆਂ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਅੰਦਰ ਝੰਡਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਬੈਠੀ ਆਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, ''ਤੁਸੀਂ ਝੰਡੇ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੈਦ ਹੋ, ਜੇ ਇੱਕ ਵੇਰ ਤੁਸੀਂ ਬੈਰਕ 'ਤੇ ਝੰਡਾ ਲਾ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੈਰਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਝੰਡਾ ਪਾੜ ਦੇਣਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ।'' ਅਖ਼ੀਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਝੰਡਾ ਅਦਬ ਨਾਲ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਲਾਜ ਬਾਬਤ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਾਰਡ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

3.

ਵੱਡਾ ਤਾਪ ਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਣਾ, ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਦੇਸ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਆਈ। ਲਾਜ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੁਰਨ-ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਭੂਆ ਨੇ ਲਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕਸਰ ਨਾ ਰੱਖੀ। ਲਾਜ ਨੂੰ ਚੁਕਵਾ ਕੇ, ਉਹ ਘਰ ਹੀ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਤੇ ਸਾਲ੍ਹੇਹਾਰ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਾਕਫ਼ ਤੋਂ ਮਿਲੀ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਛੁੱਟੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਟਾਂਗਾ ਜਦ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਲਾਜ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫੁੱਫੜ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੌੜ ਕੇ ਭੂਆ ਨੂੰ ਦੱਸੀ, ਫਿਰ ਪਰਤ ਕੇ ਟਾਂਗੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਰਹੇ ਫੁੱਫੜ ਦੇ ਗਲ ਆਣ ਲੱਗੀ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਆਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਆਖੀ, ਫਿਰ ਝੱਟ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ਼ ਸੁਆਰੇ, ਦੁਪੱਟਾ ਬਦਲਿਆ ਤੇ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈ। ਲਾਜ ਵੀ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਗੁਆਂਢ ਤੋਂ ਸੱਜਣ-ਮਿੱਤਰ ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ-ਭਾਲਣ ਆ ਗਏ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਚਾਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪੁਰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਹੀ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪਾਸੋਂ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਚਾਹ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠਾ ਹਿਲਾਂਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਜੀ, ਵੱਲ ਰਾਜ਼ੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਰਹੇ ਹੋ ?''

''ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਵੱਲ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ।'' ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਸਵਥਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਠੱਪ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਹ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਪੀ ਹੀ ਲਈ। ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੱਕ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਛਿੜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰਿਆਂ-ਪੀਤਿਆਂ ਹੀ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਸੰਘੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰੀਆਂ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਤਾਂ ਖਾਣਾ ਹੀ ਕੀ ਸੀ। ਸੌਣ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਕੇ ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਕੇ ਭਾਂਡਾ-ਟੀਂਡਾ ਸਾਂਭਣ ਪਿੱਛੋਂ ਲੱਤਾਂ ਦਬਾਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪਾਸ ਮੰਜੇ ਤੇ ਆਣ ਬੈਠੀ। ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਦਿਆਂ ਇਉਂ ਉਬਾਸੀ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਵੀਰਾਂ

ਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਜੀ ਇੱਧਰ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕਰੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇ ਜੱਗ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਡੀਕ-ਉਡੀਕ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਪੱਕ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਮੂੰਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਛੁੱਟੀ ਕਿਤਨੀ ਮਿਲ਼ੀ ਜੇ ?'' ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਪੁਰ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ''ਤੂੰ ਹੁਣ ਲੰਮੀ ਛੁੱਟੀ ਹੀ ਸਮਝ, ਸੁੱਖ ਤੈਨੂੰ ਪਚਦਾ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ।''

''ਜੀ, ਗੱਲ ਤੇ ਦੱਸੋ ?''

''ਗੱਲ ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਿਨ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਫ਼ੌਜੀ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅਵੱਲ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਬਾਗ਼ੀ ਸਾਡੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹਨ। ਜੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ ਪਰ ਤੂੰ ਇਹ ਬਲਾ ਕਿਉਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਲ਼ ਪਾ ਲਈ। ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪਾਸ ਰੱਖਣਾ, ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿਤਨਾ ਜੁਰਮ ਹੈ ?''

ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਜੇਹੀ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਲਾਜ ਨੂੰ ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣਾ ਪਤੀ ਲਈ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਪਸੀਨਾ-ਪਸੀਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਦੰਦ ਕਰੀਚ ਕੇ ਕਿਹਾ, ''ਤੂੰ ਇਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ ?''

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਭਰੇ ਗਲ਼ੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣਾਈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪੁਜਾਰਨ ਦੇਵੀ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੇ ਵਰ ਦਾ ਤਰਲਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਤੀ-ਦੇਵ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਲਵਲੇ ਤੇ ਚਾਉ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਜਿਹੇ ਬਣ ਕੇ ਖਿੱਲਰ ਗਏ। ਪੁਆਂਦੀ ਪਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਕੱਟ ਲਈ। ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਪਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤੀ ਦੇ ਹਠ ਨੇ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਜਿਹਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਘਬਰਾਹਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਲੁਕਾਣ ਦੇ ਜੋ ਸਾਧਨ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਜਣਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੱਕ ਗੱਲ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਮਸਾਲਾਂ ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਇਲ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕੀਆਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਸਾਲ਼ੇ ਤੇ ਸਾਲੇਹਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਲਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਣਾ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ

ਆਸਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਲਾਜ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਛੁੱਟੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਟਾਂਗਾ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈਆਂ। ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਲਾਜ ਟਾਂਗੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਬੇਵੱਸ ਭੂਆ ਵੱਲ ਤੇ ਭੂਆ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਜ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਤਾਂਗਾ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ।

4.

''ਭਰਾ ਜੀ, ਲਾਜ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ?''

''ਵੀਰਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਛੱਡ ਆਏ ਸਾਂ।''

ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਭੈਣ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਆਲ ਤੇ ਭਰਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਜੁਆਬ, ਬੱਸ ਕੁੱਲ ਦੋ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਂਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੁਵੱਲੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤਰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਤੱਕਣਾ, ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਜ਼ਬਾਨੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪੰਡਤ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾਣ ਵਾਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਵਕਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਅੱਡ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਂ-ਪਿਊ ਜਾਈ ਨਾਲ ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਮਿਲਣੀ ਹੈ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ।

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਜ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੰਖੇਰੂ ਪਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰ ਸਕਦਾ, ਬਾਗ਼ੀ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੀ ਧੀ ਬਾਬਤ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਦਾ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਜ ਗਈ, ਇਸ ਭੇਦ ਦਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈ, ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਹ ਭੇਦ ਲੁਕਾਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲਤਾ ਮਿਲੀ ਪਰ ਭਰਾ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਵਿੱਚ ਮਜਬੂਰੀ ਖ਼ਿਆਨਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਸਦਮਾ ਉਹ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੀ। ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਲ ਮਰਜ਼ ਵੱਲ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਹੋਰ ਦੁਆਈਆਂ ਨੇ ਕੀ ਸੁਆਰਨਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੈਦ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੇ ਅਮਾਨਤ ਵਿੱਚ ਖ਼ਿਆਨਤ ਦੀ ਦੋਸ਼ਣ ਹੋ ਕੇ ਭਰਜਾਈ

ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਰਿਹਾਈ ਪਾ ਲਈ। ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਸਿੱਧੀ ਲਾਹੌਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੀ। ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਦਾ ਵਕਤ ਹੈ।'' ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਖੱਬੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿੱਚ ਭੰਗੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਓਪਰੀ ਖੱਦਰਪੋਸ਼ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ?'' ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਕਰੇ। ਸਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਮੇਰੀ ਲੜਕੀ ਇੱਥੇ ਬਿਮਾਰ ਹੈ, 'ਲਾਜ'।'', ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇ ਵਾਰਡ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਨੰਬਰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ, ''ਅਸਾਂ ਤੇ ਇਸ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਿਮਾਰ ਲੜਕੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਹਰ ਇੱਕ ਵਾਰਡ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।'' ਸ਼ਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਵਾਰਡ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਕਮਰੇ ਦੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਲਾਜ ਇਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ।''

''ਸੁਣਿਆ ਹੈ!'' ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ?''

''ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਾਂ, ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਈ।''

''ਉਹ, ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ ਹੋਵੇਗੀ'' ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਇੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਲਾਜ ਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਤਲੀ, ਗੋਰੀ ਜੇਹੀ, ਬਾਰ੍ਹਾਂ-ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਬੜੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਦੇ ਹਾਸਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਰੋਣਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਪਾਸ ਸੀ ?'' ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

''ਬੱਸ ਉਹੋ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਬਾਗ਼ੀ' ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ?'' ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਫੁੱਫੜ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਸੀ ਤੂੰ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲਿਆਂਦਾ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ' ਪੈ ਗਿਆ। ਜਦ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ, ''ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚੱਲੋ''।' ਡਾਕਟਰ ਹੱਸ ਛੱਡਦਾ ਹੈ'', ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਬੁੱਤ ਬਣੀ ਖੜੋਤੀ ਸੁਣਦੀ ਗਈ।

ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਆਏ ?''

''ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਅਜੇ ਅੱਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਮਿਲੀ ਸੀ।'' ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇ ਠੰਢਾ ਹੌਕਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ''ਕੁੜੀ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ ਹੈ, ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੇਰਾ ਫੁੱਫੜ ਭੂਆ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠੀ ਸਰਦਲ 'ਤੇ ਹੀ ਸੌਂ ਗਈ। ਸਰਦੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਦ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਛੱਡ ਗਏ। ਮੈਂ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ

ਲੈ ਚੱਲੋ ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਗਏ।'' ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਹੁਣ ਤੇ ਜੀ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਉਡੀਕਦੀ ਹੈ।''

ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਫ਼ਿਕਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ। ਲਾਜ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਣ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੱਥਰੂ ਵਗ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਝਲਕ ਸੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਬਾਗ਼ੀ - ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਿਦਰੋਹੀ। **ਤੌਖਲਾ** - ਫ਼ਿਕਰ , ਅੰਦੇਸ਼ਾ। **ਉਜ਼ਰ** - ਇਤਰਾਜ਼। **ਗਲੇਡੂ** – ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੰਝੂ। **ਬੇ-ਇਖਤਿਆਰ** - ਬੇਵੱਸੀ। **ਬੈਰਕ** - ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਂ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਬਣੀਆਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕੋਠੜੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ। **ਵੱਲ** - ਰਾਜ਼ੀ, ਠੀਕ-ਠਾਕ, ਰੋਗ-ਰਹਿਤ। **ਕਾਇਲ** - ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦੇਣਾ। **ਅਮਾਨਤ** - ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। **ਖ਼ਿਆਨਤ** - ਬੇਈਮਾਨੀ। **ਮਰਜ਼** - ਬਿਮਾਰੀ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. 'ਬਾਗ਼ੀ ਦੀ ਧੀ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. 'ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਹੈ। ਥਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਥੇਰੀਆਂ ਪੱਸਲੀਆਂ ਘਸਾਈਆਂ ਹਨ।'' ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਕਹੇ ?
3. ਪੁਲਿਸ ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ ਨਾਲ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸ ਵੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ?
4. ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ 'ਤੇ ਲਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ?
5. ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ?
6. ਹੁਸ਼ਨਾਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਦੀ ਧੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ?
7. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਝੰਡਾ ਨਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਇਆ ?
8. ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਮਾਰ ਪਈ ਲਾਜ ਨੇ ਕੀ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ?

* * * * *

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

(1921-1987)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਜਨਮ 1921 ਈ: ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਫੁਲਰਵਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖ਼ੂਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਐੱਫ. ਸੀ. ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਐੱਮ. ਏ.। ਐੱਮ. ਏ. ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ 'ਜਾਗ੍ਰਤੀ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਪ੍ਰੈੱਸ ਇਨਫ਼ਰਮੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਰਹੇ।

ਵਿਰਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਛਾਹ ਵੇਲਾ', 'ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼', 'ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ', 'ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ', 'ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ', 'ਗੋਲ੍ਹਾਂ' 'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਆਦਿ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇਸ-ਵੰਡ ਸੰਬੰਧੀ ਹਨ। ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲੇਖਕ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ 'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ' ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ' ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲਦ' ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ 'ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲਦ' ਵਿਰਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਪੂ ਜੀ ਜੋ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਦੀ ਧੌਲ ਵਰਗੀ ਜਰਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਫ਼ੌਜੀ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦੋਸਤ ਮਾਨ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੈ) ਘਰ ਮਹਿਮਾਨ ਵਜੋਂ

ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਮਚਾਈਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਦਾਤੀਆਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਫ਼ਿੱਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਖ਼ਾਤਰਦਾਰੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਚੁੱਪ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਟਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਡਾਕੀਏ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਪੂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਬਲਦ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿੰਗਾਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

* * * * *

ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲ਼ਦ

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਠੱਠੀ ਖਾਰਾ ਪਿੰਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ, ਪੱਕੀ ਸੜਕ 'ਤੇ। ਤੇ ਜਿਸ ਮੌਜ ਵਿੱਚ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਤੇ ਦੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਦੀ ਟਾਪ ਵੀ ਮੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਫ਼ੌਜੀ ਸੀ। ਠੱਠੀ ਖਾਰਾ ਉਹਦੇ ਯਾਰ-ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦੀਆਂ ਨੇ, ਇੰਨੀਆ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਰੈਜੀਮੈਂਟਲ ਸੈਂਟਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹੇ ਤੇ ਹੁਣ ਇੱਕੋ ਬਟਾਲੀਅਨ ਵਿੱਚ ਬਰ੍ਹਮਾ ਫ਼ਰੰਟ ਤੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਭਰਤੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਹੌਲਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਮਸਾਂ ਨਾਇਕੀ ਤੱਕ ਹੀ ਅੱਪੜਿਆ ਸੀ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਰਸ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੁੱਟੀ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਿਹ' ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਨਾ ਤੁਰਦੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਖੂਹ 'ਤੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸਿਆਲ਼ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ, ਲੋਕ ਠੰਢੀ ਹੋ ਰਹੀ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਣ ਵਾਲੀ ਭੱਠੀ ਦੇ ਸੇਕ ਆਸਰੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਿਛਲੀ ਰਜਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਰਾਈਫ਼ਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਗੋਲ਼ੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਲੰਘਦੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਹੱਥ ਨਾਲ਼ ਫੜ ਕੇ ਲੰਘਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਪੱਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੇ ਕਈ ਦੂਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਟਾਹਣ ਜਿਹੇ ਦਿਸਦੇ ਜਪਾਨੀ ਡੇਗੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਜਪਾਨੀ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਮਾਰੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਚੁਕਾਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਲਟਨ ਦਾ ਦਿਲ ਠੰਢਾ ਕਰਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਛੜਾਂ ਨਿਸਫਲ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਉੱਥੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੱਕ ਗੋਲ਼ੀ ਕੰਮ ਸੁਆਰ ਦਿੰਦੀ। ਹੁਣ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਡ ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਿਮਨਾਸਟਿਕ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੂਤ ਚੰਬੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਇੱਥੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇ ਖ਼ੈਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੰਦ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੰਦ ਸੀ। ਕਦੀ ਕੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਬੈਂਡ ਨਾਲ ਪਰੇਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਬਜ਼ਾਰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਮੁਫ਼ਤੀ ਪਾ ਕੇ ਕੋਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਦੀ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਦਾ, ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਜਾਂਦੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਮੁੜ ਆਉਂਦੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚੂਹੜਕਾਨਾ ਕਿਹੜਾ ਦੂਰ ਸੀ ? ਪੰਜਾਹ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ 'ਮਾਝਾ' ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਬਾਰ' ਆਖਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਜੰਮ ਕੇ ਵੱਸਿਆਂ ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਛੁੱਟੀ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਔਖੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਕਦੀ-ਕਦੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਤਮਗ਼ੇ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ।

ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਫ਼ੌਜੀ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਆਵੀਂ ਤੂੰ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਏ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਵੇਖਣਗੇ ਤਾਂ ਅੱਧਾ ਮੇਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਏ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਾਂਗਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਾਂਗਾ ਤਾਂ ਅੱਧਾ ਮੇਲਾ ਮੇਰਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।''

ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧਾਣ ਲਈ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਤੇ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਉਧਰ ਗਿਆ ਏਂ ਕਿ ਨਹੀਂ।''

''ਨਹੀਂ, ਅੰਬਰਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਈ ਲੰਘਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ?''

'ਉੱਧਰਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਰੀ ਥਾਂਈਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਆਵੀਂ, ਨਾਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਹੋ ਆਵੀਂ। ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਦਿਊਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ।'

ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮੁੱਕਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੱਜ ਉਹ ਟਾਂਗੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਬਾਪੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਆਂ, ਚੂਹੜਕਾਣਿਓਂ।'' ਉਸ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਓਢੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ।

''ਆਉ ਜੀ, ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ! ਆਉ, ਬੈਠ ਜਾਉ।''

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਕੇ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਕੁਝ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਏਧਰ-ਉਧਰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ।

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਆਉ-ਭਗਤ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਕੋਈ ਓਪਰਾ ਆਦਮੀ ਹੋਵੇ।

''ਤੁਸੀਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਪ ਓ ?'' ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

''ਆਹੋ ਜੀ, ਇਹ ਉਹਦਾ ਈ ਘਰ ਏ।''

''ਉਸ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ?''

''ਹਾਂ, ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਈ ਤੁਸੀਂ ਆਓਗੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ।'' ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਉੱਠ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਇੱਕ ਕੱਟੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਕਿੱਲੇ 'ਤੇ ਬੱਧਾ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਚੱਟਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਾਹ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਡਿਉਢੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਫਿਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੱਧੀ ਘੋੜੀ ਕੋਲ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਈ ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ, ਹੋਰ ਛੋਲੇ ਲਿਆ ਕੇ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਮੁੜ ਕੇ ਡਿਉਢੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਹੁਣ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਤੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਵੀ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

''ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਿੱਥੇ ਵੇ ?'' ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ।

''ਹੁਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਚਰ੍ਹੀ ਦੀ ਗੱਡ ਲੈ ਕੇ।'' ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਬੇ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ। ''ਬੇਬੇ ਜੀ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ।'' ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੁੱਢੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਹੋਂਠ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਫਰਕੇ ਪਰ ਕੋਈ ਅੱਖਰ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਹ ਵਾਲੀ ਗੜਵੀ ਤੇ ਕੌਲੀ ਬੇਬੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ।

''ਇਹ ਮੜ੍ਹੈਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ?'' ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੜਾ ਤੰਗ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਵਾਪਸ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ''ਚਲੋ, ਇੱਕ ਰਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਚੱਲਾਂਗੇ।'' ਉਸ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਰੌਣਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ।

''ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ ਏ, ਗੋਲ਼ੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਉੱਥੇ ਬਰ੍ਹਮਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ। ਬੱਸ ਉਹਦੇ ਘੋੜਾ ਦਬਾਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਪਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਟੁਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਉਸ ਲੱਭ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆ।''

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਇੱਥੇ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਇਸ ਉਮੀਦ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਰ੍ਹਮਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛਣਗੇ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੁਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀ, ਫਿਰ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ :

''ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਕਦੋਂ ਏ ਪਾਣੀ ਦੀ ?''

''ਪਰਸੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਲੱਗਣੀ ਏ।''

ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਗੱਲ ਛੇੜੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਦੀਆਂ ਰੱਜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

''ਹੋਰ ਗੱਲ ਤੇ ਗੱਲ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਉਠਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਚ ਗਿਆ, ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰੇ ਉਠਣ ਦਾ ਬੜਾ ਆਲਸ ਏ ਉਹਨੂੰ, ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਠਦਾ ਏ, ਓਥੇ।

ਇਸ ਨਾਲ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਨਾ ਜਾਗਿਆ।

ਫਿਰ ਰੋਟੀ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਉਚੇਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਹਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਦਿਲੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਿਆਂ-ਖਾਂਦਿਆਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਟੁਰਦਾ-ਟੁਰਦਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਜੀ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਛੜ ਚੁੱਕ ਲਿਆ।

''ਓਏ, ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਚੱਲਣਾ ਈ ? ਜਾਣਾ, ਤਾਂ ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਬੜਾ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਏ, ਉੱਥੇ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰੀਂ।''

ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸੂਲ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭੀ, ''ਆਹ ਫੜ ਲੈ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਧਰ ਰੱਖ, ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਾ ਲੈਣ ਦਿਆ ਕਰੋ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ।'' ਬਾਪੂ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਬੇਬੇ ਆ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਧਰ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਮੁੜਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਅਰੰਭੀ। ''ਇੱਥੋਂ ਤਰਨਤਾਰਨ ਕਿੰਨਾ ਏ ?''

''ਚਾਰ ਕੋਹ ਪੈਂਡਾ ਏ।''

''ਟਾਂਗਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਹੀ।''

''ਟਾਂਗੇ-ਟੂੰਗਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਤੂੰ, ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਘੱਲਾਂਗੇ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ 'ਕੱਠੇ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਆਇਓ ਸਾਰੇ।''

ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜ਼ੀ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਏਡਾ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰਦਿਆਂ ਉਹ ਭੀ ਕੁਝ ਘੁੱਟਿਆ ਹੀ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਜਾਣੂ ਬੰਦੇ ਉਹਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਫ਼ਤਿਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਖਲੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਉਣਾ ਸੀ।

''ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਜੱਸ ਖੱਟਿਆ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਗਿਆ।'' ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਇਕਦਮ 'ਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਠਹਿਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਏ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ।''

''ਚਰ੍ਹੀਆਂ, ਕਮਾਦ ਕਿੱਡੇ-ਕਿੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ?'' ਇੱਕ ਚਰ੍ਹੀ ਦੀ ਪੈਲੀ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਵਲਾਈ।

''ਬੰਦੇ-ਬੰਦੇ ਜਿੱਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ'', ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਮੁੜ ਕੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਫੜ ਕੇ ਉਹ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਥਾਈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਉਚੇਚ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਫੇਰੇ ਦਾ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੁਆਦ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਅੰਦਰ ਉਸ ਲਈ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਡਿਉਢੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਸੀ।

ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਝੋਲਾ ਗਲ ਵਿੱਚ ਲਮਕਾਈ ਡਾਕੀਆ ਟੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਟੁਰਦਾ-ਟੁਰਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਉਹ ਡਿਉਢੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

''ਕੀ ਲਿਆਏ ਓ ?''

''ਲਿਆਉਣਾ ਕੀ ਏ, ਆਹ ਪੈਂਨਸ਼ਨ ਆਈ ਏ ਵਿਚਾਰੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ।''

''ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੈਂਨਸ਼ਨ! ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ?''

'ਬਾਦਸ਼ਾਹੋ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਤਰਾਸ-ਤਰਾਸ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਪੁੱਛਦੇ ਓ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਏ ? ਚਿੱਠੀ ਆਇਆਂ ਤੇ ਅੱਜ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ।''

ਦੋ ਕੁ ਵਾਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹ ਕਾਹਲਾ ਜਿਹਾ ਆਇਆ। ਸਿਰ ਤੇ ਨੱਕ ਤੋਂ ਉਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਠ ਜਿਹੀ ਮੀਟੀ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਨੁਚੜਨ ਨਾਲ ਢਿੱਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ, ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹਦਾ ਪਿਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਪੂ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਡਾਕੀਆ ਬੈਠਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਠ ਪਹਿਰਾਂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਢਿੱਲਾ ਹੋਇਆ। ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ, ਦੋਵੇਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਕੋਲ-ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਫਿਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, ''ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੱਸਿਆ?''

''ਐਵੇਂ, ਅਸਾਂ ਆਖਿਆ ਮੁੰਡਾ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਏ, ਇਹਦੀ ਛੁੱਟੀ ਖ਼ਰਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਪੇ ਛੁੱਟੀ ਕੱਟ ਕੇ ਪਲਟਨ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੁਣ ਲਵੇਗਾ। ਫ਼ੌਜੀ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਸੀ, ਓਨੀ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਹੋਊ ਨਾ ? ਸਗੋਂ ਬਹੁਤੀ ਹੋਊ। ਬਾਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਾਉਣ ਦੇ ਜੰਮ-ਪਲ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਔਖ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਦਿਸਦਾ ਹੋਊ ਪਰ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਲੁਕਾਣ ਵਿੱਚ ਰਤਾ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਐਵੇਂ ਬੇਸੁਆਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ।''

ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੇਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਬਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ - ਕੋਟ ਉਸਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਸਮਾਧਾਂ ਸਨ,ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਹਿਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਇੰਨੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੋਰ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਧੌਲ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਿੰਗਾਂ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੀ ਉਹ ਧੌਲ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਭਾਰ ਥੱਲੇ ਦੱਬਿਆ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਰਜਮੈਂਟ - ਫ਼ੌਜੀ ਜਥਾ ਜੋ ਇੱਕ ਕਰਨਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। **ਫ਼ਰੰਟ** - ਸੀਮਾ, ਸਰਹੱਦ, ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਅਗਲਾ ਪਾਸਾ। **ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮਾਂ ਤੋਂ** - ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਆਦਿ-ਕਾਲ ਤੋਂ। **ਘੋੜਾ** - ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਉਹ ਪੁਰਜਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। **ਤਰਾਸ-ਤਰਾਸ ਕਰਦਾ** - ਡਰਦਾ ਸਹਿਮਿਆ ਹੋਇਆ, ਦੁਹਾਈ ਦਿੰਦਾ। **ਧੌਲ** - ਇੱਕ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਬਲਦ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਧਰਤੀ ਖਲੋਤੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। **ਸੂਲ ਵਾਂਗ ਚੁਭਣਾ** - ਬਹੁਤ ਤਿੱਖਾ ਦਰਦ ਹੋਣਾ। **ਗੱਡ** - ਗੱਡਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲ੍ਹਦ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ ?
3. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ?
4. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਛੁਪਾਈ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ?
5. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰੱਜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਕਿਉਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ?
6. 'ਆਹ ਫੜ ਲੈ' ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਓਧਰ ਰੱਖ, ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਾ ਲੈਣ ਦਿਆ ਕਰੇ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ।' ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਕਹੇ ?
7. ਡਾਕੀਏ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ?
8. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬਲ੍ਹਦ' ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ?

* * * * *

ਅਜੀਤ ਕੌਰ
(1934)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ 16 ਨਵੰਬਰ, 1934 ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਐੱਮ.ਏ. ਕੀਤੀ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਰੁਝੇਵਾਂ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸਤਰੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਗੁਲਬਾਨੋ', 'ਮਹਿਕਦੀ ਮੌਤ', 'ਬੁੱਤ ਸ਼ਿਕਨ', 'ਫ਼ਾਲਤੂ ਔਰਤ', 'ਸਾਵੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ', 'ਮੌਤ ਅਲੀ ਬਾਬੇ ਦੀ', 'ਨਾ ਮਾਰੋ' ਆਦਿ ਹਨ। 'ਖ਼ਾਨਾਬਦੋਸ਼' 'ਤੇ 'ਕੂੜਾ ਕਬਾੜਾ' ਦੋ ਆਤਮ-ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1962 ਈ: ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਗੁਲਬਾਨੋ' ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਆ। 1986 ਈ: ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਲਾਂਬੜਾ ਵੱਲੋਂ 'ਸਯਦ ਵਾਰਸ਼ਸ਼ਾਹ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਹਥਲੀ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦੋ ਪੈਰ ਘੱਟ ਤੁਰਨਾ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ :

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲ ਪਾਤਰ ਰਸ਼ੀਦ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਰਸ਼ੀਦ ਨੂੰ ਕੈਂਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਡਾਕਟਰ ਰਸ਼ੀਦ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਸ਼ੀਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਛੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਰਹਿ ਰਹੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਰਸ਼ੀਦ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਬਿਮਾਰੀ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਬੂਤਰ, ਤੋਤੇ ਅਤੇ ਬਿੱਲੀਆਂ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ-ਬੂਟੇ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਡਾਕਟਰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਣੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਦਮ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਰਸ਼ੀਦ ਹੱਸਦਿਆਂ-ਖੇਡਦਿਆਂ ਜ਼ਿੰਦਾ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ।

* * * * *

ਇੱਕ ਪੈਰ ਘੱਟ ਤੁਰਨਾ

ਅਜੀਤ ਕੌਰ

ਪੱਸਲੀਆਂ ਤੋਂ ਰਤਾ ਹੇਠਾਂ ਦਰਦ ਦਾ ਇੱਕ ਬਵੰਡਰ ਜਿਹਾ ਉੱਠਦਾ ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਦੂਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਜ਼ਮੀਨ ਘੁੰਮਦੀ ਜਾਪਦੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਰਾਖ ਕਿਰਨ ਲੱਗਦੀ।

ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਟੈੱਸਟ ਹੋਏ। ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ—ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ।

''ਅਪਰੇਸ਼ਨ ? ਕਾਹਦਾ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ?''

''ਅੰਦਰੂਨੀ ਟੈੱਸਟ।''

''ਅੰਦਰੂਨੀ ਟੈੱਸਟ ? ਯਾਨੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਏ.... ?''

''ਨਹੀਂ, ਟੈੱਸਟ ਸ਼ੱਕ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।''

ਤੇ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ।

''ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ?'' ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

''ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।''

''ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਬੀਵੀ ? ਬੱਚੇ ?''

ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਬੀਵੀ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਲਾ-ਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਚਰਖ਼ਾ ਕੱਤ ਰਹੀ ਏ ਤੇ ਬੇਟਾ ਦੂਰ ਏ, ਅਮਰੀਕਾ ।

ਡਾਕਟਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਸ਼ੀਦ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਟੈੱਸਟ ਹੋਇਆ।

ਛੇ ਕੁ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਟੈੱਸਟ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਫੇਰ ਹਸਪਤਾਲ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੇ ਬੇਟੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

''ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਕਲਮੰਦ ਸਮਝਦੇ ਓ ? ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ? ਤੁਸੀਂ ਰੀਜ਼ਲਟ ਦੱਸੋ, ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਵਤ ਹੈ ਸੁਣਨ ਦੀ ।'' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ।

ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਆਖ਼ਰ ਬੜੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਹੀ ਵਰਚਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਮਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕੈਂਸਰ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਸਦਮੇ ਨਾਲ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੜੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਰਸ਼ੀਦ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟਿਆ, ''ਤੁਸੀਂ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਲਓ। ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਵੀ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏ। ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ। ਦੁਆਈਆਂ ਨੇ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਏ। ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।''

ਏਨੇ ਸਾਲ ਬੱਸ ਉਹ ਘਰੋਂ ਦਫ਼ਤਰ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਘਰ ਤੱਕ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਈਲਾਂ ਦੀਆ ਨੋਟਿੰਗਜ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ । ਬੱਸ।

ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ? ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਵੀ ਨਿਭਾਈ ਸੀ ਉਹਨੇ। ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਂ -ਪਿਓ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਖ਼ੁਦ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਬਚਿਆ ਇੱਕੋ ਸੀ, ਅਸਲਮ। ਅਸਲਮ ਡਾਕਟਰੀ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਆਪ ਹੀ ਤੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ ਮੈਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਏ, ਨਹੀਂ ?'

'ਪਰ ਇਹ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਆਵੀਂ ਹੀ ਨਾ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਲਾਇਕ। ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਓਥੇ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਜਾਇਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ। ਅਹਿਮਕ! ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤਾਂ ਲੈ ਹੀ ਸਕਦਾ ਸੀ।'

....

ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਦਫ਼ਤਰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਘਰ ਏ, ਪੱਕੀ ਹਵੇਲੀ ਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰੌਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਿਆ ਏ ਆਖ਼ਰ ? ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਨੇ ਸਾਲ ਦਰੀਆ ਗੰਜ ਦੇ ਇੱਕ ਘੁਰਨੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਬਿਤਾ ਲਏ। ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ 'ਤੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ।

ਰਮੇਸ਼, ਜਿਹੜਾ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ''ਪਰ ਰਸ਼ੀਦ ਸਾਹਬ, ਉੱਥੇ ਇਕੱਲੇ ਕਰੋਗੇ ਕੀ ?''

''ਇਕੱਲਾ ? ਤੇ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ?''

ਫੇਰ ਉਹ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ । ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦੇਂਦਾ। ''ਬਈ ਉੱਥੇ ਮੱਝਾਂ ਰੱਖ ਲਵਾਂਗਾ, ਕੁੱਤੇ ਪਾਲ ਲਵਾਂਗਾ, ਬਿੱਲੀਆਂ ਪਾਲ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਾਹਦੀ ਇਕੱਲ ? ਇਕੱਲ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਤੀਲੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਵਰਗੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਏ।''

''ਅਸਲਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਏ ?''

''ਅਸਲਮ ? ਉਸ ਨਾਲਾਇਕ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਾਂ ? ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਪਿਓ ਵਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪਿਓ ਏ ?'' ਰਸ਼ੀਦ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਹੱਸਿਆ। ਏਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

....

ਅਸਲਮ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।

ਉਂਜ ਵੀ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਅੱਧੀ ਚਿੱਠੀ ਹੀ ਔਂਦੀ ਏ, ਉਹਦੀ। ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਤੇ ਗੱਲ ਏ ਸਾਰੀ। ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ ਕਿ ....ਰਸ਼ੀਦ ਸੋਚਦਾ।

ਰਸ਼ੀਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਤੇ ਜੇ ਇਲਾਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ... ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ....?

ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਸਾਲ ਕੁ ਪਰ ਦੁਆਈਆਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਖਾਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦਰਦ ਵਧ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣਾ ਪਵੇ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸਲਾਹ ਏ ਕਿ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਵੋ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਜਾਵੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਾਹ ਲਾ ਲੈਣ ਦਿਓ।''

''ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਦੁਆਈ ਵੀ ਨਾ ਖਾਵੇ ?''

''ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਐ ।''

''ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਦਾ, ਪੀੜ ਹੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜੇ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਹੀ ਨਾ ਔਂਦਾ, ਟੈੱਸਟ ਹੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ?''

ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੋਢੇ ਹਿਲਾਏ, ਧੌਣ ਵਿੱਚ ਖ਼ਮ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, ''ਛੇ ਮਹੀਨੇ, ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ, ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ। ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਏ। ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਏ।''

ਘਰ ਆ ਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਜੋੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜੋੜਨ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੁਆਬ ਮਨਫ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਏ।

''ਕਮਾਲ ਏ', ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ। 'ਏਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵਹੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀ ਖੱਟਿਆ ਤੇ ਕੀ ਗੁਆਇਆ।''

ਅਚਾਨਕ ਰਸ਼ੀਦ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲ਼ਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਦਾ ਕਿਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਏ। ਅਚਾਨਕ ਬੈਠੇ ਹੋ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਲੁੜ੍ਹਕ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਬੱਸ ਖ਼ਤਮ । ਇੱਕ ਉਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੈਣ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਤੇ ਫੇਰ.... ।

'ਫੇਰ ਦੀ ਫੇਰ ਸੋਚਾਂਗੇ । ਫ਼ਿਲਹਾਲ ਤਾਂ .....।'

ਤੇ ਫੇਰ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗੁਜ਼ਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਦੀ।

'ਪਰ ਯਾਰ, ਹੈ ਨਾ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ? ਏਨੇ ਸਾਲ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਏ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ।' ਰਸ਼ੀਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ।

'ਫ਼ਰੀਦਾ! ਮੇਰੀ ਜਾਨ! ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਹੀ ਏਂ। ਓਥੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਨਾ ਲੱਗਦਾ ਤੇਰਾ ? ਉਹ ਲਾਡ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਤਸੱਵਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ।

'ਓਥੇ ਕਿੱਥੇ ਯਾਰ ? ਉਹ ਤਾਂ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਲੇਟੀ ਏ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ । ਤੂੰ ਵੀ ਕੀ ਆਪਣੇ ਬੇਲੀ ਰਮੇਸ਼ ਵਾਂਗੂੰ ਸੋਚੀ ਜਾਨਾਂ ਏ ਕਿ ਉਹਦੀ ਬੇਟੀ ਜਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਕਿਧਰੇ ਬੱਦਲ਼ਾਂ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ, ਚੰਨ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਏ।

''ਉਂਝ ਵੀ ਯਾਰ, ਜੇ ਤੇ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਦੋਂਹ ਚਹੁੰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਲਿਖਾਂ ਵੀ ਉਹਨੂੰ। ਆਵੇ ਤੇ ਕੰਮ ਨਿਪਟਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆ ਦੁਖੀ ਕਰਾਂ। ਖਾਣ-ਪਾਣ ਦੀ ਉਮਰ ਏ ਉਹਦੀ। ਨਹੀਂ?'' ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਦਲੀਲਾਂ ਕਰਦਾ।

''ਕਹਵਾਂ ਵੀ, ਤੇ ਕੀ ? ਪਈ ਆ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਬਹਿ ਤੇ ਵਾਚ ਮੀ ਡਾਇੰਗ ਏ ਸਲੋਅ ਡੈੱਥ !''

''ਬਈ, ਜਾਣਾ ਹੀ ਏ, ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਟਹੁਰ ਨਾਲ਼ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ ਨਾਲ਼। ਨਾ ਅਸਲਮ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ, ਨਾ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ। ਆ ਕੇ ਕਰੇਗਾ ਕੀ ? ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਦੁਆਈਆਂ। ਬੋਅ । ਟੀਕੇ। ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੁੜ੍ਹੇਗਾ ਕਿ ਬੁੱਢਾ ਨਾ ਹੰਨੇ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਨਾ ਬੰਨੇ।''

''ਗ਼ਲਤ ! ਗ਼ਲਤ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ। ਬੁੱਢਾ ਕਦੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੂੰ ? ਹਾਲੀ ਤੇ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਏਂ। ਜਦੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਫੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਣ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਤੇ ਸਲਾਹਵਾਂ ਮੰਗਣ ਲੱਗਣ, ਓਦੋਂ ਹੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਦੇ ਓ ਤੁਸੀਂ। ਸਮਝੇ ਹਜ਼ਰਤ ?''

.....

ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਉਹਨੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬਿਸਤਰਾ ਰੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਰੱਖੇ, ਕੁਝ ਸਰ੍ਹਾਣੇ ਦੇ ਗ਼ਿਲਾਫ਼, ਚੱਦਰਾਂ ਤੇ ਤੌਲੀਏ। ਇੱਕ ਟਰੰਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ, ਦੋ ਚਾਰ ਭਾਂਡੇ ਇੱਕ ਟਰੰਕੀ ਵਿੱਚ ਪਾਏ। ਗੈਸ ਦਾ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਵੇਚ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਇੱਕ ਸਟੋਵ ਖ਼ਰੀਦਿਆ । ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਚੱਪਲਾਂ ਦਾ ਤੇ ਇੱਕ ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੈਨਵਸ ਦੇ ਮੋਟੇ ਰਬੜ ਸੋਲ ਦੇ ਬੂਟ ਖ਼ਰੀਦੇ। ਵਧੀਆ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਕਿਟ ਤੇ ਪੈੱਨ, ਬਲੇਡਾਂ ਦੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਪੈਕਿਟ, ਰੇਜ਼ਰ, ਸ਼ੇਵ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤੇ ਪਰਫ਼ਿਊਮ ਦੀ ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਖ਼ਰੀਦੀ।

''ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ ! ਲੱਗਦਾ ਏ, ਜੰਞੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏਂ ਯਾਰ। ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਜੰਞੇ। ਬੱਸ, ਹੁਣ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਮਾ ਵੀ ਨਾ ਮਟਕਾ ਲਈਂ।'' ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ਼ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਮੁਸਕਰਾ ਪੈਂਦਾ।

ਰਸ਼ੀਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਵਾਕਈ ਕਿਧਰੇ ਛੁੱਟੀ ਕੱਟਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ।

ਇਹ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਵੀ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਐ। ਰਮੇਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਬੰਦਾ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਖਲਜਗਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰ, ਬੀਵੀ, ਭਰਾ-ਭੈਣ, ਮਾਂ-ਪਿਓ, ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ, ਇਹ ਸਭ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ। ਫੇਰ ਘਰ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੱਕੜੀ ਦੇ ਜਾਲ਼ੇ ਵਾਂਗੂੰ ਬੁਣਿਆ ਛੱਤੀ ਸੌ

ਲੋੜ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਬਹੱਤਰ ਸੌ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜਾਲ਼ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੱਕੋ ਸਾਰੇ ਜਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਨੇ। ਸਾਰੇ ਜਾਲੇ ਹੂੰਝ ਕੇ, ਬੁਹਾਰ ਕੇ, ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਨੇ। ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵੇਚ ਕੇ ਉਹਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਏਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖੀ। ਏਨੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਬਚ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਹਨੇ ਛੇ-ਸੱਤਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾ ਲੈਣੇ ਸਨ।

''ਵਾਹ, ਯਾਰ! ਰਈਸ ਏਂ ਤੂੰ ਤਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲ਼ੀ ਬੱਘੀ ਖ਼ਰੀਦ ਲੈ। ਕੋਚਵਾਨ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿਚਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਚਲਾਏ ਤੇ ਤੂੰ ਪਿੱਛੇ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖੇਂ।''

......

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਫ਼ਸਟ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਟੈਕਸੀ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਣ ਉੱਤਰਿਆ।

ਰਸ਼ੀਦ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹਦੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਹੁਲਾਰ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਮਸਤਾਨਾਪਣ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਚਾਅ।

ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੋਟੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉੱਭਰੇ ਹੋਏ ਗੋਟੂਆਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਗੋਲ਼ ਕੋਕੇ ਚਿਰੋਕਣੇ ਜੰਗਾਲੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ ? - ਉਹ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਮੋਟੀ,ਲੰਮੀ ਚਾਬੀ ਉਹਨੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢੀ। ਲੱਕੜ ਦੇ ਪੱਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰਵਾਰ ਲੱਗਾ ਤਾਲਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਦਰੋਂ ਜੰਗਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਬੀ ਘੁੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ''ਕਿਉਂ ਯਾਰ, ਤੇਰੇ ਵੀ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਕੈਂਸਰ ਜਾਪਦਾ ਏ,'' ਉਹਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਜਿੰਦਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

''ਤੂੰ ਵੀ ਰਸ਼ੀਦ ਯਾਰ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਬੰਦਾ ਏਂ। ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲੱਗਿਆਂ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਸੋਚੀਦੀ ਏ, ਤੇ ਤੂੰ ....'', ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਾਂਟਿਆ।

''ਇਹਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਤੇਲ ਦੀ ਲੋੜ ਏ ਸ਼ਾਇਦ! ਤੇਲ ? ਹੈ ਤੇ ਸਹੀ ਤੇਲ। ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਵੇ ਮੇਰਾ ਵੈਨਿਟੀ ਬੈਗ ?''

''ਵੈਨਿਟੀ ਬੈਗ'', ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਵੈਨਿਟੀ !

ਸਿਰ ਨੂੰ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਚਾਬੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਓਂ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਜਿੰਦਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਈ, ਤਾਂ ਜਿੰਦਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ''ਤੂੰ ਵੀ ਦੋਸਤ, ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਖ਼ੂਬ ਪਛਾਣਦਾ ਏਂ। ਕਿਸੇ ਨੇਤਾ-ਨੂਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਪੈ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਏ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਵੀ। ਤੇਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ,'' ਉਹਨੇ ਜਿੰਦਰੇ ਨੂੰ ਮਸ਼ਕਰੀ ਕੀਤੀ।

ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੋਟੇ ਬੂਹੇ ਚਰਰ-ਮਰਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ''ਖਲੋ ਜਾਓ, ਖਲੋ ਜਾਓ ਓਏ, ਦੇਨਾਂ ਵਾਂ ਤੇਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ । ਡੰਡ ਕਿਉਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਓ ?''

ਤਕਾਲਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਟੈਕਸੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਆਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਉਹਨੂੰ ਘੂਰਦੇ ਹੋਏ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜੋਤੇ ਸਨ।

''ਰਸ਼ੀਦ ਯਾਰ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਆਫ਼ਤਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨ ਬਹਿ ਜਾਈਂ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤੈਨੂੰ ਘੇਰੀ ਰੱਖਣਗੇ। ਤੂੰ ਏਥੇ ਮਸਤੀ ਮਾਰਨ ਆਇਆ ਏਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ ਬਾਲ ਖਿਡਾਉਣ ?''

ਉਹਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈ। ਮੂੰਹ-ਧਿਆਨ ਜਿੰਦਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਸਮਾਨ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਪਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੂਹਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ।

....

ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਨੇਰਾ ਦੁਬਕ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬਾਸੀ ਘੱਟੇ-ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇ ਬਾਸੀ ਹਵਾ ਦੇ ਸਾਹ ਘੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

''ਘਰ ਵੀ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਯਾਰ ਰਸ਼ੀਦ ! ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹਵੋ, ਇਹਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹਵੋ, ਧੋਂਦੇ, ਪੂੰਝਦੇ, ਰਗੜਦੇ ਰਹਵੋ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹਿਕ ਔਂਦੀ ਏ ਤੇ ਜੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਰਸ਼ੀਦ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਚੌੜੇ ਪਲੰਘ ਦੀ ਹੀਂਹ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜੀ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਅਰਕਾਂ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ, ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਕਰਿੰਗੜੀ ਉੱਤੇ ਠੋਡੀ ਟਿਕਾ ਲਈ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਰਨ-ਫਿਰਨ ਲੱਗੀ। ਗੋਸ਼ਤ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਵਿੱਚ ਕੜਛੀ ਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਤੰਦੂਰੋਂ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਰੋਟੀਆਂ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਤੰਦੂਰੇ ਪੱਕਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਵਿੱਚ ਰਸ਼ੀਦ ਗੁਆਚ ਜਿਹਾ ਗਿਆ।

... ...

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੜਕੇ-ਤੜਕੇ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਗੌਣ ਨੇ ਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੀ ਚੁਟਕਦੀ ਗੁਟਰ-ਗੂੰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੇ ਮੂੰਹ-ਝਾਖਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਉੱਠ ਕੇ, ਸਲੀਪਰ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਅੜਾ ਕੇ ਸੁੱਤ-ਉਨੀਂਦਾ ਜਿਹਾ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਦੋ ਕੁ ਕਦਮ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ''ਕਿਉਂ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ, ਬੂਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਚੁੱਕਣ ਤੁਰਿਆ ਏਂ ? ਤਾਂਕਿ ਸਿਗਰੇਟ ਸੁਲਗਾ ਕੇ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਕਮੋਡ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਹਜ਼ੂਰ, ਇਹ ਦਰੀਆ ਗੰਜ ਨਹੀਂ ਏ ! ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਏ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਰਾ ਜਾਗੋ ਸੋਮਨ ਹੋਵੋ। ਫੜੋ ਲੋਟਾ ਤੇ ਚੱਲੋ ਬਾਹਰ, ਜੰਗਲ-ਪਾਣੀ। ਪਾਣੀ ਲੋਟੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਜੰਗਲ ਚੱਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੱਭੋ, ਤਾਂਕਿ .....।''

ਬਾਹਰੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਲੋਟੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਝੁਲਾਉਂਦਾ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਸਵੇਰਾਂ ਯਾਦ ਆ ਗਈਆਂ। ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਕਿੱਕਰ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਭੰਨਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਛਾਂਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਦਾਤਣਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਉਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਾਤਣ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ੇ-ਮਜ਼ੇ ਚਿੱਥਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਘਰ ਆ ਕੇ ਦਾਤਣਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਣੀਆਂ ਉਸੇ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਰਸ਼ੀਦ ਦਾ ਮਨ ਕੂਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਜਲਾ ਵੀ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੇਤ ਲਹਿਲਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਕੁਣਮੁਣੀ ਠੰਢ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ ਦਾ ਅੱਧ ਸੀ। ''ਅਕਤੂਬਰ, ਨਵੰਬਰ, ਦਸੰਬਰ, ਜਨਵਰੀ, ਫਰਵਰੀ.....'' - ਰਸ਼ੀਦ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਹੋਈ ਗਿਣਤੀ ਦੁਹਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। 'ਮਾਰਚ'? ਮਾਰਚ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਮਹੀਨਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਯਾਰ ਰਸ਼ੀਦ! ਨਾ ਠੰਢ, ਨਾ ਗਰਮੀ। ਬੜਾ ਨਰਮ ਮਹੀਨਾ ਏ ਮਾਰਚ ਦਾ। ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ, ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਸਮ ਦਾ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਅਹਿਮ ਏ, ਨਹੀਂ? ਮਰਨ ਲਈ ਵੀ.....।'

''ਫੇਰ ਓਹੀ। ਮਰਨਾ ਕਿਹੜਾ ਅਲੋਕਾਰ ਕੰਮ ਏ ਬੇਲੀਆ। ਸਾਰੇ ਈ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਚਹੁੰ ਪਾਸੇ, ਦਿਨ ਰਾਤ।'' ਸੋਚ ਕੇ ਫੇਰ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਬਹੁਤਾ ਰਾਸ਼ਿਦ ਤੇ ਮਰੀਅਮ ਬਾਰੇ। ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਬੱਚੇ, ਜਿਹੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੇ।

ਓਦੋਂ ਦਾ ਰਸ਼ੀਦ ਖ਼ੁਦਾ ਨਾਲ ਖ਼ਫ਼ਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਰਾਜ਼ ਸੀ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਉਹਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਕਿਸੇ ਓਸ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਦੀ ਮਰੀਅਮ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਗੌਲਣੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੈ ਤੇ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਲੜਾਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ।

''ਓਏ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ! ਓਏ ਕਿੱਧਰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਏਂ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬੋਤੇ ਵਾਂਗਰਾਂ? ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਗਲ਼ੀ ਦਾ ਮੋੜ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਿਆ।''

ਹੁਣ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀ ਗਲ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਲੰਘਦੇ ਆਉਂਦੇ ਲੋਕ ਉਹਨੂੰ ਪਲ ਕੁ ਖੜੋ ਕੇ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫੇਰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਦੁਆ-ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ।

''ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ?''

''ਬੱਸ ਜ਼ਰਾ ਗੇੜਾ ਮਾਰਨ।''

''ਚੰਗਾ ਏ, ਚੰਗਾ ਏ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੁਰਤ-ਸੰਭਾਲ਼ ਰੱਖਣੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ। ਘਰ ਤਾਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਭਦੇ ਨੇ। ਹੈ ਨਾ ਜੀ?''

''ਅਸਲਮ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ,ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ?''

''ਡਾਕਟਰੀ ।''

''ਹਲਾ! ਪਰਵਰਦਿਗਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਜੀ। ਡਾਕਟਰੀ! ਵਾਹਵਾ ਨਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ। ਨਾਲੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵੀ ਗੇੜਾ ਮਾਰਿਆ ਹੀ ਕਰੇਂਗਾ ਨਾ, ਏਥੇ ਜੀ, ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਬਿਮਾਰੀ ਏ। ਬੰਦਾ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਟੱਪਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀਆ ਉੱਤਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਨੇ ਮੋਤੀਏ ਦਾ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਮਿੰਟਾਂ-ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?''

''ਅਸਲਮ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਐ ।''

''ਅਮਰੀਕਾ ? ਹਲਾ-ਹਲਾ ! ਖ਼ੈਰ ਨਾਲ ! ਅਮਰੀਕਾ !''

''ਜਦੋਂ ਆਵੇਗਾ, ਉਹਨੂੰ ਏਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆਵਾਂਗਾ। ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰੇਗਾ ਸਭ ਦੀ।''

''ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਖ਼ੈਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਏ ।''

ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ''ਵਾਹ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ। ਕਿੰਨੀ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਏਂ ! ਝੂਠ ? ਕਾਹਦਾ ਝੂਠ ? ਅਗਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਰੱਖ ਲਿਆ, ਝੂਠ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਏ ? ਘਰ ਦੀ ਖੇਤੀ ਐ ਸੱਚ-ਝੂਠ।''

....

ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਪਿਆ ਸੀ – ਪੁਰਾਣੇ ਹਲ ਤੇ ਪੰਜਾਲੀਆਂ, ਛੱਜ ਤੇ ਛਾਣਨੀਆਂ, ਵਿੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੜਛੀਆਂ ਤੇ ਚਿਮਟੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ, ਖਰੇਪੜਾਂ, ਵਲਟੋਹੀਆਂ ਤੇ ਗਾਗਰਾਂ, ਮੰਜੇ ਤੇ ਹੀਹਾਂ-ਪਾਵੇ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਝੁਲ-ਝੁਲ ਕਰਦੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਨਿਕ-ਸੁਕ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਘਰ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਓਹਨੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੌਦੇ ਲੁਆ ਦਿੱਤੇ । ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਖਿੜਨਗੇ ਇਹ ਗੁਲਾਬ ? ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਿ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ?

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਬੂਤਰ ਪਾਲ ਲਏ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ। ਸਫ਼ੈਦ ਤੇ ਸੁਰਮਈ ਤੇ ਚਿਤਰ-ਮਿਤਰੇ, ਤੇ ਬ੍ਰਾਊਨ ਰੰਗ ਦੇ ਕਬੂਤਰ । ਬੇਹੱਦ ਲਾਡ ਔਂਦਾ ਉਹਨੂੰ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ । ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਦਾਣਾ ਖਿਲਾਰਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ, ''ਸਾਹ ਲਓ ਓਏ, ਸਾਹ ਲਓ। ਕਿਉਂ ਬੇਵਸਾਹੇ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਓ ? ਰੱਜ ਕੇ ਖਾ ਲਓ। ਹੜਬੜੀ ਕਾਹਦੀ ਪਈ ਏ ਤੁਹਾਨੂੰ ? ਹਾਲੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਿਆ ਏ। ਖਾਈ ਜਾਓ ਤੇ ਗਾਈ ਜਾਓ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰੀ ਜਾਓ ਤੇ ਉੱਡੀ ਜਾਓ ਤੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲ-ਗੋਲ ਘੁੰਮੀ ਜਾਓ। ਲਿਸ਼ਕਾਈ ਜਾਓ ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਤੇ ਧੌਣਾਂ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ।''

ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦਾ ਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ, ''ਹਲਾ-ਹਲਾ ! ਕਿਉਂ ਡੰਡ ਪਾਈ ਜੇ, ਉੱਠ ਪਿਆ ਵਾਂ ਮੈਂ।''

ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਚਿੜੀਆਂ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। 'ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ, ਉੱਠ। ਸੌਣ ਲਈ ਤਾਂ ਤਮਾਮ ਸਮਾਂ ਪਿਆ ਏ, ਕਿਆਮਤ ਤੱਕ। ਹੋਰ ਚਹੁੰ-ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਣਾ ਹੀ ਏ ਨਾ। ਹੋਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕੀ ਏ। ਫ਼ਿਲਹਾਲ ਤਾਂ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਵੇਖ, ਵੇਖ ਕੁਦਰਤ ਓਸ ਕਾਦਰ ਦੀ। ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲਾ ਹੈ, ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਪੱਤੇ ਨੇ, ਭੂਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਈ ਹੈ, ਆਸਮਾਨ ਦੀ ਨੀਲਾਹਟ ਹੈ। ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਂਆਂ ਕੋਂਪਲਾਂ ਨੇ, ਧੁੱਪ ਹੈ, ਹਵਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ।'

'ਇੱਕ ਵਕਤ ਈ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਔਂਦਾ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ! ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਰੁੱਤਾਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਔਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੌਸਮ ਕਰਵਟ ਬਦਲ ਕੇ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਧੁੱਪ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਹਵਾ ਸਭ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਪਰ ਵਕਤ ਜਿਹੜਾ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਖਾਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਏ।'

'ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਤੇ ਖਾਦ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਏ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਲੇਟਿਆ-ਲੇਟਿਆ।'

'ਪਰ ਉਹ ਕਿਆਮਤ ਦਾ ਰੋਜ਼ ? ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠਣ ਦਾ ਦਿਨ ?'

'ਸਭ ਵੱਾਧੂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ। ਦਿਲ ਪਰਚਾਉਣ ਲਈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਅਖ਼ੀਰ ਨੂੰ, ਅਖ਼ੀਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਚਾਉਣ ਲਈ।'

ਉਹ ਜਾਗਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਰਸ਼ੀਦ ਆਸ-ਪਾਸ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਕਿਸਮ-ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੰਛੀ– ਚਿੜੀਆਂ, ਕਬੂਤਰ, ਮੈਨਾ, ਘੁੱਗੀਆਂ ਤੇ ਬਗਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਔਂਦੇ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪੂਛਲ ਨੂੰ ਹਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹੁਲਾਰਨਗੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛੁਪ ਕੇ ਗੌਂਦੇ, ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਪੰਛੀ ਦਾ ਰੰਗ-ਰੂਪ ਸਭ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਰਸ਼ੀਦ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਦਾ, 'ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ? ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ? ਕਿੱਥੇ ਲੁਕੇ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ, ਏਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ? ਲੁਕੇ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਰਹੇ ਨੇ, ਯਾਰ ਰਸ਼ੀਦ ! ਲੁਕਿਆ ਤੇ ਤੂੰ ਰਿਹਾ ਏਂ।'

ਏਨੇ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰੋਂ ਦਫ਼ਤਰ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਘਰ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਤੇ ਖ਼ਰਚਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਜੋੜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਹਰ ਡਾਂਟ ਨਾਲ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੱਸਾਂ ਲਈ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਕੇ ਲੰਮੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ,

ਪਾਨ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਸਿਗਰੇਟ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰੋਜ਼ੇ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਈਦ ਮਨਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੋਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ-ਗ਼ਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲੋੜਵੰਦ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਕਦੇ ਫ਼ਰਾਖ਼ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਕਮੀਨਗੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਝੂਠ-ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਪੱਲਾ ਛਡਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਅੰਮੀ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਅੱਬੂ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਰਾਸ਼ਿਦ ਨੂੰ, ਮਰੀਅਮ ਨੂੰ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰੀਦਾ ਨੂੰ, ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ਸਤ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਤਮਾਮ ਗੁਜ਼ਰੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਮਾਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਚੋਰੀ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰਸ਼ੀਦ ਉੱਠ ਕੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਪੌਂਦਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋ-ਕੂਚ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ। ਗੁਟਰ-ਗੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਬੀ ਪੰਜਿਆਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮ-ਘੁੰਮ ਜਾਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਦੇ ਲਈ ਹੀ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਦਾਣਾ ਚੁਗਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੌਣਾਂ ਧੁੱਪ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਂਗਣੀ ਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲ, ਗੁਲਾਬੀ ਅੱਖਾਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕ-ਤੱਕ ਕੇ ਝਮਕਦੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਜ਼ਿਦ-ਬਜ਼ਿੱਦੀ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਨੀਲਾਹਟ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੇ।

ਰਸ਼ੀਦ ਤੱਕਦਾ, ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੁੰਝਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਪਲੋਸਦੇ, ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਦੁਲਾਰਦੇ ਤੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਕਾਬੇ ਨਾਲ ਕੰਬਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

....

ਰਸ਼ੀਦ ਦੀ ਇੱਕ ਬਿੱਲੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਜੋਗਾ ਦੁੱਧ ਵਧੇਰੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ। ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਰੂੰ ਦੇ ਗੋਹੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬਲੂੰਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੁੱਕਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਸਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਰੜਕਦੀਆਂ। 'ਪੋਲੇ ਜਿਹੇ, ਪੋਲੇ ਜਿਹੇ ਚੁੱਕ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ, ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਪੱਸਲੀ ਕੜਕ-ਕੁੜਕ ਗਈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਖਲਜਗਣ ਆ ਪਵੇਗਾ।'

ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬਲੂੰਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿੰਨਾ-ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੂਲੀ ਪਸ਼ਮ ਜਿਹੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਬਿੱਲੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ, ਦੂਰੋਂ ਤੱਕ-ਤੱਕ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ। ਉਂਵ ਇੱਕ ਅੱਖ ਵੀ ਰੱਖਦੀ ਉਹ ਉਹਦੇ 'ਤੇ, ਕਿਧਰੇ ਉਹਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਉੱਚੀ-ਨੀਵੀਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

....

ਮਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਦੇ ਮਰੋੜ ਜਿਹੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪੈਂਦੇ, ਉਹ ਪੀੜ ਨਾਲ ਦੂਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਲੱਗਦਾ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਨ ਜਿਵੇਂ ਗੁੱਛਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸੜ ਰਹੇ ਮਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਦੁਆਈ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਉਹਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਈਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਗੰਜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਚਿੜੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਬੋਟ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਾਗੂੰ - ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਉਹ ਲਾਡ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਂਗਲੀਆਂ ਫੇਰਦਾ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਖਦਾ, 'ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਰਵ੍ਹੋਗੇ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ। ਆਖ਼ਰ ਤੱਕ। ਦੁਆਈਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਕੀ ਤੈਸੀ।'

ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਦਰਦ ਵਧਦਾ ਜਾਪਦਾ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਕਲਮਾਂ ਹੋਰ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੁਮਲਾਉਣ ਨੂੰ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਰੋਏ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤੇ ਤੀਜੇ-ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਨਵੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਵਾਰਾ ਤੇ ਭੁੱਖੀ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਦੋ ਕਬੂਤਰ ਹੋਰ ਲੈ ਔਂਦਾ ।

ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਦ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਕੂਲੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ 'ਹੋਮ ਵਰਕ' ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਦਾ, 'ਪਰ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ! ਤੇਰੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪਈ ਤੇਰੇ ਕਲੇਜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਤੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਤਅੱਲਕ ਏ? ਰਤਾ ਸੋਚ-ਸਾਚ ਕੇ ਸਮਝਾ ਤਾਂ ਸਹੀ।'

....

ਐਤਕੀਂ ਪੀੜ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਰਤਾ ਵੱਲ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਕਿਧਰੋਂ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤੋਤੇ ਖ਼ਰੀਦ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਮੋਕਲੇ ਪਿੰਜਰੇ ਬਣਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਬਾਹਰਲੇ ਲੰਮੇ-ਚੌੜੇ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਪੱਬੀ ਕੰਧ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੱਕ। ਪਿੰਜਰੇ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਂਗਲੀਆਂ ਕੁੱਜੀਆਂ ਲਟਕਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਤੋਤਿਆਂ ਲਈ ਘਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਸਲੇ ਭਰ ਕੇ ਰੱਖਣੇ, ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੇਰ, ਮਿਰਚਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨਾ। ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਕਿੱਧਰੋਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਕਿੱਧਰ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਦਾ।

'ਲੈ ਬਈ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਝੁਠਾਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਐਸਾ ਉੱਲੂ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਲਹਿ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਵਾਹ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ! ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਤੇਰਾ ਵੀ।' - ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ।

ਰਾਤੀਂ ਭਾਵੇਂ ਨੀਂਦਰ ਆਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ, ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦਾ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਧਰਤੀ, ਇਹ ਕਾਇਨਾਤ ਵੀ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਤਾਮੀਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹਦੇ ਲਈ। ਇਹ ਸਬਜ਼ਾ-ਜ਼ਾਰ ਰੁੱਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਤੇ ਧੁੱਪ ਕੋਲੋਂ-ਕੋਲ ਬੈਠੀਆਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੰਬਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

....

ਜਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੁਨਾਲ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸੀ। ਗਰਮੀਆਂ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਰੁੱਤ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਮੰਜਾ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਡਾਹ ਕੇ ਸੌਂਦਾ ਜਾਂ ਉੱਤੇ ਛੱਤ 'ਤੇ। ਅੱਧੀ ਰਾਤੀ ਠੰਢ ਲੱਗਦੀ, ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ।

ਵਿਹੜੇ ਜਾਂ ਛੱਤ 'ਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਾਰੇ ਰਤਾ ਕੁ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਬਚਪਨ ਉਹਦੇ ਮੰਜੇ ਦੀ ਹੀਂਹ 'ਤੇ ਆ ਬਹਿੰਦਾ।

ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਉਹ ਸੌਂਵਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਬਰਸਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੋਠਿਆਂ ਤੋਂ ਮੰਜੇ ਘਸੀਟਣ ਦੀਆਂ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜੇ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ, ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਬਰਸਾਤ ਤਾਂ ਰਸ਼ੀਦ ਮੀਆਂ, ਖੌਰੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਵਸਣੀ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ।

....

ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬੜੀ ਕੂਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਖ਼ਰਗੋਸ਼ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਲੂੰਈਂ ਵਰਗੀ ਨਰਮ। ਰਸ਼ੀਦ ਧੁੱਪੇ ਬਹਿ ਕੇ ਰਤਾ-ਰਤਾ ਉਂਘਲਾਉਣ ਲੱਗਦਾ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਨਸ਼ਿਆਈ ਝੋਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ, 'ਵਾਹ ਮੇਰੇ ਪਰਵਰਦਗਾਰ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਦੇਨਾ ਏਂ ਤੂੰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤੇ ਬੰਦਾ ਏ ਕਿ ਬੱਸ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੋਹਲੂ ਦੇ ਬੈਲਦ ਵਾਂਗੂੰ ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ....ਇਹ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸਦੇ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੁਸਨ ਕੁਆਰਾ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਸੀ।'

ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ, 'ਯਾਰ, ਵਾਹ ਕੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਤੂੰ ਇਹ ਹੁਸਨ।'

....

ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵਰਚਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ''ਕਾਕਾ, ਕੱਲ੍ਹ ਸਕੂਲੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਰਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀਂ। ਰਤਾ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਡੰਗਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਛੱਡੀਏ।''

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਉਹਨੇ ਡੰਗਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੱਝਾਂ ਗਾਂਵਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਦੋਧੀਆ ਹਵਾੜ ਤੇ

ਗਰਮੀ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਗੋਹੇ ਦੀ ਤੇ ਤੂੜੀ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਈ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਵਲਟੋਹੀਆਂ ਦੇ ਕੁੰਡੇ ਖੜਕਦੇ। ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ। ਵਲਟੋਹੀ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤਾਜ਼ੇ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਦੀ ਕਰਰ-ਮਰਰ। ਕਜਲਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਵੱਛੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ ਪਾ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਉਸ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਗਰਮਾਈ ਹੋਈ ਹਵਾੜ, ਨਾ ਕੋਈ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਈ। ਕਿੰਨਿਆਂ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡੰਗਰ-ਵੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ। ਬੱਸ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਚਿੱਬੀਆਂ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵਲਟੋਹੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਚਾਰੇ ਵਾਲ਼ੀਆਂ ਉੱਜੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੁਰਲੀਆਂ।

ਕੋਠੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨੂੰ ਬੜੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋ ਗਈ। ਮਨ ਵੀ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹਨੇ ਪੰਪ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਤੇ ਤੇ ਧੁੱਪੇ ਡੱਠੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹਦੀ ਮੰਜੀ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੋ ਗਿਆ।

''ਕੀ, ਨਾਂ ਕੀ ਏ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ?''

''ਜੀ, ਸ਼ਾਮ ।''

''ਹਲਾ-ਹਲਾ ! 'ਸ਼ਾਮ' ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸਾਂ।'' ਰਸ਼ੀਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਸ਼ਾਮ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਰਹੀ।

''ਤੂੰ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੁੰਨਾ ਏਂ ?'' - ਅਚਾਨਕ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹੇ, ਬਸੰਤ ਨੂੰ ਉਡਾਈ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ, ਸ਼ਰਮਾ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਬੋਝੇ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਕੱਢੇ, ''ਲੈ, ਐਹ ਲੈ, ਜਾ ਕੇ ਪਤੰਗ ਤੇ ਡੋਰ ਲੈ ਆ। ਆ ਕੇ ਪਤੰਗ ਉਡਾ। ਮੈਂ ਵੇਖਾਂਗਾ।'' ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਪੰਜ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੋਟ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ, ''ਲੈ ਹੋਰ ਲੈ-ਲੈ। ਕੀ ਪਤਾ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਡੋਰ ਕਿੰਨੀ ਮਹਿੰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ।''

ਝੱਟ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਮੁੰਡਾ ਪਤੰਗ ਲੈ ਆਇਆ। ਦੋਂਹਾਂ ਨੇ ਰਲ਼ ਕੇ ਡੋਰ ਨਾਲ ਉਹਦੀਆਂ ਤਣਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਝੋਲ ਪਰਖ ਕੇ ਪਤੰਗ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ।

''ਲੈ, ਤੂੰ ਰਤਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟ, ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜੀ ਰੱਖੀ ਡੋਰ। ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਹੁਲਾਰਾਂਗਾ ਤਾਂ ਝੱਟ ਤੁਣਕਾ ਮਾਰ ਲਵੀਂ। ਬੱਸ, ਉੱਡ ਪਵੇਗੀ।''

ਸ਼ਾਮ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਰਸ਼ੀਦ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਇਹ ਉਹਦਾ ਬੇਟਾ ਅਸਲਮ ਸੀ। ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪਾਰੋਂ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਰੀਆ ਗੰਜ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਜਿਦੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਤੰਗ ਉਡਾਏਗਾ। ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹਨੇ, ''ਅੱਬੂ, ਸਿਖਾ ਦਿਓ ਨਾ, ਪਤੰਗ ਉਡਾਣੀ।''

ਤੇ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ''ਓਏ ਸੁਦਾਈਆ ਏਨੀਆਂ ਭੀੜੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ-ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਮਮਟੀਆਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਟੈਲੀਵੀਜਨ ਦੇ ਏਰੀਅਲ। ਪਤੰਗ ਕਿੱਥੇ ਉਡਾਏਂਗਾ ਤੂੰ ?''

ਦੋ ਚਾਰ ਕਦਮ ਰਸ਼ੀਦ ਵੀ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂਕਿ ਫ਼ਾਸਲਾ ਜਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇ, ਇੱਕੋ ਤੁਣਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਫ਼ਾਸਲਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਪਰ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਗਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ ਉਤਾਂਹ ਵੱਲ ਉਲਾਰਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ''ਮਾਰ ਤੁਣਕਾ ।'' ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਤੰਗ ਉਤਾਂਹ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹੁਲਾਰ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

ਓਸ ਇੱਕੋ ਹੁਲਾਰ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿੱਚ ਪੀੜ ਦੀ ਇੱਕ ਕਟਾਰ ਖੁਭ ਗਈ। ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨੀਲੱਤਣ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਮਟ ਕੇ ਕਾਲੀ ਸਿਆਹ ਹੋ ਗਈ। ......

ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਰਦੀ ਪਤੰਗ ਵੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਪਤੰਗ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ। ਰਸ਼ੀਦ ਦੇ ਗੋਲੇ ਕਬੂਤਰ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਤੋਤੇ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਬਵੰਡਰ - ਗੋਲ਼ਾ, ਗ਼ੁਬਾਰ। **ਕੁੱਵਤ** - ਤਾਕਤ, ਸ਼ਕਤੀ। **ਮੁਕਾਮ** - ਪੜਾਅ। **ਤਸੱਵਰ**- ਖਿਆਲੀ ਤਸਵੀਰ। **ਅਹਿਮਕ** - ਮੂਰਖ। ਹੀਂਹ - ਮੰਜੇ ਦੀ ਬਾਹੀ। **ਪਰਵਰਦਗਾਰ** - ਪਰਮਾਤਮਾ। **ਖ਼ਿਦਮਤ** - ਸੇਵਾ। **ਤਾਮੀਰ** - ਅਮਲ ਕਰਨਾ, ਆਗਿਆ ਪਾਲਣਾ। **ਕਾਇਨਾਤ** - ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ । **ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ** - ਪੁੱਤਰ। **ਸ਼ਿਰਕਤ** - ਸਾਂਝ, ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ। **ਰੁਖ਼ਸਤ** - ਤੋਰਨਾ ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. 'ਇੱਕ ਪੈਰ ਘੱਟ ਤੁਰਨਾ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਡਾਕਟਰ, ਰਸ਼ੀਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਮਰੀਕਾ ਗਏ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
3. ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਸੋਚਿਆ ?
4. ਰਸ਼ੀਦ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
5. ''ਲੈ ਬਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਝੂਠਾਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਐਸਾ ਉੱਲੂ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਲਹਿ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ।'' ਰਸ਼ੀਦ ਦੀ ਇਸ ਮਨਬਚਨੀ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
6. ਰਸ਼ੀਦ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀ ਸ਼ੌਕ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ?
7. ਰਸ਼ੀਦ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਸਵੇਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕੀ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
8. ਰਸ਼ੀਦ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਰੀਝ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

* * * * *

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

(1916-2003)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਦਸੰਬਰ, 1916 ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਣਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬੂ ਸ਼ਿਵ ਚੰਦ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪੁੰਨੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 'ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਆਰਟਿਸਟ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ 'ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ' ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾਟਕ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 'ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਥਿਏਟਰ' ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ, 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ', 'ਬੇਬੇ', 'ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ', 'ਦੋ ਪਾਸੇ', 'ਦਸਵੰਧ', 'ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ', 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ', 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ', 'ਸੈਲ-ਪੱਥਰ', 'ਕੇਸਰੋ' ਆਦਿ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਨਾਵਲ, 'ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ', 'ਜੂਠੀ ਰੋਟੀ' ਵੀ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ—'ਪਾਤਾਲ ਦੀ ਧਰਤੀ', 'ਦੋ ਖੋਜ-ਪੁਸਤਕਾਂ'—'ਰੰਗ-ਮੰਚ' ਅਤੇ 'ਲੋਕ-ਨਾਟਕ' ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ। 'ਨੰਗੀ ਧੁੱਪ' ਅਤੇ 'ਕਾਸ਼ਨੀ ਵਿਹੜਾ' ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮ-ਕਥਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 1962 ਈ: ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਰੰਗ-ਮੰਚ' ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 1973 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ-ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕਾਦਮੀ ਐਵਾਰਡ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਦੀ ਉਪਾਧੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਐਵਾਰਡ' ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 21 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2003 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਬੰਬ ਕੇਸ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਬੰਬ-ਕੇਸ' ਹਲਕਾ-ਫੁਲਕਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਹਾਸ-ਰਸ ਤੇ ਕਰੁਣਾ-ਰਸ ਦੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਪਾਤਰ ਵਜ਼ੀਰਾ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਬੰਬ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਫੜਨ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੈਮੀਕਲ ਬੰਬ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਲਿਸ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਲਈ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ (ਵਜ਼ੀਰੇ ਦੀ ਮਾਂ) ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਥਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਕੁੱਲੀ, ਗੁੱਲੀ ਅਤੇ ਜੁੱਲੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰਿਫ਼ੀਊਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀਪੋ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ''ਏਸ ਚੰਦਰੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਕੌਣ ਵਾਰੇ ਆ ਜਾਊ। ਜਦ ਦੇ ਏਸ ਕੁੱਲੀ 'ਚ ਆਏ ਆਂ ਹੇਠੋਂ ਉੱਪਰੋਂ ਚੋਂਦੀ ਏ....... ਆਹ ਜੁੱਲੀਆਂ ਸੁੱਕਣੀਆਂ ਪਾ ਆ। ਸਲ੍ਹਾਭੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੇ।''

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਹਾਸਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਾਤਰਾਂ 'ਤੇ ਤਰਸ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਦੀ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਜੋ ਕਿ ਵਿਅੰਗਮਈ ਤੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

* * * * *

ਬੰਬ ਕੇਸ

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

ਪਾਤਰ :

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ	:	
ਦੀਪੋ	:	ਉਸ ਦੀ ਧੀ
ਵਜ਼ੀਰਾ	:	ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ
ਮਾਲਾਂ	:	ਉਸ ਦੀ ਗੁਆਂਢਣ
ਥਾਣੇਦਾਰ	:	
ਸਿਪਾਹੀ	:	

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਘਰ ਅੱਗੇ ਵਿਹੜਾ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹੂੰ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਚੋਰੀਆਂ ਡਾਕੇ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਏ ਨੇ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਹਜ਼ੂਰ ਕੀ ਪੁੱਛਦੇ ਓ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਡਾਕੇ ਵਜਦੇ ਨੇ ਪਰ ਜੇ ਥੋੜੀਆਂ ਗਸ਼ਤਾਂ ਏਕਰ ਈ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਸੁਸਰੀ ਵਾਂਗ ਸੌਂ ਜਾਣੈ। ਕਿਸੇ ਚੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮੈਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕਸਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕੀ ਏ? ਤੇ ਤੂੰ ਆਖਦੈਂ ਇੱਥੇ ਲੋਕੀਂ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਤੋੜੇ ਵਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਤਾਂ ਘਰ-ਘਰ ਐ। ਸਫ਼ਾ ਜੰਗ, ਗੁਪਤੀ, ਭਾਲਾ, ਨੇਜ਼ਾ, ਛੱਵ੍ਹੀ, ਕਿਹੜਾ ਹਥਿਆਰ ਐ ਜਿਹੜਾ ਨਹੀਂ ਘੜ ਲੈਂਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਈ ਐ। ਇੱਥੇ ਮਿੱਤੂ ਲੁਹਾਰ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਐ। ਉਹ ਬੰਬ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੈ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਬੰਬ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਹਾਂ, ਬੰਬ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ, ਕਿਹੇ-ਜਿਹੇ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ !

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਕੀ ਪੁੱਛਦੇ ਓ, ਪੱਕੇ ਡਾਕੂ ! ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੱਬ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਆਖਦੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਗੋਡੀ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਆਂ। ਲਉ ਭਲਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਓ ਤਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਈ ਖੇਤਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੀ ਕਰ ਲਉ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੂੰ ਵੇਖਦਾ ਜਾ - ਮੈਂ ਇਹਨਾ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਖੁੰਬ ਠੱਪ ਦਵਾਂਗਾ। ਹਲਾ, ਤੂੰ ਆਖਿਆ ਏ ਪਈ ਇੱਥੇ ਬੰਬ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਜ਼ੀਰਾ ਏ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹਵਾਲਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਰਿਪੋਟ ਏ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠ ਈ ਲੁੱਟ ! ਦੀਵੇ ਹੇਠ ਹਨੇਰਾ !

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਤੁਸੀ ਹਾਲੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਓ। ਬਸ ਰਤਾ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਦੋ ਕੇਸ ਫੜ ਲਓ, ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਕੜਕਾ-ਧੜਕਾ ਬੈਠਣੈਂ ਜੁ ਕਿਸੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਕੁਸਕਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੇ ਖੋਜੀ ਕੀ ਆਖਦਾ ਏ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਇਹੋ ਜੁ ਲੁਹਾਰਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਇੱਕ ਵਜ਼ੀਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਐ। ਲੁਕਿਆ-ਛਿਪਿਆ ਰਾਤੀਂ ਯਾ ਦਿਨੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬੰਬ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਐ। ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੈਂਕੜ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਛਿਤਰੌਲ ਵਿੱਚ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੇਰਾ ਮਾਰਨ ਕੁੱਟਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਾਕੀ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਏ। ਮੈਂ ਸਿੱਧੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਪੁੱਠੀ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਪੁੱਠੀ !

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਡਰਿੱਲ ਮਾਸਟਰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁਜਰਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ-ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਗੱਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ - ਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕੋ ਦਮ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਘੱਸਣੀ ਡਹਿ ਜਾਨਾਂ ਵਾਂ। ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮੈਂ ਇਸੇ ਲਈ ਨਾਲ ਰੱਖੇ ਨੇ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਟਾਈ ਵਿੱਚ ਅੱਵਲ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇਨਾਮ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਨੰਗੀ ਕੰਡ ਦੀ ਚੰਡਾਈ ਮੈਂ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਬੈਂਤ ਭਿਉਂ-ਭਿਉਂ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਖੱਲੜੀ ਉੱਧੜ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡਾਕੂ ਬਕ ਪੈਂਦਾ ਏ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਏਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਸ ਥਾਣੇ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਅਫ਼ਸਰ ਤੁਹਾਡੀ ਥਾਂ ਇੱਥੇ ਸਨ ਉਹ ਥਾਣੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮੈਂ ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫੜਾਂਗਾ - ਗੱਲੀ-ਗੱਲੀ, ਪੱਜੀ-ਪੱਜੀ ਸਾਰੀ ਸੂਹ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਬੜਾ ਹੈਂਕੜ ਖ਼ਾਂ ਏ, ਬੜਾ ਨਰੂੜੇ ਵਾਲਾ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਮਹੱਲਿਆਂ ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨੀ ਏ। ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਦੀ ਪੇਟੀ ਲੈ ਲਈ ਨਾ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਉਹ ਵੀ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਰਤਾ ਅੱਗੇ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਈਏ। ਸਾਰੀ ਥਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੀਏ। ਮੈਂ ਜੋ ਕੰਮ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਵਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਐਨ ਤਹਿ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹਾਂ। ਚੱਲ।

(ਦੋਵੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ)

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : (ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ) ਨੀ ਦੀਪੀਏ, ਨੀ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਹੜਬੂੰ-ਹੜਬੂੰ ਕਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਏਂ।

ਦੀਪੋ : ਆਈ, ਮਾਂ ਨੀ !

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਨੀ, ਤੂੰ ਇਹ ਕਾਹਦੇ ਗੜੱਪੇ ਲਾਉਂਨੀ ਏਂ?

ਦੀਪੋ : (ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਮਾਂ ਨੀ, ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਸੋਧਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਤੋਂ ਦਾਣੇ ਭੁਨਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ, ਰਤਾ ਗੁੜ ਦਾ ਭੋਰਾ ਰਲਾ ਕੇ ਮਰੂੰਡੇ ਬਣਾਂਦੀ ਸੀ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਨੀ ਗੁੜ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆ ਤੂੰ ?

ਦੀਪੋ : ਆਲ਼ੇ 'ਚੋਂ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਗੁੜ ਬਾਝੋਂ ਦਾਣੇ ਲੰਘਦੇ ਨਹੀਂ ? ਫਿੱਟੀ ਨੀਤ ਵਾਲੀ ! ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਸੁਰਤ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਬਿੱਲੀ ਏ ! ਨੀ ਇਹ ਗੁੜ ਦੀ ਡਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀਰ ਲਈ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਤੜਕੇ ਦਾ ਗਿਆ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਲਿਆ ਦੇਹ।

ਦੀਪੋ : ਊਂ-ਊਂ, ਮੈਂ ਖਾਵਾਂਗੀ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਨੀ ਲਿਆ ਚੰਦਰੀਏ ! ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਗੁੜ ਦਾ ਭੋਰਾ ਲਕੋ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਦੀਪੋ : ਨਹੀਂ ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਨੀ ਦੇ-ਦੇ ਜਿੰਦਲੇ।

ਦੀਪੋ : (ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ) ਲੈ ਫੜ । (ਗੁੜ ਦੀ ਡਲੀ ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।)

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਨੀ ਹੁਣ, ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਸੁਜਾ ਲਿਆ। ਸੁਣਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਏਧਰ ਆ। ਔਹ ਜੁੱਲੀਆਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਕਣੀਆਂ ਪਾ। ਲੈ ਫੜ, ਮੇਰੀ ਧੀ, ਬੀਬੀ ਰਾਣੀ। ਲੈ ਫੜ। ਏਸ ਚੰਦਰੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਕੌਣ ਵਾਰੇ ਆ ਜਾਊ। ਜਦ ਦੇ ਏਸ ਕੁੱਲੀ ਆਏ ਆਂ, ਉੱਪਰੋਂ ਹੇਠੋਂ ਚੋਂਦੀ ਏ।

ਦੀਪੋ : (ਜੁੱਲੀਆਂ ਫੜ ਕੇ) ਮਾਂ ਨੀ, ਸੰਤਾ ਡਾਕੀਆ ਆਖਦਾ ਸੀ ਪਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਪਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ। ਸਾਰੇ ਫਰੁਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਜ ਬਣ ਗਈ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਆਹ ਜੁੱਲੀਆਂ ਸੁੱਕਣੀਆ ਪਾ ਆ, ਸਲ੍ਹਾਬੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਤੇ ਵੇਖ, ਅੱਜ ਜੁਆਲੀ ਦੇ ਤੰਦੂਰ 'ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਲਾ ਲਈਂ। ਆਪਣਾ ਤੰਦੂਰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਗਿੱਲਾ ਪਿਆ ਏ। ਕੁਝ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰ। (ਦੀਪੋ ਜੁੱਲੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਹੇ ਰੱਬਾ ! ਹੁਣ ਇਹ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਲੱਭੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਤਰੋਪਾ ਭਰਾਂ। (ਮਾਨਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।) ਆ ਕੁੜੇ, ਬੈਠ ਜਾ।

(ਉਸ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।)

ਮਾਨਾਂ : ਨਹੀਂ ਬੇਬੇ ਬੈਠਣਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੱਸ ਖੜ੍ਹੇ ਪੈਰ ਆਈ ਆਂ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਕਦੀ ਬਿੰਦ-ਝੱਟ ਬੈਠ ਵੀ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਸੋ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਏ ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਦੁੱਧ ਉਬਲ਼ਣਾ ਧਰ ਕੇ ਆਈ ਹੋਵੇਂ। ਬੱਸ ਸੁਰਤ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।

ਮਾਨਾਂ : ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਓ ਮੇਰਾ ਖਰੂਦੀ ਐ ਨਾ ਪਾਲੀ, ਬੱਸ ਪੀਂਘ ਲਈ ਤੜਕੇ ਦਾ ਰੱਟਾ ਪਾਈ ਬੈਠੈ। ਅਖੇ ਡੂਢੀ ਵਿੱਚ ਪੀਂਘ ਪਾਉਣੀ ਐ। ਕੋੜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਲੱਜ ਮੰਗ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਐ ਪਰ ਲਟੈਣ 'ਤੇ ਪੀਂਘ ਕੌਣ ਪਾਵੇ। ਤੂੰ ਵਜ਼ੀਰੇ ਨੂੰ ਰਤਾ ਘੱਲ ਦੇ ਖਾਂ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਓਹ ਤਾਂ ਬੁੱਘੇ ਮੱਲ ਦੇ ਗਿਆ ਏ ।

ਮਾਨਾਂ : ਉਸ ਤਾਈਂ ਕੀ ਕੰਮ ਪੈ ਗਿਆ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸ਼ੇਤ ਉਸ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਚੁਗਾਠਾਂ ਜੜਨ ਗਿਆ ਏ ।

ਮਾਨਾਂ : ਇਹ ਬਾਣੀਏ ਨਿੱਤ ਹਵੇਲੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਏਥੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਕੁੱਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦੀ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਫਰੂਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਕੋਠੇ ਵੰਡ ਰਹੀ ਏ । ਕੱਲ੍ਹ ਬੁੱਘਾ ਮੱਲ ਵੀ ਆਖਦਾ ਸੀ ਪਈ ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦਏਗੀ ਤੇ ਅੱਜ ਸੰਤਾ ਡਾਕੀਆ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਸੀ।

ਮਾਨਾਂ : ਉਹ !

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਤੂੰ ਮੰਨ ਚਾਹੇ ਨਾ ਮੰਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕਾ ਸੱਚ ਏ।

ਮਾਨਾਂ : ਨੀ ਇਹ ਬੁੱਘਾ ਚੌਧਰੀ ਤਾਂ ਨਿਰੀ ਝੂਠਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਐ। ਐਵੇਂ ਯਭਲੀਆਂ ਮਾਰਦੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈ, ਪਾਲੀ ਹੁਣੇ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਦੌੜਿਆ ਆਊਗਾ। ਲੈ ਸੁਣ, ਜੇ ਵਜ਼ੀਰਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦੇਵੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਾਲੀ ਪੀਂਘ ਲਈ ਰੋ-ਰੋ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਖਾਊਗਾ। ਚੰਗਾ ਬੇਬੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਦੀ ਹਾਂ। (ਮਾਨਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।)

(ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।)

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੂੰ ਜ਼ਰਾ ਚੌਕਸ ਰਹੀਂ। ਨਕਸ਼ੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਏਹੋ ਘਰ ਏ ਨਾ? ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਨੇ ? ਔਹ ਬੁੱਢੀ ਕੌਣ ਏ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਏਹੋ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਏ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛੀਏ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਚੋਰ ਨਾਲੋਂ ਚੋਰ ਦੀ ਮਾਂ ਚਤੁਰ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ ਏਸ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : (ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ) ਕਿਉਂ ਮਾਈ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਏ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : (ਝੁਕ ਕੇ) ਕਿਹੜੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ? ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਂ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਏਂ - - ਹਲਾ, ਕੀ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਖੇਹ ਤੇ ਸੁਆਹ । ਬਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਬਾਝੋਂ ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਤੇ ਮੈਂ ਬੁੱਢੀ-ਠੇਰੀ, ਦੱਸੋ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮਾਪੇ ਕੁਮਾਪੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੀ ਏ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਵਿਚਾਰੇ ਮਜੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਡੰਗ ਟਪਾਂਦੇ ਨੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਅਸੀ ਫਰੂਜੀ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਆਂ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੇ ਇਹ ਘਰ ਕਿਸ ਦਾ ਏ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਚੂੜੀਆਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਹ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬੱਸ, ਅਸੀਂ ਏਸ ਫੂਸ ਦੀ ਛੱਪੜੀ ਹੇਠ ਸਿਰ ਲੁਕੋ ਲਿਆ ਪਰ ਜੀ, ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਮਕਾਨ ਏ। ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਠੀਕਰਾ ਤਪਦਾ ਏ, ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਚੋਂਦਾ ਏ, ਸਿਆਲ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ! ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਦੇ ਦੇਵੋ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਏ ਸਰਕਾਰ ਨਵੇਂ ਮਕਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਏ ਸਾਡੇ ਫਰਜੀਆਂ ਲਈ। ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਖ ਲਓ। ਧੰਨ ਸਰਕਾਰ ਏ! ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਖੇਤ, ਕੁੱਲੀਆਂ, ਘਰ, ਮਾਲ-ਲਵੇਰੇ ਸੱਭੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਪੋਤੇ ਕੋਲ ਖੇਲਣ ਲਈ ਚੂਚੇ ਸਨ ਤੇ ਇੱਕ ਡੱਬੀ ਬੱਕਰੀ। ਏਥੇ ਵਿਚਾਰਾ ਰੇਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਲਦਾ ਏ। ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਛੱਤੀ ਹੋਈ ਕੁੱਲੀ ਦੇ ਦੇਵੋ।

ਸਿਪਾਹੀ : (ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ) ਮਾਈ, ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੋਠੜੀ ਦੇਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਤਾਂ ਲੈਨੇ ਆਂ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਖੀ ਰੱਖੇ !

ਸਿਪਾਹੀ : (ਓਕਰ ਹੀ ਚੋਟ ਕਰ ਕੇ) ਤੇ ਕੋਠੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਫ਼ਤ ਮਿਲੇਗਾ। ਸਰਕਾਰ ਨਵੇਂ ਮਕਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਏ ਪਰ ਤੇਰੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮਕਾਨ ਮਿਲੇਗਾ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਤੁਹਾਡੇ ਬਚੜੇ ਜੀਉਣ! ਬੇਸ਼ਕ ਇੱਕ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿਓ। ਇੱਕ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋ ਜਾਏ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਈਕਰ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਬਣ ਜਾਊ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਏ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੀ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਂ ਏ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ (ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕਰਦਾ ਏ।)

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਦੂਜੇ ਦਾ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੀਜੇ ਦਾ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਸਹੁਰੀਂ ਗਿਆ ਏ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਸਹੁਰੇ ਘਰ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੀ ।

ਸਿਪਾਹੀ : (ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਕੇ) ਜੀ ਇਹ ਰਿਫਿਊਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੁਰਾ ਘਰ ਈ ਆਖਦੇ ਨੇ। ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕਿਹੜੇ ਜੁਰਮ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਏ ਉਹ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਚੋਰੀ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਹੋਣਾ ਏ ਜਾਂ ਡਾਕੇ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿੱਚ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਆਨ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ, ਫੇਰ ਇਸ 'ਤੇ ਵੀ ਗੌਰ ਕਰਦੇ ਆ। ਭਲਾ ਮਾਈ, ਤੇਰਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤ ਕਿੱਥੇ ਐ ? ਕਿਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਕੁਆਰਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਹੁਣ ਮਾੜੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੋਖੋਂ ਕਿੱਥੇ ? ਪਕਿਸਤਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇ ਸਾਕ ਆਏ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਵੱਡਾ ਸੀ ਪਰ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਝੱਲਦਾ, ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਗਿੱਚੀ ਪਰਨੇ ਮਾਰਿਆ। ਓਥੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਪੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਦਲੀਜ਼ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਐਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਹੁੜਦਾ। ਐਥੇ ਬਹੁੜੇ ਵੀ ਕਿੱਥੋਂ? ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ, ਨਾ ਕੰਮ ਦਾ ਭਰੋਸਾ, ਦੋ ਵੇਲੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਲਈ ਸੌ-ਸੌ ਖੇਖਣ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੇਰਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਏ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ । ਉਸ ਕੁਝ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਗਿਆ ਏ । ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਰਾਂਗਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਵੇਲ ਬੂਟੇ, ਤੋਤੇ ਤੇ ਮੋਰ ਵਾਹੇ ਨੇ, ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਕ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਐਥੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦੋ ਵਿਆਹ ਨੇ। ਮਾਘ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਈ ਮਹੀਨਾ ਏ। ਬੜਾ ਭਰਵਾਂ ਸਾਹਾ ਏ, ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਕ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੇ ਤੀਜਾ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੀ ਤੀਜਾ ਐਥੇ ਨੇੜੇ ਈ ਗਿਆ ਏ - - ਬੁੱਘੇ ਮਲ ਦੇ ਘਰ। ਉਸ ਦੀ ਡਿਊੜੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਨੇਕਣ ਭੰਨਣ ਗਿਆ ਏ। ਬੱਸ ਘਰੋਂ ਤਾਂ ਤੇਸਾ ਤੇ ਆਰੀ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਤੇਸਾ ਤੇ ਆਰੀ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਉਸ ਕਦ ਆਉਣਾ ਏ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਕੀ ਪਤਾ ਕੰਮ ਤੇ ਗਿਆਂ ਦਾ, ਕਦ ਮੁੜੇ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮਾਈਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਆਂ ਫੇਰ । ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਰਤਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਤਾਂ ਪਿਲਾ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੰਮ-ਜੰਮ ਪੀਓ, ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ। ਮੈਂ ਲਿਆਨੀ ਆਂ ਪਾਣੀ। (ਉਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਸਿਪਾਹੀ : ਵੇਖਿਆ ਕਹੀ ਚਤਰ ਜਨਾਨੀ ਏ। ਦਿੱਤਾ ਕੋਈ ਥਹੁ ਪਤਾ ? ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਵਰੰਟ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਓ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਏਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ। ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਜਦ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਹਾਰ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਐਸੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਣ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਬਣਾਈ ਏ। ਐਥੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਜ਼ਨਾਨਾ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਲੋੜ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਏ।

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਬੜੀ ਡਾਢੀ ਏ, ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਲੋਹਾ ਕੱਟਦਾ ਏ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਨਾਨਾ ਪੁਲਿਸ ਆਮ ਏ, ਐਥੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਰਿਪੋਟ ਕਰਾਂਗਾ। (ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਐ।)

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਲਓ ਜੀ, ਠੰਢਾ ਏ ਖੂਹ ਦਾ। (ਉਹ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਖੂਹਾਂ 'ਤੇ ਚਰਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਐਥੇ ਭੌਣੀ। ਭੌਣੀ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਢੋਂਦੀ ਸਾਂ ਤੇ ਕਦੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਸਦਾ ਮੈਂ ਉੱਤਰਦੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਡਾ ਮੇਮਣਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਕੱਢ ਲਿਆਈ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹੱਛਾ । (ਵਜ਼ੀਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਤੇਸਾ ਤੇ ਆਰੀ ਹਨ।)

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਲਓ ਜੀ, ਔਹ ਆ ਗਿਆ ਏ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ।
ਵੇ ਪੁੱਤ ! ਸਰਕਾਰੋਂ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਆਏ ਨੇ।

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਕਿਉਂ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਫਰੂਜੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਦੀ ਫਿਰਦੀ ਏ ਸਰਕਾਰ। ਬੱਸ, ਹੁਣ ਪੱਕੀ ਪਰਚੀ ਕੱਟ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪੱਕੀ ਕੋਠੜੀ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਬਾਲਣ ਜੋਗਾ ਚੋਂਦਾ ਖੋਲਾ ਛੱਡਾਂਗੇ। ਸ਼ੁਕਰ ਏ, ਸ਼ੁਕਰ ਏ ! ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਦੇਰ ਏ ਪਰ ਹਨੇਰ ਨਹੀਂ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਤੂੰ ਈ ਏਂ ਵਜ਼ੀਰਾ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : (ਤੇਸਾ ਤੇ ਆਰੀ ਰਖਦੇ ਹੋਏ) ਜੀ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੈਂ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਬੱਸ ਜੀ, ਦੋ ਵੇਲੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰਦਾਂ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਕੀ ਕਰਦਾ ਏਂ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਇਹੋ ਭੰਨਣ-ਘੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਭੰਨਣ ਦਾ ਕੰਮ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੀ ਭੰਨਣ ਨਹੀ, ਬੱਸ ਘੜਦਾ ਏ।

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਪਰ ਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੰਨੇ-ਤੋੜੇ ਬਗੈਰ ਘੜਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਤੂੰ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਪਿਆ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰ।

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਆਂ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹਾਂ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸ ਫੇਰ - ਕੀ ਕਰਦਾ ਏਂ ਤੂੰ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਵੇ ਪੁੱਤ ਆਖ ਦੇ ਨਾ, ਕੀ ਕਰਦਾ ਏਂ ਤੂੰ। ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਚੋਰੀ ਡਾਕਾ ਮਾਰਦਾ ਐਂ ਜੇ ਏਕਰ ਘੇਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਚੁੱਪ ਕਰ ਮਾਈ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਪਈ। ਜਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ, ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਨਾਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਲਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦੀ ਆਂ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਬੇਬੇ ਤੂੰ ਚੱਲ ਅੰਦਰ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ। (ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਸਾਹਬ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹੀ ਨਾ ਕਿਤੇ ਦੱਬੇ ਜਾਈਏ। ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਖੁਰ-ਖੁਰ ਬੱਸ ਕਾਗਦ ਦੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਨੇ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਪਈ ਕੀ ਕਿੱਤਾ ਏ ਤੇਰਾ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਕਿੱਤਾ ? ਕਿੱਤਾ ਜਨਾਬ - ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ, ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਇੱਟਾਂ ਢੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ...... ਫਿਰ ਇੱਕ ਕਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਦੂਜਾ, ਫਿਰ ਤੀਜਾ। ਐਥੇ ਆ ਕੇ ਜੋ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਵੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਛੇਕੜ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਓਏ ਹੁਣ ਦੱਸ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਦਾ ਏਂ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਹੁਣ ਮੈਂ ਬੰਬ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਬੰਬ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਜੀ !

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਲਿਆ ਓਏ, ਨੱਥਾ ਸਿਹਾਂ! ਹੱਥਕੜੀਆਂ। ਇਹ ਬੰਬ ਬਣਾਂਦਾ ਏ ! (ਹੱਸ ਕੇ) ਇਸ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਖ਼ੌਲ ਵਿੱਚ ਟਾਲ ਦੇਵਾਂਗੇ ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਲਿਆ ਹੱਥਕੜੀਆਂ।

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਜੀ ਠੀਕ ਏ, ਮੈਂ ਬੰਬ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਕਿਸ ਲਈ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਕਿਸ ਲਈ ? ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਚੋਰ ਬਹੁਤ ਚਤੁਰ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਦਿੱਲੀ, ਇੱਕ ਚੋਰ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਿੱਧਾ ਕੋਤਵਾਲੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਡੱਬਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਫ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਧੇ ਗਹਿਣੇ ਵੇਚ ਕੇ ਖਾ ਪੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਹਜ਼ਮ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਕਬਾਲੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਬਦਮਾਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਉਹੋ ਚਾਲ ਚੱਲਦਾ ਏ। ਇਹ ਹੁਣ ਤੀਕ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਕੀਕਰ ਰਿਹਾ ਨੱਥਾ ਸਿਹਾਂ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੀ !

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮੈਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਥੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਜੀ ਉਹ ਤਾਂ ਬਸ ਰਾਤ ਦਿਨ ਚੁਸਕੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗੁੱਟ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਭੁੱਲ-ਭੁਲੇਖੇ ਗਸ਼ਤ 'ਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਧੁੰਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਸੁਆਹ ਲੱਭਣਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੋਲੇ-ਪੋਲੇ, ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਆਏ, ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਮੌਕਾ ਦੇਖਿਆ, ਸੂਹ ਕੱਢੀ ਤੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਗੱਲੀ-ਗੱਲੀਂ ਬਕਵਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਲਾ ਏਸ ਦੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ, ਮਸਾਂ ਕਾਬੂ ਆਇਆ ਏ ਮੁਰਗ਼ਾ। (ਹੱਸ ਕੇ) ਇਹਨਾਂ ਚੋਰਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਵੀ ਅਜੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਫਸਣ ਤਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਨਾ ਫਸਣ, ਫਸ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫੇਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਣ। ਸੌ ਦਿਨ ਚੋਰ ਦਾ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਧ ਦਾ।

ਸਿਪਾਹੀ : (ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ)ਲਿਆ ਬਈ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਕਰ ।

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਹੱਥਕੜੀਆਂ, ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਕਿਉਂ ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਬੱਚੂ! ਤੂੰ ਐਥੇ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਬੈਠਾ ਬੰਬ ਬਣਾਏਂ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗਣ? ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਬੇੜੀਆਂ ਵੀ ਪੈਣਗੀਆਂ। (ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।)

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : (ਵਜ਼ੀਰੇ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ) ਹਾਲ ਵੇ, ਐਹ ਕੀ ? ਤੈਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਸੁੱਖੀਂ ਸਾਂਦੀ ? ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ? ਤੈਨੂੰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਇਹਨਾਂ ? ਹਾਏ, ਵੇ ਲੋਕੋ ! ਮੈਂ ਲੁੱਟੀ ਗਈ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਜੀ ਏਹਨੇ ਕੀ ਆਖਿਆ ਏ ਤੁਹਾਨੂੰ ? ਮਾਫ਼ੀ ਦਿਓ ਐਸ ਨੂੰ। ਇਹ ਤਾਂ ਗਊ ਏ, ਅਸੀਲ ਪੁੱਤਰ ਏ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਮਾਈ ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਵਿੱਚ ਧਾਂਦਲੀ ਨਾ ਪਾ, ਇਹ ਮੰਨ ਗਿਆ ਏ ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਮੰਨ ਗਿਆ ਏ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਹਾਂ, ਇਸ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਏ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਹਨੇਰ ਸਾਈਂ ਦਾ, ਮੇਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਲੱਧੇ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਪਾਣ ਲੱਗੇ ਓ !

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਏ, ਇਸ ਤੋਂ। ਬੰਬ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਏਸ ਨੂੰ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਪਰ ਜੀ ਇਹ ਬੰਬ ਕੋਈ ਅੱਜ ਦੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਏ - ਏਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਬਣਾਂਦੇ ਨੂੰ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਲੈ ਬਈ ਨੱਥਾ ਸਿਹਾਂ, ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਕੇਸ ਲੱਭਾ ਏ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਬਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਏ ਤੁਸੀਂ ਬਣਵਾ ਲਓ, ਫੜਦੇ ਕਿਉਂ ਓ?

ਸਿਪਾਹੀ : ਮਾਈ ਸਾਨੂੰ ਬੰਬਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਬੰਬ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਮੈਂ ਮਰ ਗਈ । ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਰਪੀ ਸੁਨਿਆਰੀ ਨੇ ਚੁਗ਼ਲੀ ਖਾਧੀ ਹੋਣੀ ਏ, ਜੀ। ਉਸ ਚੁੜੇਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ਾਲੇ ਦੇ ਖੇਤ 'ਚੋਂ ਗੰਢੇ ਪਟਦੀ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਸੀ, ਬਸ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੈਰ ਪੈ ਗਈ। ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਚੜ੍ਹ ਆਈ ਏ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਅਸੀਂ ਆਪੂੰ ਖੋਜ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਆਏ ਆਂ। ਤੂੰ ਵਿੱਚ ਬਹੁੜੀ-ਬਹੁੜੀ ਨਾ ਪਈ ਕਰ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਕਿਸ ਜੁਰਮ ਵਿੱਚ ਜੇ ?

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਇਹ ਬੰਬ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਏ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਪਰ ਇਹ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਜੁਰਮ ਪਏ ਕਮਾਂਦੇ ਆਂ। ਪਰਸੋਂ ਹੀ ਪਟਵਾਰੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਬੰਬ ਏਥੋਂ ਗਏ। ਚੌਧਰੀ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ, ਵੱਡੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ। ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਬੰਬ ਬਣਵਾਂਦੇ ਨੇ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਬੜੀ ਖਚਰੀ ਏਂ ਬੁੱਢੀਏ। ਲੈ ਹੁਣ ਸਫ਼ੇਦਪੋਸ਼ਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲੱਗੀ ਏਂ ?

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਪਰ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਸੌਂਹ ਖਾ ਕੇ ਆਖਦੀ ਆਂ ......

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਬਹੁਤਾ ਬੋਲੀ ਨਾ ਜਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਵਿੱਚੇ ਫੜ ਲਵਾਂਗੇ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਹਾਏ ਵੇ ਲੋਕੋ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਫੜ ਲੈਣ ਲੱਗੇ ਨੇ !

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਨੱਥਾ ਸਿੰਹਾਂ, ਲੈ ਚੱਲ ਏਸ ਨੂੰ ।

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਓਏ ਬਾਤਸ਼ਾਹੋ ! ਕਿਉਂ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਧੂਹਣ ਲੱਗੇ ਓ। ਬੰਬ ਬਣਵਾ ਲਵੋ ਭਾਵੇਂ ਪੈਸੇ ਨਾ ਦਿਓ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਚੁੱਪ ਕਰ । ਬਦਮਾਸ਼! ਸਾਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਨਾ ਏਂ ?

ਵਜ਼ੀਰਾ : ਆਹੋ ਹਜ਼ੂਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦ ਇਨਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਏ ? ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਬੰਬ ਟੁੱਟੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਣਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਛੇਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ।

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ : ਜੀ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਬੰਬ ! ਤੁਹਾਡੇ ਬਚੜੇ ਜੀਣ, ਇਹ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਬੰਬ ਬਣਾਂਦਾ ਏ।

ਥਾਣੇਦਾਰ : (ਹੱਸ ਕੇ) ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਇਹ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਚੱਲ ਨੱਥਾ ਸਿੰਹਾ ਇਹਨੂੰ ਲੈ ਚੱਲ, ਹਵਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਤੁੰਨ ਕੇ ਪੁੱਛਾਂਗੇ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਬੰਬ ਬਣਾਉਂਦਾ ਏ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਜਾਪਦੀ ਏ ! ਉੱਥੇ ਛਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪੇ ਬਕ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਏਂ। ਇਹ ਆਪੇ ਦੱਸੇਗਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ। ਲੈ ਚੱਲ !

ਸਿਪਾਹੀ : (ਉਸ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ) ਚੱਲ ਓਏ !

ਥਾਣੇਦਾਰ : ਸਗੋਂ ਘੁੱਗੂ ਬਣਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਏ ! ਜੀਭ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਗਈ। ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਚਪੜ-ਚਪੜ। ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਏ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਬੰਬ। ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਾਂਗੇ ਕਿਹੜੇ ਬੰਬ ਬਣਾਂਦਾ ਏਂ ਤੂੰ। ਚੱਲ !

(ਵਜ਼ੀਰਾ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਸੋਟੀ ਘੁਮਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੌਲਾ ਪਾਂਦੀ ਹੋਈ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।)

------ (ਪਰਦਾ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ) ------

ਸ਼ਬਦ - ਅਰਥ :

ਲਟੈਣ - ਸ਼ਤੀਰ; ਰੁੱਖ ਦਾ ਟਹਿਣਾ । **ਪਰੋਖੋਂ** - ਮਾਇਕ ਸ਼ਕਤੀ । **ਤਫ਼ਤੀਸ਼** - ਜੁਰਮ ਦੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ । **ਮਫ਼ਰੂਰ** - ਫਰਾਰ ਹੋਇਆ, ਭੱਜਿਆ ਹੋਇਆ । **ਖਚਰੀ** - ਚਤਰ, ਸ਼ਰਾਰਤੀ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

(1) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ੳ. ''ਜੀ ਤੋੜੇ ਵਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਤਾਂ ਘਰ-ਘਰ ਐ। ਸਫ਼ਾ ਜੰਗ, ਗੁਪਤੀ, ਭਾਲਾ, ਨੇਜ਼ਾ, ਛੱਵ੍ਹੀ, ਕਿਹੜਾ ਹਥਿਆਰ ਐ ਜਿਹੜਾ ਨਹੀਂ ਘੜ ਲੈਂਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਈ ਐ। ਇੱਥੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਲੁਹਾਰ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਐ। ਉਹ ਬੰਬ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ।''

ਅ. ''ਆਹੋ ਹਜ਼ੂਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦ ਇਨਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਏ ? ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਬੰਬ ਟੁੱਟੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਣਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਛੇਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ।''

(2) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਕਰੋ।

ੳ. ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਅ. ਵਜ਼ੀਰਾ ੲ. ਦੀਪੋ ਸ. ਥਾਣੇਦਾਰ

* * * * *

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

(1928-2011)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 16 ਸਤੰਬਰ, 1928 ਈ: ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਟੈਕਨੀਕਲ ਕਮਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਐੱਸ-ਸੀ. ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਚਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਵਿੱਚ 1951 ਈ: ਤੋਂ 1981 ਈ: ਤੱਕ ਬਤੌਰ ਰਿਸਰਚ ਅਫ਼ਸਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਬਾਬਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ', 'ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾਟਕ', ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤੱਕ', 'ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ', 'ਸੀਸ ਤਲੀ 'ਤੇ, ਅਤੇ 'ਧਮਕ ਨਗਾਰੇ ਦੀ' ਆਦਿ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਤੇ ਮੰਚਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਨਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਟ੍ਰਸਟ ਢੁੱਡੀਕੇ ਵੱਲੋਂ, 'ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਐਵਾਰਡ', ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ' ਐਵਾਰਡ ਮਿਲੇ ਹਨ।

ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮੰਚ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਉਹ ਬਾਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤੇ ਰੰਗ-ਕਰਮੀ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 1994 ਈ: ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਟੈਲੀਫ਼ਿਲਮ ਸਕ੍ਰਿਪਟ/ਨਾਟਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵੀਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਟੱਕਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਤਕਰਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ- ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਦੂਜਾ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ- ਪਹਿਲਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਦੂਜਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇ ਤੀਜਾ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਜੱਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਨੇ ਬੜੀ ਖ਼ੂਬੀ ਨਾਲ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੋਂਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਲਕੀਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

* * * * *

ਨਾਇਕ

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਪਾਤਰ :

ਇੱਕ ਨੌਜੁਆਨ ਪੁੱਤਰ
ਇੱਕ ਪਿਤਾ (ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ)
ਇੱਕ ਪਿਤਾ (ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ)
ਇੱਕ ਪਿਤਾ (ਜੱਜ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ)
ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸੂਤਰਧਾਰ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਲੋੜ ਹੈ-ਲੋੜ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਦੀ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ, ਜੋ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਜ਼ਾਇਆ ਨਾ ਕਰਨ, ਸਗੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ।

– ਇਹ ਨਾਇਕ ਉਹ ਨਾ ਹੋਣ ਜੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਥਾਣੀਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਖਿੜਕੀ ਥਾਣੀਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਝਾਕ ਸਕਦੇ ਫੇਰ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਇਹ ਘਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੈ।

– ਇਹ ਨਾਇਕ ਉਹ ਨਾ ਹੋਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਫੇਰ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਤਾਜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ।

– ਇਹ ਨਾਇਕ ਉਹ ਨਾ ਹੋਣ ਜੋ ਸਿਰ ਭਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਤੁਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਡੇ ਨਾ ਚੁਭ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ।

– ਇਹ ਨਾਇਕ ਉਹ ਨਾ ਹੋਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ, ਜ਼ਰਦ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਉਠਾਣ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਮੁਰਝਾਏ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਅਰਥੀ ਚੁੱਕਣ ਨਾਲ, ਫੇਰ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮੌਸਮ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। (ਪੁੱਤਰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ)

ਪਿਤਾ : ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ?

ਪੁੱਤਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਚਕਰ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਂਦੇ ਹੋ ?

ਪਿਤਾ : ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਲਾਵਾਂ, ਕੀ ਏਨੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ?

ਪੁੱਤਰ : ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਟਿਚਕਰ ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਏਨਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਘਰ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ।

ਪਿਤਾ : ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਇਹ ਉਹਦਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੇ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਕਰੇ, ਇਹ ਉਹਦਾ ਕਸੂਰ ਜ਼ਰੂਰ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਮੇਟੀ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਲਰਕੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

ਪਿਤਾ : ਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਏ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਨੌਕਰੀ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਐੱਮ.ਏ. ਪਾਸ ਏਂ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਲਰਕੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਦੀ ਜੋ ਲਿਆਕਤ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਐੱਮ.ਏ. ਪਾਸ ਦੀ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੈਟ੍ਰਿਕ, ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਐੱਮ.ਏ., ਐੱਮ.ਏ. ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਪਰ ਹੁਣ ਦਾ ਐੱਮ.ਏ. ਪਹਿਲੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਏ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਦਾ ਰੁਪਿਆ ਪਹਿਲੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਆਨੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਆਨਾ, ਆਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੁਪਿਆ, ਰੁਪਿਆ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ ?

ਪੁੱਤਰ : ਇਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।

ਪਿਤਾ : ਪਰ, ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਮਝੇ। ਮੈਂ ਜੋ ਕਮੇਟੀ-ਘਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਟੈੱਕਸ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਲੰਘਦੇ ਨੇ।

ਪੁੱਤਰ : ਇੱਕ ਚੌਕ 'ਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹਰ ਇੱਕ ਕਾਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਏ ਪਰ ਇਹਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਦਾ ਰੁਤਬਾ ਕਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਚੌਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਜੇ ਇੱਕ ਫ਼ਸਟ ਕਲਾਸ ਐੱਮ.ਏ. ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਰੱਖਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਕੋਈ ਹੱਕ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਏਂ?

ਪੁੱਤਰ : ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੇ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਉਹਦੇ ਰੀਜ਼ਲਟ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਜਾਏਂਗਾ।

ਪੁੱਤਰ : ਜੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼ੁਭ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੀਆ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੱਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੇਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ। ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀ ਪੋਸਟ ਏ ।

ਪਿਤਾ : ਕਿਹੜੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ?

ਪੁੱਤਰ : ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਏ ?

ਪਿਤਾ : ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਪਿਤਾ : ਹਾਂ ਅਗਰ ਕੋਈ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਐੱਮ.ਏ. ਪਾਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਏ ਭਾਵੇਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਉਹਦਾ ਪਿਤਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝੋਗੇ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਂਗਾ, ਕੀ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਾਂ ?

ਪੁੱਤਰ : ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੈ।

ਪਿਤਾ : ਅੱਛਾ, ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੂੰ ਸਮਝਣਾ ਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਪੈਸੇ ਤੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਨੇ, ਹੋਰ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੰਗ ਲਵੀਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਸ਼ੁਕਰੀਆ, ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਕਰਜ਼ਾ ?

ਪੁੱਤਰ : ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਰੀਜ਼ਲਟ ਬਾਅਦ ਜੋ ਵੀ ਪੈਸਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆ ਏ, ਉਹ ਕਰਜ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੈਂ ਸੂਦ ਸਮੇਤ ਮੋੜਨਾ ਚਾਹਵਾਂਗਾ।

ਪਿਤਾ : ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਸ਼ਰਮ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗਾ ਪਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ।

ਪਿਤਾ : ਕਿਸ ਵੇਲੇ ?

ਪੁੱਤਰ : ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਏਗੀ।

ਪਿਤਾ : ਸੋ ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਏ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰੇਂਗਾ, ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਭੁਲਾ ਦੇਵੇਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਇਹੋ ਉਮੀਦ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਉਮੀਦਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਆਦਤ ਏ, ਸਾਡੀ ਨਹੀਂ।

ਪਿਤਾ : ਕੀ ਮਤਲਬ ?

ਪੁੱਤਰ : ਤੁਹਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਉਮੀਦ ਲਾਈ ਸੀ, ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਲੁੱਟ ਸਕੇਗਾ ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਉਮੀਦ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਤੁਸੀਂ ਉਮੀਦ ਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ 'ਤੇ ਲੱਗਣਗੇ ਪਰ ਉਮੀਦ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅਸੀਂ ਨਾ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਲਾਈ ਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਾਇਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਘੜੀ ਜੀਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਏ, ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੋਏਗਾ, ਸਾਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਬਣ ਗਈ ਏ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ?

ਪੁੱਤਰ : ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਏ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ?

ਪਿਤਾ : ਤੁਹਾਡਾ ਤਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਬਣੇਗਾ ਜੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੁਝ ਬਣੇਗਾ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਹ ਸਭ ਕਹਿਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਟਲਾਂ ਦੇ ਹੋਟਲ ਬਣੀ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ, ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਮੁਰਗ਼ੇ ਖਾ ਰਹੇ ਨੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਹੇ ਨੇ। ਸੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫ਼ਿਕਰ ਏ, ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਕਦੋਂ ਜਾਣਾ ਏ ?

ਪਿਤਾ : ਕੀ ਮਤਲਬ ?

ਪੁੱਤਰ : ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਨੇ।

ਪਿਤਾ : ਯਾਨੀ ਤੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਦੋਸਤ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਨੇ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਂ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਉਂਝ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਲਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਨੀ ਏ, ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਪਿਤਾ : ਬੁਲਾ ਲੈ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ (ਸੋਟੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।) (ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਇਹ ਸੋਚ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਇੱਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪੁੱਤਰ ਹੁਣ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਹੈ, ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਿੜ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਨਾਟਕ ਇਹ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਹੈ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇੱਕ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ (ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਿਤਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ।)

ਪਿਤਾ : (ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ) ਰੋਲ ਨੰਬਰ 'ਇੱਕ' ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਏ। (ਪੁੱਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਡਿੱਗਰੀਆਂ ਦਾ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਹੈ ।)

ਪਿਤਾ : ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇਰੇ ਸਰਟੀਫ਼ਿਕੇਟ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਹਨ।

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ ਜੀ।

ਪਿਤਾ : ਤੇਰੀਆਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹਨ।

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ ਜੀ, ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਐੱਮ.ਏ. ਤੱਕ ਮੈਂ ਫ਼ਸਟ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਫ਼ਸਟ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਬੀ.ਏ. ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚੋਂ ਫ਼ਸਟ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਐੱਮ.ਏ. ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਫ਼ਸਟ ਆਇਆ ਸਾਂ।

ਪਿਤਾ : ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਏ ਕਿ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੇਰਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਏ ਕਿ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਹੀਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੇਰਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਹੀਂ।

ਪਿਤਾ : ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਏ ?

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ, ਜੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਇਹ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਾਲਜ ਹੈ, ਮੈਨਜਮੈਂਟ ਦਾ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰ ਤੈਨੂੰ ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਜੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹਵਾਂਗਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਆਖਣ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾਂ ਹਾਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਾਹਵਾਂਗਾ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਪਰ.........

ਪੁੱਤਰ : ਪਰ ਕੀ ?

ਪਿਤਾ : ਕੋਈ ਐਸਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵੀ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨੰਬਰ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਉਹਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ, ਲਿਆਕਤ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪੁੱਲ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਸੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨੰਬਰ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਉਹਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੀ ਲਿਆਕਤ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪੁੱਲ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ।

ਪਿਤਾ : ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਜਮਹੂਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਏ। ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਬਰਾਬਰ ਨੇ।

ਪੁੱਤਰ : ਜੇ ਲਿਖਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਨੇ ਤਾਂ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ?

ਪਿਤਾ : ਇਹ ਸਾਡੀ ਮਜਬੂਰੀ ਏ ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਦੰਭੀ ਹੋ, ਮੱਕਾਰ ਹੋ, ਝੂਠੇ ਹੋ।

ਪਿਤਾ : ਤੈਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਤਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਤਮੀਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਤਮੀਜ਼ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਬੜਾ ਗੁਸਤਾਖ਼ ਏਂ ।

ਪੁੱਤਰ : ਸੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਸਤਾਖ਼ ਹੁੰਦਾ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਇੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾ।

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਂ ਕਹਿਨਾ ਹਾਂ,ਇੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾ ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਂ ਕਹਿਨਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। (ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹੱਥੋ-ਪਾਈ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਘੂਰਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਤਕਰਾਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਰ ਹੈ। ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਚਾਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇ, ਸਥਾਪਿਤ ਦਸਤੂਰ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੀ ਰਹੇ ਪਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਏ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋਤੀ ਰਹੇ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਨਹੀਂ। (ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪਿਤਾ-ਪੁੱਤਰ ਮੰਚ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਹੁਣ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਬੰਦ ਹੁਣ ਦਰ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਹੱਕ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਪਰ ਬਾਲਗ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੱਧ ਹੈ ਜਾਣਦਾ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਟਕੀ ਮਸਾਲਾ ਹੈ ।)

ਥਾਂ : ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ ਘਰ।

(ਹੁਣ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੂਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ।)

ਪਿਤਾ : ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੰਗਾਮਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ।

ਪੁੱਤਰ : ਪਹਿਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹੋ ?

ਪਿਤਾ : ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਉੱਥੇ ਹੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹੰਗਾਮਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ?

ਪੁੱਤਰ : ਪਰ ਉਹਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕਹੇ ਕਿ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।

ਪਿਤਾ : ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਖੁਹਾਉਣੀ ਸੀ ?

ਪੁੱਤਰ : ਫੇਰ ਇਹ ਕਿਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਏ ਕਿ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨੰਬਰ ਬਹੁਤੇ ਹੋਣ, ਉਹਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਜਾਏ ਪਰ ਉਹ ਚੁਣਿਆ ਨਾ ਜਾਏ।

ਪਿਤਾ : ਮੇਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ! ਇਹ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਸੂਰ ਏ, ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਕਸੂਰ ਏ ।

ਪੁੱਤਰ : ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੁੱਢੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਕੌਣ ਬੋਲੇਗਾ ?

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਠੇਕਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਰ-ਇੱਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਤੂੰ ਬੋਲੇਂ। ਹੁਣ ਪਤਾ ਈ ਕੀ ਹੋਏਗਾ ?

ਪੁੱਤਰ : ਪਤਾ ਏ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤੀ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਬੰਦੇ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਤੇ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਏ ਤੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲਣ ਦੇਣਾ, ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣਾ।

ਪਿਤਾ : ਤੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾਵੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬੜਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਫਿਟਕਾਰ ਦਾ ਏਨਾ ਹੀ ਡਰ ਸੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਪਿਤਾ : ਕੀ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ? ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਤੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਈ ਏ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਥੁੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਹ ਤਾਂ ਹਰ ਬਾਪ ਕਰਦਾ ਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੜਨੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਜਾਣੀ ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੱਥਾ-ਪਾਈ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦਾ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕਦੇ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਹੜੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ, ਉਹਦਾ ਨਤੀਜਾ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਹੰਗਾਮਾ ਕਰਾਂਗੇ, ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਦੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵਾਂਗੇ।

ਪਿਤਾ : ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਇੱਕ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਚਾਹੇਂਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਉਸ ਭਲੇਮਾਣਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੱਗ 'ਤੇ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਆ ਕੇ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਏ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ, ਅਗਰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਕੋਈ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤਾੜੀ ਵਜਾਕੇ ਆਖਾਂਗਾ ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਿਸ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਕੁਝ ਟੁਕੜਿਆਂ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਿਤਾ : ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਪੁੱਤਰ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਇਹੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪੁੱਤਰ, ਪਿਓ ਦੀ ਪੱਗ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੋਲਣ ਉੱਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਣਗੇ।

ਪੁੱਤਰ : ਉਹ ਪਿਓ ਦੀ ਪੱਗ ਰੋਲਣ 'ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਸਗੋਂ ਹਰ ਉਸ ਗ਼ਲਤ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪੱਗ ਰੋਲਣ 'ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਹਦਾ ਪਿਓ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪਿਤਾ : ਚੱਲੋ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਾਜ਼ੀ ਏਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਪੁਲਿਸ - ਥਾਣੇ ਚੱਲ।

ਪੁੱਤਰ : ਕਿਉਂ ?

ਪਿਤਾ : ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਤੇਰੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਐੱਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਲਿਖਵਾਈ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਉਹਦੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪ ਥਾਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਉਠਾਣੀ ਪਏ। (ਦੋਵੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)।

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਨਾਟਕ ਹੁਣ ਕਚਹਿਰੀ ਹੈ। ਕਚਹਿਰੀ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਝਗੜੇ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਕਚਹਿਰੀ ਜਿੱਥੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਨੂੰਨ ਦੇ ਨਾਂ ਹੁੰਦੈ, ਪਰ ਕਨੂੰਨ ਸੱਚ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਝੂਠ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੱਚ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਪਰ ਸੱਚ ਵੀ ਹੈ ਅਣਖ ਵਾਲਾ ਝੂਠ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਜੱਜ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਕਟਹਿਰੇ ਹੈ ਖੜ੍ਹਾ। ਗੱਲ ਅਜਬ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਵੇਖਣਾ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਹ ਨਾਟਕੀ ਟੱਕਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਥਾਂ : ਕਚਹਿਰੀ।

ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜੱਜ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ (ਉਹ ਪਿਤਾ ਹੈ) ਪੁੱਤਰ ਮੁਜਰਮਾਂ ਵਾਲ਼ੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈ, ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਣ ਲਿਆ ਏ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ ਜੀ, ਸੁਣ ਲਿਆ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਏ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ, ਕਹਿਣਾ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਕੀਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ, ਵਕੀਲ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੋਈ ਦਾਅ ਪੇਚ ਦੱਸੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਲਈ ਆਖੇਗਾ ਪਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਪਿਤਾ : ਕੀ ਤੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਚਹਿਰੀ ਝੂਠੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਦੀ ਏ ?

ਪੁੱਤਰ : ਇੱਥੇ ਹਰ ਇੱਕ ਇਨਸਾਫ਼ ਗਵਾਹੀ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਨੌਂ ਸੌ ਨੜ੍ਹਿਨਵੇਂ ਫ਼ੀਸਦੀ ਝੂਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਿਤਾ : ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਗੀਤਾ, ਕੁਰਾਨ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅੰਜੀਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੀਤਾ, ਕੁਰਾਨ, 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਅੰਜੀਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁੱਠ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹ ਝੂਠ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਵੇ।

ਪਿਤਾ : ਤੇਰਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਝੂਠ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਇਹੋ ਮਤਲਬ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਇੱਕ ਜੁਰਮ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਜੁਰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਂ ਤੌਹੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੌਹੀਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

ਪਿਤਾ : ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ ਏ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖੋ।

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ ਸਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਏ ਤੇ ਦੰਭ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਈਏ।

ਪਿਤਾ : ਖ਼ੈਰ ਜੋ ਕੁਝ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ, ਉਹ ਕਹਿ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੇਰਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੀ ਏ ? ਉਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਏ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਨੰਬਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਨ, ਮੇਰੀ ਮੈਰਿਟ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਇਹ ਗੱਲ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਐਡਵਰਟਾਈਜ਼ਮੈਂਟ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਵੀ ਦੰਭ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਦੰਭੀ ਹੋ। 'ਦੰਭੀ' ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਓਹਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਧੱਕੇ ਮਾਰਨੇ ਚਾਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੱਗ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੱਥ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੱਗ ਬੱਧੀ ਨਹੀ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੱਗ ਲੱਥੀ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਹੋਰ ਤਿਲਮਿਲਾਏ, ਥਾਣੇ ਨੱਸੇ ਗਏ, ਕਹਾਣੀ ਬੱਸ ਏਨੀ ਹੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪੱਗ ਲਹਿ ਜਾਏ, ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਰੁਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ, ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪੱਗ ਹੋਏ। ਜੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੋਈ ਕੱਪੜਾ ਹੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ਼ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੱਪੜਾ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੁਲ਼ਦਾ ਪਿਆ ਹੋਏ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਜੱਜ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਤੂੰ ਬੈਠਾ ਹੋਏਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਜਾਓ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ,ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਜੱਜਮੈਂਟ ਦੇਈਏ।

ਪਿਤਾ : ਕਿਉਂ ?

ਪੁੱਤਰ : ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਅਪਰਾਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਹੋ। ਇਸ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਕਦੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਕਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦੇਂਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ਼ੋਂ ਪੁੱਛਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵੋਗੇ ? ਕੀ ਏ ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ?

ਪਿਤਾ : ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਏਨਾ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਵਿਦਰੋਹ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਹਾਲੇ ਆਪ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੱਭ ਪਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉੱਠਾਂਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸੇਗਾ।

ਪਿਤਾ : ਨੌਜਵਾਨ! ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਭਰੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕਸੂਰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਕੋਲ਼ੋਂ ਕਸੂਰ ਹੋਇਆ। ਅਦਾਲਤ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਨਰਮੀ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ : ਸ਼ੁਕਰੀਆ ।

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਚਲਦੀ ਰਹੀ, ਨਦੀ ਆਪਣੀ ਰੌਂ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਰਹੀ, ਪਿਤਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸੀਖਾਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਹੈ – ਤੇ ਇਹੋ ਦੀਵਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੌ ਨੂੰ ਹੈ ਮੋੜਦੀ, ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋੜਦੀ, ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਹ ਅਖ਼ੀਰ ਹੈ ਤੇ ਇੱਥੇ ਆਕੇ ਹੀ ਮਿਟੇਗੀ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਲਕੀਰ।

ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਪੁੱਤਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋ।

ਪਿਤਾ : ਹਾਂ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਕੁਝ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਪੁੱਤਰ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਇਹ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਜਿਨ੍ਹੇ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ।

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ, ਦੇਖੋ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਕੜਾ ਹਾਂ।

ਪਿਤਾ : ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਏ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਆਉਂਦਾ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਏ, ਤੁਸੀ ਆਪਣੀ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈ ਲਈ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਹਾਂ ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਦ ਵਿਅਕਤੀ ਹਾਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਅੱਜ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਹਾਂ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕੋਈ ਕੁਰਸੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜੱਜ ਦੀ, ਤੇ ਤੂੰ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪੁੱਤਰ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਬਾਪ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰਲੇ ਖੋਲ ਨਾਲ ਸੀ।

ਪਿਤਾ : ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰਲੇ ਬਾਪ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ?

ਪੁੱਤਰ : ਬਹੁਤ ਕੁਝ-ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਦੇ ਬਾਅਦ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹਦਾ-ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਂਦੇ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਕਿਤਾਬ ਚੁੱਕਦੇ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਦੇਂਦੇ ਸੀ।

ਪਿਤਾ : ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਏ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਸੁੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ?

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ, ਕਦੀ ਭਾਵੇਂ ਸੁੱਤਾ ਹੋਵਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਟਕ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹੀ ਘੜੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕੋਈ ਦੀਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ।

ਪਿਤਾ : ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੈਤਾਨੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਕ ਗੁਸਤਾਖ਼ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ।

ਪੁੱਤਰ : ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਉਹੀ ਘੜੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਿਆ ਸਾਂ; ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

ਪਿਤਾ : ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮੈਂ ਹਾਂ।

ਪੁੱਤਰ : ਨਹੀਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੁਹਾਡਾ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਰਹ੍ਹਾਂਗਾ।

ਪਿਤਾ : ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਇਹ ਥਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ।

ਪਿਤਾ : ਅਹਿਸਾਸ ?

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਹੈ- ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀ ਵੇਖਦੇ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਚੁੱਪ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਬੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ। ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਖਲੋਤੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਅਸੀਂ ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਉਸ ਸੜਕ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਨਹੀਂ –

ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲ਼ਿਆ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਹ ਗ਼ਲਤ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਤੇ ਇਹ ਗ਼ਲਤ ਬਦਲਿਆ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਏ ? ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਿੱਧਰ ਲੈ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਿਤਾ : ਨਹੀਂ ਪੁੱਤਰ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ : ਹਾਂ, ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲਗਦੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਧੜ ਤੇ ਸਾਬਤ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਏ।

ਪਿਤਾ : ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ ?

ਪੁੱਤਰ : ਅੱਗੇ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਬਤ ਸਿਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਬਤ ਸਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਚਵਾਨ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪਿਤਾ : ਪੁੱਤਰ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਖਿਆ ਏ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤੇਰੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇਗੀ (ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ) ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਏ।

ਪੁੱਤਰ : ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਏ। ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆਵਾਂਗਾਂ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣੀ।

ਪਿਤਾ : ਹਾਂ, ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਲੰਘ ਹੀ ਜਾਏਗਾ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇਗੀ ਤੇਰੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ, ਤੇਰੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬੇਟੇ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਪੁੱਤਰ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਆ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹੌਲੇ-ਹੌਲੇ ਫ਼ੇਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਟਕ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।)

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਜ਼ਰਦ - ਪੀਲਾ । **ਜਨਾਜ਼ਾ** - ਮੁਰਦੇ ਦਾ ਵਿਮਾਨ, ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਫੂਕਣ, ਦੱਬਣ ਆਦਿ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ। **ਤਾਇਨਾਤ** - ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਣਾ, ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣਾ। **ਬਰਖ਼ਾਸਤ** - ਸਭਾ ਦਾ ਉੱਠ ਜਾਣਾ, ਹਟਾਇਆ ਹੋਇਆ। **ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ** - ਕਾਇਰਤਾ। **ਹਾਵੀ** - ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵੱਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਘੇਰਨ ਵਾਲਾ। **ਤਮੀਜ਼** - ਸੱਭਿਅਤਾ, ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਵਿਵੇਕ, ਨਿਰਨਾ। **ਤਕਰਾਰ** - ਵਿਵਾਦ,ਤਰਕ। **ਹੰਗਾਮਾ** - ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ, ਜੰਗ, ਯੁੱਧ। **ਜ਼ਮਾਨਤ** - ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ । **ਇਲਜ਼ਾਮ** - ਕਲੰਕ, ਦੋਸ਼। **ਨਸੀਹਤ** - ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਨ, ਹਿੱਤ ਦੀ ਗੱਲ, ਉਪਦੇਸ਼, ਸਿੱਖਿਆ। **ਗੁਸਤਾਖ਼** - ਬੇਅਦਬ ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

(1) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ੳ. ''ਨਹੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਤੁਸੀ ਮੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀ ਸਮਝੋਗੇ।''

ਅ. ''ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾ ਹਾਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।''

ੲ. ''ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ ਏ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖੋ।''

(2) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।

ੳ. ਪੁੱਤਰ (ਨਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ)

ਅ. ਪਿਤਾ (ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ)

ੲ. ਪਿਤਾ (ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਵਾਲ਼ੇ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ)

ਸ. ਪਿਤਾ (ਜੱਜ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ)

* * * * *

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ

(1927-1985)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਜਨਮ 2 ਫਰਵਰੀ, 1927 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨੀ ਖੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਵੈਦਰਾਜ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਦੁਲਰੀਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. ਕੀਤੀ।

ਘੁੰਮਣ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਕਲਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਪੱਖੋਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਤਕਾਲੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਗ-ਪਗ 14 ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ : 'ਅਣਹੋਣੀ', 'ਪੁਤਲੀ ਘਰ', 'ਜਿਊਂਦੀ ਲਾਸ਼', 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਦੂਰ', 'ਬੁਝਾਰਤ', 'ਪਾਗਲ ਲੋਕ', ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕ ਹਨ। 'ਦੋ ਜੋਤਾਂ ਦੋ ਮੂਰਤਾਂ', 'ਰੱਬ ਦੇ ਰੰਗ', 'ਕਵੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ', 'ਕੱਚ ਦੇ ਗਜਰੇ' ਅਤੇ 'ਝੁੰਗਲਮਾਟਾ' ਆਦਿ ਆਪ ਨੇ ਲਗ-ਪਗ 12 ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

'ਪਾਗਲ ਲੋਕ' ਨਾਟਕ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ' ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਬੋਰਡ', 'ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਮੰਚ ਕੈਨੇਡਾ' ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ 'ਰੂਪਕ ਕਲਾ ਸੰਗਮ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪ ਬਤੌਰ ਕਲਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖੇਡੇ ਕਈ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਬਤੌਰ ਕਲਾਕਾਰ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਉਪਰੰਤ 1985 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ' ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਆਪ 16 ਨਵੰਬਰ, 1985 ਈ: ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

'ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ' ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਕ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦਾ ਪਤੀ ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗ਼ਲਤ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਉਹਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਲਟਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਾੜੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਕੇ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ 'ਮਰਸੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ਼ਰਨਜੀਤ, ਸੁਖਦੇਵ ਅਤੇ ਨੀਟੂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਦਾ ਦੋਸਤ ਬਲਵੰਤ ਢਿੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ।

ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ, ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਜ਼ਿਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਵਾ ਕੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਭਰਜਾਈ ਅਤੇ ਨੀਟੂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਂਦਿਆਂ ਅੰਤ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

* * * * *

ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ

ਪਾਤਰ :

ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ	:	ਮਿਡਲਸੈਕਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਭਰੂ
ਬਲਵੰਤ ਢਿੱਲੋਂ	:	ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਦੋਸਤ
ਹਕੂਮਤ ਰਾਏ	:	ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਦੋਸਤ
ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ	:	ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ
ਸਰਨਜੀਤ	:	ਹਰਦੇਵ ਦੀ ਪੰਜਾਬਣ ਪਤਨੀ
ਮਰਸੀ	:	ਹਰਦੇਵ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਤਨੀ
ਨੀਟੂ	:	ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਪੁੱਤਰ

ਥਾਂ - ਮਿਡਲਸੈਕਸ (ਇੰਗਲੈਂਡ)

ਸਮਾ - ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ (ਵਰਤਮਾਨ)

(ਪਰਦਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ)

ਮਿਡਲਸੈਕਸ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸੈੱਟ ਦਾ ਮੂਹਰਲਾ ਕਮਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਵੱਲ। ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਂਟਲ ਪੀਸ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਪਈਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇੱਕੋ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਪਗੜੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਦੀ ਹਜਾਮਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਂਹਾ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਦੀ ਆਇਲ-ਪੇਂਟਿੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਾਲ਼ ਪੱਛ ਨਾਲ਼ ਸਿਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੇ ਇੰਚ ਉੱਪਰ ਤੱਕ ਸੈੱਟ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਤਿੱਖੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੁੱਕ-ਰੈਕ ਹਨ। ਇੱਕ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਲੈਂਪ ਹੈ। ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਚਾਰ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਇੱਕ ਸੈਂਟਰ-ਟੇਬਲ, ਦੁਆਲੇ ਚਾਰ ਅਰਾਮ-ਕੁਰਸੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ। ਫੁੱਲਦਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਜਾਵਟੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸੰਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਪਾਸਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਉੱਪਰ ਪਰਦੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਕੇ, ਜਵਾਬ ਉਡੀਕਿਆਂ ਬਗੈਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਵ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਨੌਜਵਾਨ : ਬਾਜਵਾ, ਮਿਸਟਰ ਬਾਜਵਾ.....

ਬਾਜਵਾ : (ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ) ਕੌਣ ਢਿੱਲੋਂ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਹਾਂ, ਜਲਦੀ ਆ, ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਾਂ।
(ਢਿੱਲੋਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗ਼ੌਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਬਾਜਵਾ ਨਕਟਾਈ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)

ਬਾਜਵਾ : ਦੱਸ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਸੁਣ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਆਵੇ ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਤਬਾਰ ਦੇ ਬੈਰੀਅਰ ਤੋੜ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : ਮਰਸੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਐਸੀ-ਵੈਸੀ ਗੱਲ ਏ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਮਰਸੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਬਾਰੇ।

ਬਾਜਵਾ : (ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਸ਼ਰਨਜੀਤ ? ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਲੀਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦ ਫ਼ਿਜ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਰਸੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਈ ਏ। ਹੁਣ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕੇਗਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਜਦੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਝੱਲੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਸੀਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਜਾਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : ਤੇਰਾ ਮਤਲਬ ਏ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਏਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਏ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਏ ਤੇ ਜੇ ਤੂੰ ਚੰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਜਾ ਫੜਦੀ।

ਬਾਜਵਾ : ਮੂਰਖ ਏ। ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰ ਲਵੇਗੀ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਜਦ ਤੱਕ ਸਵਾਸ, ਤਦ ਤੱਕ ਆਸ।

ਬਾਜਵਾ : ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਆਖਿਐਂ, ਉਹ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਏ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ, ਵਾਕਈ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਏ। ਤੂੰ ਉਹਦੇ ਸੁਆਗਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ।
(ਬਾਜਵਾ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਕੇ ਢਿੱਲੋਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਜਵਾ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਠਹਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਹੈ।)

ਬਾਜਵਾ : ਤੂੰ ਤੇ ਮੇਰਾ ਤਰਾਹ ਈ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਯਾਰ, ਹਾਂ ਦੱਸ, ਕਿਹੜੀ ਅਜੀਬ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਣ ਆਇਐਂ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਦੱਸ ਤਾਂ ਦਿੱਤੀ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : (ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ) ਮਰਸੀ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਮਜ਼ਾਕ ਛੱਡ ਤੇ ਚੱਲ ਦੱਸ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਮਜ਼ਾਕ ? ਕੌਣ ਭੜੂਆ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਿਹੈ ?

ਬਾਜਵਾ : ਤਾਂ ਉਹ ਕਮਬਖ਼ਤ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਨਹੀਂ ਟਲੀ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਗਵਾਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆ ਕੋਲ ਏਥੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਫੇਰ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : ਡੈਮ ਹਰ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਸਮਝਣ ਨਾ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਏ ? ਤੂੰ ਤਲਾਕ ਦਿੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ?

ਬਾਜਵਾ : ਜਦ ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਰਾਹ ਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਦੇਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਤਲਾਕ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਕਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਏ। ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੂੰ ਮਰਸੀ ਨਾਲ ਵੀ ਮੈਰਿਜ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਮੈਰਿਜ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਏ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਏਸ ਮੈਰਿਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਵਰਜਿਆ ਸੀ। ਤੂੰ ਟਲਿਆ ਨਾ ਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਸੁਜਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਗਲਾਵਾਂ ਨਾ ਪੈਂਦਾ।

ਬਾਜਵਾ : ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪ ਵੇਖਿਐ ਕਿਤੇ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਾਡੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਈ ਏਥੇ ਆ ਜਾਵੇ।

ਬਾਜਵਾ : (ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁਕਦਾ ਹੋਇਆ) ਓਸ ਬਦਤਮੀਜ਼ ਦੀ ਏਨੀ ਹਿੰਮਤ ? ਏਨੀ ਜੁਰਅਤ ? ਮੈਥੋਂ ਚੋਰੀ ਉਹਨੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਵਾ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਬਗੈਰ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ, ਮਿਡਲਸੈਕਸ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਏਥੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਝਰੀਟਣ-ਝੁਲਸਣ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ ਜੇ ਉਹਨੂੰ.....

ਢਿੱਲੋਂ : (ਬਾਜਵਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਂਦਿਆਂ) ਅੜਬੰਗਪੁਣਾ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗਾ, ਦੋਸਤ। ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਧੌਣ ਵੇਲਣੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮਰਸੀ ਵੀ ਪੀੜੀ ਜਾਏਗੀ।

ਬਾਜਵਾ : ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਤਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਮਰਸੀ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਮੈਰਿਜ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਤਨੀ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਹੀ ਰਹੇਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਵਲਾਇਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਂ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰ।

ਬਾਜਵਾ : ਡੈਮ ਇੱਟ !

ਢਿੱਲੋਂ : ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦੈ ਮਰਸੀ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਕਸੂਰ ਮੰਨ ਲਵੇਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲਵੇਂ ਤੇ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਦੇਵੇਂ।

ਬਾਜਵਾ : (ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ) ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ?......ਮੇਰਾ.......ਮਰਸੀ ਦਾ......ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹ ਕੇ ਜਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੱਕ ਨਾ ਹੀ ਕਨੂੰਨ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰ।

ਬਾਜਵਾ : ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਠੋਸਿਆ ਕੋਈ ਹੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਤੇ ਹੱਕ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਬਾਜਵਾ : (ਤਿਲਮਿਲਾ ਕੇ) ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ। ਉਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਮੈਂ। ਉਹ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਏ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਤੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਈ ?

ਬਾਜਵਾ : ਮਜਬੂਰੀ ਸੀ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਮਜਬੂਰੀ ਸਹੀ।

ਬਾਜਵਾ : ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਹੋ ਚੁੱਕਾ, ਅਣਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਬਾਜਵਾ : ਠੀਕ, ਪਰ ਟੁੱਟਿਆ ਵੀ ਜੁੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਜੇ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ ਨਾ ?

ਬਾਜਵਾ : ਮੈਂ ਤੋੜ ਚੁੱਕਾਂ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਇਹ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ।

ਬਾਜਵਾ : ਦਲੀਲਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਹ ਜਾਣੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਏ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਜੇ ਤੂੰ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ, ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਕਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਟੱਪਣ 'ਤੇ ਈ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਐਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਏ ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੀਂ, ਕਨੂੰਨ ਦੀਆ ਬਾਂਹਵਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਐਂ.........

ਬਾਜਵਾ : ਕੋਈ ਕਨੂੰਨ, ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ, ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕੀ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਤਾਂ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ?

ਬਾਜਵਾ : ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠੇਗੀ. ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕਹਿ ਦੇ ਉਹਨੂੰ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਲੈ, ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਸੋਚ ਲੈ।

ਬਾਜਵਾ : ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਲਿਐ। ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਹੋਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਏ, ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਏ ਪਰ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖਣੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ।

(ਮੇਜ਼ ਦੀ ਦਰਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸਤੌਲ ਕੱਢ ਕੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।)

ਢਿੱਲੋਂ : ਤੇ ਤੇਰਾ ਭਰਾ, ਸੁਖ?

ਬਾਜਵਾ : ਸੁਖ, ਕੀ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਓਹਦੀ ਵੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖੇਂਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਬਾਜਵਾ : ਸੁਖ ਨਾਲ ਆਇਐ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦੇ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਹਾਂ! ਤੇਰਾ ਬੱਚਾ ਨੀਟੂ ਵੀ ਨਾਲ ਆਉਣਾ ਸੀ ?

ਬਾਜਵਾ : ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਪਤਨੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਈ ਭੁੜਕ ਪਿਐ ਬਾਜਵਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਛੋਟੇ ਦਿਓਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : ਸੁਖ ਕਿਉਂ ਆਇਐ ਓਸ ਚੰਦਰੀ ਨਾਲ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਇਹ ਤਾਂ ਓਸੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈ।

ਬਾਜਵਾ : ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਿਊਂਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਤੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੀਅ ਸਕਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮਸਲਾ ਨਿਹਾਇਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : (ਹੌਕਾ ਭਰ ਕੇ) ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਠੀਕ ਆਖੀ ਏ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਫੇਰ ਸੁਖ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਨਾ ? ਤੇ ਨੀਟੂ ?.....ਜਵਾਬ ਨਹੀਉਂ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਜਵਾ : ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਤੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ.......

(ਢਿੱਲੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਜਵਾ ਸੋਚੀਂ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰ ਪਟਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਸਤੌਲ ਕੱਢ ਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਕੂਮਤ ਰਾਏ ਅੱਛਪਲੇ ਜਿਹੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਝਪਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਸਤੌਲ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਡੇਗ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।)

ਰਾਏ : ਈਡੀਅਟ ! ਇਹ ਕੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੈਂ ?

(ਬਾਜਵਾ ਪਸਤੌਲ ਫੜਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਦੀ ਦਰਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਸਤੌਲ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਆਪ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)।

ਬਾਜਵਾ : ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆਂ। ਮੌਤ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਰਾਏ : ਕੀ ਹੋਇਐ ?

ਬਾਜਵਾ : ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਫ਼ਿਲਹਾਲ ਏਨੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀਂ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਨਬੀ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਆਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸੀਂ ਨਾ। ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਦੱਸੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਏਥੇ ਰਹਿਨਾ ਵਾਂ।

ਰਾਏ : ਅੱਛਾ ?

ਬਾਜਵਾ : ਸੱਚ, ਆਖ ਦੇਈਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿਨਾ ਵਾਂ।

ਰਾਏ : ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਇਐ ਕੋਈ ?

ਬਾਜਵਾ : ਹਾਂ।

ਰਾਏ : ਫੇਰ ਤਾਂ ਏਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਦ-ਸਲੂਕੀ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ।

ਬਾਜਵਾ : ਵਾਜਬ ਨਾ-ਵਾਜਬ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਓ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਏ।

ਰਾਏ : ਅੱਛਾ, ਐਸੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਏ ?

(ਬਾਜਵਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਬਾਜਵਾ : ਹਾਂ ਸੱਚ, ਮਰਸੀ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਦੇ ਕੇ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਏਥੇ ਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਣਾ, ਮੈਂ ਮੈਟਰੋ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾਂ।

ਰਾਏ : ਓ. ਕੇ.।

(ਬਾਜਵਾ ਫੇਰ ਮੇਜ਼ ਵਲ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਝੱਟ ਦਰਾਜ਼ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।) (ਰਾਏ ਬੁੱਕ-ਰੈਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫਰੋਲਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।)

ਰਾਏ : ਯੈਸ! ਕਮ ਇਨ।

ਸੁਖ : (ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ) ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਓ ?

ਰਾਏ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਹਕੂਮਤ ਰਾਏ ਹੈ।

ਸੁਖ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਏਥੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ?

ਰਾਏ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾ ਦੇ ਕੌਣ ਓ ?

ਸੁਖ ਮੈਂ ਉਹਨਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਇਆਂ।

ਰਾਏ ਓਹ ! ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਏ ਮਿਲ ਕੇ।

ਸੁਖ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਥ ਹੈ।

ਰਾਏ ਅੱਛਾ ! (ਦਰਵਾਜੇ ਵੱਲ ਵਧ ਕੇ) ਬਾਹਰ ਕਿਉਂ ਖੜ੍ਹੇ ਓ, ਭੈਣ ਜੀ? ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ, ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਈ ਘਰ ਏ।

(ਸਰਨਜੀਤ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਨੀਟ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।)

ਸੁਖ ਸਾਨੂੰ ਭਰਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸੋ।

ਰਾਏ (ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਂਟਲਪੀਸ ਤੇ ਪਈ ਤਸਵੀਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਇਹ ਈ ਏ ਨਾ, ਭਰਾ ਤੁਹਾਡਾ ? ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਇਹ ਈ ਏ। ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ ਭੈਣ ਜੀ। (ਨੀਟ ਨੂੰ) ਗੱਲ ਸੁਣੋ ਬਿੱਟੂ ਜੀ (ਨੀਟੂ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ) ਕੀ ਨਾਂ ਏ ਤੁਹਾਡਾ ?

ਨੀਟੂ ਨੀਟ ਬਾਜਵਾ।

ਰਾਏ ਓਹ ਵੇਰੀ ਗੁੱਡ ! ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਟਾਫੀਆ ਲਿਆਉਣਾ ਜਾਵਾਂ ?

ਨੀਟੂ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅੰਕਲ।

ਰਾਏ ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ, ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ, ਆ ਜਾਓ, ਆ ਜਾਓ (ਸਰਨਜੀਤ ਨੂੰ) ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਈਂਡ ਨਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੈ ਜਾਵਾਂ ਨੀਟੂ ਨੂੰ ? ਨਾਲ ਦਾ ਸੈੱਟ ਮੇਰਾ ਏ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ

ਸਰਨ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਹੁਣੇ ਪੀਤੀ ਏ, ਢਿੱਲੋਂ ਵੀਰ ਕੋਲੋਂ।

ਰਾਏ ਫਿਰ ਡਿਨਰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।

(ਨੀਟੂ ਨੂੰ ਉਂਗਲ ਲਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਟੁਰਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖ ਪਰ ਭਰਾ ਜੀ ?

ਰਾਏ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਆ ਜਾਣਗੇ। ਘਰੋਂ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਨਾ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪਤਾ ਨਾ ਦੱਸਣਾ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਹੋਏ। ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਏ। ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੋ। ਮੈਂ ਹਰਦੇਵ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨਫਾਰਮ ਕਰ ਦੇਨਾਂ।

(ਨੀਟੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

ਸੁਖ : (ਮਰਸੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਫੜ ਕੇ) ਤਾਂ ਇਹੀ ਏ ਉਹ ਡੈਣ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਏ।

ਸ਼ਰਨ : (ਤਸਵੀਰ ਵੱਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖ ਕੇ) ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਬੜੀ ਮਸੂਮ ਤੇ ਸਾਊ ਜਾਪਦੀ ਏ।

ਸੁਖ : ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰੇਗੀ।

ਸਰਨ : ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਮਰਦ ਨੇ ਕਦੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਈ ਨਹੀਂ।

ਸੁਖ : ਔਰਤ ਨੂੰ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ, ਮਰਦ ਕੀ ਸਮਝੇਗਾ।

ਸਰਨ : ਔਰਤ ਵਫ਼ਾ ਏ, ਮੁਹੱਬਤ ਏ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਏ।

ਸੁਖ : ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਏਥੇ ਨਹੀਂ।

ਸਰਨ : ਔਰਤ, ਔਰਤ ਏ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ।

ਸੁਖ : ਜੇ ਮਰਸੀ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਮਸੂਮ ਤੇ ਸਾਊ ਨਿਕਲ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਸਰਨ : ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਸੁਖ : ਏਨੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਏ ਓ ਕਿ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਰਸੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ? ਏਨੇ ਜਫ਼ਰ ਜਾਲਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ? ਓਥੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੰਝੂ ਠੱਲ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ।

ਸਰਨ : ਉੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁੱਟੜ ਹੋਣ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤੈ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਦੀ, ਮੈਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਆਂ। ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਾਪ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਏ। ਪਤੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਸ ਮੈਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਓ ਨਹੀਂ।

ਸੁਖ : (ਕੁਝ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ) ਇੰਵ ਨਾ ਆਖੋ, ਭਰਜਾਈ ਜੀ। ਇਹ ਸੌਦਾ ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਜੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਆਖਨਾ, ਜੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਵਸਾਇਆ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ 'ਤੇ ਕਲੰਕ ਹੋਵਾਂਗਾ।

ਸਰਨ : ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਖ਼ਰੀਦਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਵੀਰ, ਨਾ ਈ ਇਹ ਦਬਕਿਆਂ, ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਮਿਲ ਸਕਦੈ।

ਸੁਖ : ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਕੱਢੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏ, ਹੱਥ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦੈ, ਜ਼ਬਾਨ ਕੱਟੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੋਈ ਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖੇ।

ਸ਼ਰਨ : ਮੇਰਾ ਆਦਰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਏ ਤੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਿਹੜੀ ਵਿੱਚ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤੈ ?

ਸੁਖ : ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤੈ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਵਕਾਲਤ ਆਪ ਨਾ ਕਰੋ, ਭਰਜਾਈ ਜੀ। ਭਰਾ ਨਾਲ, ਮਰਸੀ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਿਓ।

ਸ਼ਰਨ : ਤੂੰ ਕਾਹਲ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਚੌੜ ਕਰ ਬੈਠੇਂਗਾ।

ਸੁਖ : ਉਹਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਸ਼ਰਨ : ਤੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ਮਿਲੇ ਵੀਰ ? ਤੂੰ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤੈ ?

ਸੁਖ : ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤੈ ?

ਸ਼ਰਨ : ਇਹੋ ਪਤਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਆਈ ਆਂ।
(ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ 'ਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਹੋਣ।)
(ਬਲਵੰਤ ਢਿੱਲੋਂ ਕਾਹਲ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)

ਢਿੱਲੋਂ : ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ? ਮੈਂ ਹਰਦੇਵ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਗਿਆਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸੱਤੀਂ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਓਹ ਕਹਿੰਦੈ, ਮੈਂ ਸਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਏਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ੂਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

ਸੁਖ : ਆਉਣ ਦੇ ਸੂ, ਦੇਖ ਲੈਂਗੇ ਕਿਤਨੀ ਹਿੰਮਤ ਬਾਜ਼ੂਏ ਕਾਤਲ ਮੇਂ ਹੈ।

ਸ਼ਰਨ : ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮੇਲ਼ ਸਕਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਦਾ ਝੁੰਗਲਮਾਟਾ ਪਾਟ ਜੁ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਰਿੜਕ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣੈ? ਨੀਟੂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਲੈਣਾ, ਉਹ ਝੋਲੀ ਪਾਂਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੀਅ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਮਿਲੇ, ਪਰ...ਪਰ.....ਪਰ ਮਜਬੂਰੀ ਏ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਏ, ਅੱਜ ਵੀ ਏ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ।

ਸੁਖ : ਜੇ ਮਾਂ ਗੁਆ ਕੇ ਬਾਪ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਕੀ ਮਿਲਿਆ ?

ਸ਼ਰਨ : ਜਿਸ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਹੀ ਮਾੜੀ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ?

ਸੁਖ : ਤੁਸੀਂ ਦਿਲ ਤਗੜਾ ਰੱਖੋ, ਤਕਦੀਰ ਦੀ ਸੰਘੀ ਮਰੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਤਗੜੀ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਲੈਣਾ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ।

ਸੁਖ : ਗ਼ਲਤ ਰਹੇਗਾ। ਤੱਤੇ ਤਾਅ ਜੋ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਏ, ਸੋ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਠੰਢੇ ਦੁੱਧ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਪੱਲੇ ਪੈਣਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਜੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਅੰਨ੍ਹੇ-ਬੋਲ਼ੇ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਸਰਨਜੀਤ ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਸ਼ੂਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ?

ਸੁਖ : ਇਹਦਾ ਇਲਾਜ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਏ। ਭਰਜਾਈ ਅੰਦਰੋਂ ਮਰਸੀ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲਵੇ ਤੇ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਲ ਵੀ ਇੰਜ ਈ ਬਣਾ ਲਵੇ। ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹੇ।

ਢਿੱਲੋਂ : (ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ) ਗੱਲ ਤਾਂ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਏ। ਇੰਜ ਕਰ ਸਕੋਗੇ ਭੈਣ ਜੀ ?

ਸੁਖ : ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਡਰਾਮੇ-ਡਰੂਮੇ ਖੇਡਦੀ ਰਹੀ ਏ। ਇਹਨੇ ਝੱਟ ਨਹੀਂ ਲਾਣਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਫੇਰ ਵੇਲਾ ਕਿਹੜਾ ਵੇਖਦੇ ਓ ਭੈਣ ਜੀ। ਫੜੋ ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਚਲੋ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ।

ਸ਼ਰਨ : ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ?

(ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖ : ਸੋਚਣ-ਸਾਚਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਭਰਜਾਈ ਜੀ। ਤੁਸੀਂ ਡਰਾਮਾ ਈ ਸਮਝ ਲਵੋ। ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਜਾਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਹੁੰ।

ਸ਼ਰਨ : ਚੰਗਾ, ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਏ........

(ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਤਸਵੀਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਢਿੱਲੋਂ : ਆਹ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਆ ਸੁਖ, ਸੱਚ, ਨੀਟੂ ਕਿੱਥੇ ਵੇ ?

ਸੁਖ : ਹਕੂਮਤ ਰਾਏ ਹੁਰੀਂ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਨੇ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਬੜਾ ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਏ ਰਾਏ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਦੇਵੇਗਾ।

ਸੁਖ : ਸਾਥ ਤਾਂ ਦੇ ਰਿਹੈ, ਭਲਾ ਲੋਕ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਕਰਨਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਸੁਖ : ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਏ ? ਅਸਲੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸਾਂਭ ਲਵੇ ਤੇ ਨਕਲੀ ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਭਰਾ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਾਹ ਭਲਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਫੇਰ ਪੇਂਡੂਆਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਮਾਮਲਾ ਏਨਾ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦੈ।

ਸੁਖ : ਮੈਂ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਜਾਣਨਾਂ, ਪਈ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈ ਲਵੋ, ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਘਰ ਵਸਾਣ ਦੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਉਚਰਦਾ। ਜੇ ਤੁਹਾਥੋਂ ਇਹ ਪੁੱਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੱਤਾਂ ਨਾ ਦਿਓ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਪਰ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇਂਗਾ ਚੰਨ?

ਸੁਖ : ਮੈਂ ਪਾਧਾ ਪੁੱਛਣ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ, ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵਲ-ਛਲ ਆਉਂਦੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਢਾਈ ਜਮਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਾਲੀ ਅਕਲ ਵਰਤ ਲਵਾਂਗਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਇੱਥੇ ਜੋਤਰੇ-ਗੋਡੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਵੀਰਾ, ਨੀਤੀ ਵਰਤਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਸੁਖ : ਉਹ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਏ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਜਿਵੇਂ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਭੇਸ ਬਦਲਵਾਇਆ ਈ, ਇਹ ਨੀਤੀ ਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜੁਗਤ ਸੋਚੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ।

ਸੁਖ : ਮਰਸੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਾਬਾ-ਦੁਬਾ ਮਾਰ ਕੇ ਧਰਕਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ, ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਏ ?.....
(ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।)
ਮਰਸੀ ਆ ਗਈ ਏ। ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਨੀ ਜੋ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਵੇ।
(ਮਰਸੀ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਹੈਲੋ-ਹੈਲੋ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋਂਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।)

ਢਿੱਲੋਂ : (ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ) ਮਿਸਟਰ ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ, ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਬਰੱਦਰ।

ਮਰਸੀ : ਓਹ ਰੀਅਲੀ ? (ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ) ਮਿਲ ਕਰ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੋਆ ਮਿਸਟਰ ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ।

ਸੁਖ : ਥੈਂਕ ਯੂ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਏ ?

ਮਰਸੀ : ਥੋਰਾ-ਥੋਰਾ। ਆਪ ਕਾ ਬਰੱਦਰ ਇਧਰ ਹੈ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਨਹੀਂ।

ਮਰਸੀ : ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਸਟਰ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੱਸਨਾਂ।

ਮਰਸੀ : ਪਲੀਜ਼।

ਢਿੱਲੋਂ : ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।

(ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਮਰਸੀ : ਆਪ ਲੋਗ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੱਬ ਆਇਆ ?

ਸੁਖ : ਅਜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਈ ਆਂ। ਭਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਮਰਸੀ : ਆਪ ਲੋਗ ਕਿਆ ਖਾਏਗਾ ?

ਸੁਖ : ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਏ, ਮੇਮ ਸਾਹਬ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੱਸੋ ਭਲਾ, ਮੇਰੇ ਬਰੱਦਰ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਮੈਰਿਜ ਕੀਤੀ ਏ ?

ਮਰਸੀ : ਟੁਮਾਰਾ ਆਈਡੀਆ ਠੀਕ। ਹਮ ਉਸ ਕਾ ਬੀਵੀ।

ਸੁਖ : ਪਰ ਉਹਦੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬਣ ਬੀਵੀ ਵੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤੈ ?

ਮਰਸੀ : ਵੁਹ ਖ਼ੇਲਟਾ ਟਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਸੁਖ : ਉਹ ਝੂਠ ਮਾਰਦੈ। ਤਲਾਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਮਰਸੀ : (ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ) ਟੋ ਉਸ ਬੀਵੀ ਕਾ ਕਿਆ ਹੂਆ?

ਸੁਖ : ਏਧਰ ਆਇਆ ਏ।

ਮਰਸੀ : ਕਿਧਰ ?

ਸੁਖ : ਦੂਸਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ।

ਮਰਸੀ : ਉਧਰ ਕਿਆ ਕਰਟਾ ?

ਸੁਖ : ਮੇਕ-ਅਪ, ਮਰਸੀ ਬਣਨ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਹਸਬੈਂਡ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ।
(ਮਰਸੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਵਾਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੀ ਹੈ।)

ਮਰਸੀ : (ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ) ਆਈ ਸੀ.....!
(ਬਲਵੰਤ ਢਿੱਲੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)

ਢਿੱਲੋਂ : ਹਰਦੇਵ ਮੈਟਰੋ ਵਿੱਚ ਆਪ ਕਾ ਵੇਟ ਕਰਤਾ।

ਮਰਸੀ : ਯਿਹ ਖ਼ੇਲਟਾ ਬਰੱਦਰ (ਹਰਦੇਵ) ਪਹਿਲੇ ਮੈਰਿਡ ਹੈ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਠੀਕ ਏ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਵੀ ਹੈ।

ਮਰਸੀ : ਕਿਆ ਬੋਲਾ ? ਲੜਕਾ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਯੈਸ, ਮੈਡਮ, ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਲੜਕਾ।

ਮਰਸੀ : (ਪੀੜਿਤ ਹੋ ਕੇ) ਓ ਗੌਡ ! ਹਮਾਰਾ ਸਾਥ ਕੈਸਾ ਸ਼ੇਮ-ਫੁਲ ਧੋਕਾ ਹੂਆ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕਾ ਬਰਾਡਰੀ ਯਿਹ ਹੋਟਾ। ਆਪ ਔਰਟ ਕੋ ਘਰ ਮੇਂ ਭੀ ਐਸਾ ਡੀਸੀਵ ਕਰਟਾ ਔਰ ਦੂਸਰਾ ਮੁਲਕ ਮੇਂ ਜਾ ਕਰ ਭੀ ਡੀਸੀਵ ਕਰਟਾ ? ਸ਼ਰਮ ਕਾ ਬਾਟ, ਸ਼ੇਮ! ਸ਼ੇਮ!

ਢਿੱਲੋਂ : ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਬੜੀ ਕੋਝੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕਰਤੂਤ ਕੀਤੀ ਏ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ......

ਮਰਸੀ : ਆਪ ਲੋਗ ਸਭ ਜਾਲਦਾ, ਸਭ ਡੋਕੇਬਾਜ ਹੈ। ਤੁਮ ਲੋਗੋਂ ਕਾ ਟ੍ਰਸਟ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਈਡੀਅਟ ਹੈ। ਟੁਮ ਲੋਗ ਖੇਲ-ਟਮਾਸ਼ਾ ਸਮਝਦਾ। ਵੈਲਯੂਜ਼ ਸੇ ਖੇਲਟਾ, ਸੈਂਟੀਮੈਂਟਸ ਸੇ ਖੇਲਟਾ, ਲਾਈਫ਼ ਸੇ ਖੇਲਟਾ। ਟੁਮ ਲੋਗ ਆਗ ਸੇ ਖੇਲਟਾ। ਜਿਧਰ ਜਾਟਾ ਆਗ ਲਗਾਟਾ। ਹਮਾਰਾ ਲਾਈਫ਼ ਕੋ ਆਗ ਲਗਾ ਡੀਆ। ਹਮ ਜਲ ਕਰ ਮਰ ਜਾਏਗਾ, ਲੇਕਿਨ ਆਪਨਾ ਸਭ ਲੋਗ ਕੋ ਬਟਾਏਗਾ, ਕੋਈ ਕਿਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾ, ਇੰਡੀਅਨ ਕਾ, ਟ੍ਰਸਟ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਕਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ..... (ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖ : ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ? ਮਾਰ ਲਿਆ ਮੋਰਚਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਗਰਦਨ ਝੁਕ ਗਈ ਏ।

ਸੁਖ : ਸਰਮ ? ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਹੁੰਦੈ, ਮਰਦ ਕੋਲ ਇਹਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ? ਪਰ ਅਸ਼ਕੇ ਮਰਸੀ ਦੇ। ਬੜਾ ਜਿਗਰ ਵਿਖਾਇਆ ਸੂ। ਗੱਲ ਬੁੱਜੇ ਨਹੀਂ ਸੂ ਪੈਣ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਗਈ ਏ। ਭਰਜਾਈ, ਛੇਤੀ ਆ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰਵਾ। ਹੁਣ ਸਰਨਜੀਤ ਵੀ ਤੂੰ ਤੇ ਮਰਸੀ ਵੀ ਤੂੰ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲੈ।

ਸੁਖ : ਹੁਣ ਭਰਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣ ਵਾਸਤੇ ਬਾਕੀ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਐ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਜੇ ਉਹ ਮਰਸੀ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚਿੜ੍ਹ ਗਿਆ ?

ਸੁਖ : ਲਾਂਗੇ ਵਾਲੀ ਖੋਤੀ ਵਾਂਗ ਆਪੇ ਸਹਿ ਲਵੇਗਾ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ।

ਸੁਖ : ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਭਰਾ ਜੀ!

ਢਿੱਲੋਂ : ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਸਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਿਉਂ ਕਰਦੈ ?

ਸੁਖ : ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਬੋਲਦੀ ਏ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਸੱਚ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸੁਖ : ਵੇਖਿਆ ਜੇ ਸੱਚ ਦਾ ਕਾਰਾ ? ਮਰਸੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿੰਨੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਈ ਏ ? ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆ ਭਰਾ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚੀ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਆ ਗਿਆ, ਸੱਚੋਂ ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਪਰ ਸੱਚ ਨੇ ਓਹਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਫੇਰ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ?

ਸੁਖ : ਭਰਾ ਦੀ ਚਾਲ ਕੁਝ ਸਾਊਆਂ ਵਾਲੀ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਭਰਾ ਉਲਟਾ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅਖੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਹੋਇਐ ਪਰ ਮੇਰੇ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਭਰਜਾਈ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਇੰਝ ਲੱਗਦੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਾਂ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਕੀ ਪਤਾ ਮਰਸੀ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿੰਨੇ ਹਾਦਸੇ ਹੋਏ ਹੋਣ।

ਸੁਖ : ਪਰ ਮਰਸੀ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹਾਦਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਵੁਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵੀ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ, ਉਹੀ ਦਿਲ ਤੇ ਉਹੀ ਦਰਦ। ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ। ਮਰਸੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਰਸੀ ਦੀ।

(ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਧਿਆਨ ਵਲ਼ਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਢਿੱਲੋਂ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ।)

ਬਾਜਵਾ : ਏਥੇ ਮਰਸੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ ?

ਸੁਖ : ਅੰਦਰੇ ਈ ਏ (ਹਰਦੇਵ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ) ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ।

ਬਾਜਵਾ : (ਢਿੱਲੋਂ ਨੂੰ) ਇਹੀ ਸੀ ਤੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ? ਮੇਰੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਵੀ ਤੂੰ ਰੱਖੀ ਨਾ ?

ਢਿੱਲੋਂ : ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਏਥੇ ਆ ਗਏ।

ਬਾਜਵਾ : ਮੈਂ ਸਫ਼ਾਈ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹੋ ਕਾਫ਼ੀ ਏ। ਤੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ।

ਢਿੱਲੋਂ : ਏਸ ਵੇਲੇ ਦੋਂਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਫੇਰ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। (ਢਿੱਲੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਭਰਾ ਜੀ.....ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਨਹੀਂ ਜੀਅ ਓਦਰਿਆ ਸਾਡੇ ਬਗ਼ੈਰ? ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਡੋਲੇ ਕੰਬ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਿਰਦਾ ਫੜਕ ਰਿਹੈ, ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ? ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗਲੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੋਗੇ ? ਇੱਕੋ ਵਾਰ !

ਬਾਜਵਾ : (ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਬਗ਼ੈਰ) ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕਿੱਥੇ ਵੇ ?

ਸੁਖ : ਤੁਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਪੂਰੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਓ ?

ਬਾਜਵਾ : ਮੈਂ ਓਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ, ਤਾਂ ਅਨਰਥ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਸੁਖ : ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਗੁਨਾਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਆ ਕੇ ਵੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦੈ ਬੀਤੀ 'ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾਓ।

ਬਾਜਵਾ : ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਆ ਕੇ ਦਿਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਸੁਖ : ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ, ਦਿਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਾਂ-ਜਾਏ ਵੀਰ ਵਾਸਤੇ ਧੜਕਦਾ ਨਾ? ਆਪਣੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਲਈ ਧਰੂਹ ਨਾ ਪੈਂਦੀ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ? ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਪਤਨੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬੇਕਾਬੂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਇਹ?

ਬਾਜਵਾ : ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਰੋਇਆਂ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤੈ ? ਸੱਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਜਿੰਨਾ ਪਾਣੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਇਐ। ਦੇਵਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗੁਨਾਹ ਸਰਨਜੀਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਸਰਨਜੀਤ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਬੇਦਾਗ਼ ਏ, ਪਵਿੱਤਰ ਏ...

ਸੁਖ : ਭਰਜਾਈ ਝੂਠੀ ਕਸਮ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ।

ਬਾਜਵਾ : ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਝੂਠ ਮਾਰਿਐ, ਮੇਰਾ ਕਾਲਜਾ ਪਾਟ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੀਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਘਾਤ ਤੋਂ ਤ੍ਰਹਿ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਦੌੜ ਆਇਆ।

ਸੁਖ : ਕੋਰਾ ਝੂਠ।

ਬਾਜਵਾ : ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਜਿੰਦਾ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇ ਮਰਸੀ ਨਾ ਮਿਲਦੀ। ਮਰਸੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਨੇਕੀ ਵਫ਼ਾ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਹਾਲ ਕੀਤੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਸਕਨਾਂ, ਮਰਸੀ ਨਾਲ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਸੁਖ : ਮੈਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਸਮ ਖਾਧੀ, ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਨਾਲ ਮਰਸੀ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਹੋਰ ਬਣ ਸਕਦੈ, ਸਰਨਜੀਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਹੁਣ ਸਰਨਜੀਤ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ, ਛੁੱਟੜ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਹ ਗਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜਾਵੇਗੀ।

ਬਾਜਵਾ : ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਏਂ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ? ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਣ ਆਇਐਂ ?

ਸੁਖ : ਜਿਹੜਾ ਸੁੱਖ ਛੱਜੂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਹੁੰਦੈ, ਉਹ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਬਾਜਵਾ : ਮੇਰੇ ਰਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਿਆਰੇ ਨਾ ਵਿਛਾ। ਸਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾ ਸੁਖ।

ਸੁਖ : ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ?

ਬਾਜਵਾ : ਸਰਨਜੀਤ ਨੂੰ, ਤੈਨੂੰ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ, ਤਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਸੁਖ : ਜੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਦਲੇ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗ ਮਿਲ ਸਕਦੈ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਆਂ। ਕੱਢ ਪਸਤੌਲ! ਸੁਣਿਐ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪਸਤੌਲ ਏ। ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ੁੱਭ ਵੇਲੇ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਈ ?

(ਹਰਦੇਵ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਦਰਾਜ਼ ਫ਼ਰੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਸਤੌਲ ਕੱਢ ਕੇ ਹਰਦੇਵ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖ : ਲੈ ਫੜ! (ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਹੱਥ ਕੰਬਦਾ ਹੈ)

ਸੁਖ : (ਸੀਨਾ ਤਾਣ ਕੇ) ਮਾਰ ਗੋਲੀ। ਆਪਣੀ ਰਾਹ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇ.......

(ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਹੱਥ ਕੰਬਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਸਤੌਲ ਸੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਸੀ ਦੀ ਡ੍ਰੈੱਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਏ ਨੀਟੂ ਨੂੰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)

ਰਾਏ : ਨੀਟੂ, ਵੇਖ ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ।

(ਹਰਦੇਵ ਪਿਆਰ-ਮੁਗਧ ਨੀਟੂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਨੀਟੂ ਜਾ ਕੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।)

ਨੀਟੂ : ਅੰਕਲ ਜੀ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਟਾਫ਼ੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ।

ਸੁਖ : ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਬੇਟੇ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਨੇ।

(ਨੀਟੂ ਨੀਝ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਹਰਦੇਵ ਬਾਂਹਵਾਂ ਪਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਨੀਟੂ ਉਸ ਦੇ ਕੁੱਛੜ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।)

ਰਾਏ : ਕਮਾਲ ਦੀ ਡਬਲ ਐਕਟਿੰਗ ਏ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਇੱਕ ਵਾਈਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ।

(ਹਰਦੇਵ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਖੜੀ ਔਰਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਮਰਸੀ ਹੈ)

ਰਾਏ : ਸੌਰੀ, ਵੈਰੀ ਸੌਰੀ !

(ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖ : (ਹਰਦੇਵ ਤੇ ਨੀਟੂ ਨੂੰ ਲੈ, ਅੰਦਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੋ ਨੀਟੂ ਰਾਜੇ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮੰਮੀ।

(ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਟੂ ਗ਼ੌਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਲ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ। ਸੁਖ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਨੀਟੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਬਾਜਵਾ : ਮਰਸੀ ਡਾਰਲਿੰਗ, ਪਲੀਜ਼ ਮਿਸਅੰਡਰਸਟੈਂਡ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ,ਠੀਕ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ।
(ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ)
ਡੀਅਰ ਮਰਸੀ, ਮਰਸੀ ਡੀਅਰ....

ਸ਼ਰਨ : ਬੱਸ ਕਰੋ, ਬੱਸ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਮਰਸੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਆਂ।

ਬਾਜਵਾ : (ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ) ਮਰਸੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ?

ਸ਼ਰਨ : ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਅੰਤਿਮ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਮੈਂ ਏਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਧੱਕੇ-ਧੌੜੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਥਣ ਬਣ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਂਦੇ ਹੋ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰਤ ਏ। ਗ਼ੈਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੋ ਦੀ ਮਰ-ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੰਨੀ ਫੜ ਲੈਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਗਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਧੀਕੀ ਹੋਈ ਏ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਭਟਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੇਧ ਦਾ ਪਤੈ।

ਬਾਜਵਾ : (ਤਲਖ਼ੀ ਨਾਲ) ਮੇਰਾ-ਤੇਰਾ ਜਦੋਂ ਵਾਸਤਾ ਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ?

ਸ਼ਰਨ : ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਨੀ ਆਂ, ਔਰਤ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਓ ? ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦੈ ?

ਬਾਜਵਾ : (ਕੜਕ ਕੇ) ਖੇਹ ਤੇ ਸਵਾਹ।
(ਸੁਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਸ਼ਰਨ : ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਇਸ ਖੇਹ-ਸਵਾਹ ਕਿਉਂ ਥੱਪੀ ਤੁਸਾਂ ? ਮੇਰਾ ਗੁਨਾਹ ਕੀ ਏ ? ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਇਹੋ ਏ ਨਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਚਲਣ ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਏ? ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਰਾਹੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਖੋਖਲੇ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਵਲੂੰਧਰ ਕੇ ਝਰੀਟਾਂ ਪਾਣ ਦਾ ਕੋਝਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰੀ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਪੱਛਿਆ। ਆਪਣੇ ਗ਼ਲੀਜ਼ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਲਬੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੱਖੋਂ ਹੌਲਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਜਵਾ : ਬੰਦ ਕਰ ਇਹ ਟਰ-ਟਰ, ਨਹੀਂ ਤੇ.....।
(ਪਸਤੌਲ ਤਾਣਦਾ ਹੈ।)

ਸ਼ਰਨ : ਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਏਸ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁਰਲੀਆਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਬੂਤ ਮੰਗਿਆ। ਤੁਸਾਂ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ

ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੌੜੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਏ, ਸਗੋਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਦੌੜੇ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ 'ਤੇ ਪੜਦਾ ਪਾ ਸਕੋ। ਜੇ ਮੈਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੱਸੋ, ਮੈਂ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ? ਸਬੂਤ ਦਿਓ ਮੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਦਾ।

(ਸੁਖ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ।)

ਬਾਜਵਾ : ਜਾਨ ਲੋੜੀਂਦੀ ਆ ਤਾਂ ਹੋਰ ਇੱਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾ ਬੋਲੀਂ, ਨਿਕਲ ਜਾ ਏਥੋਂ (ਕੜਕ ਕੇ) ਨਿਕਲ ਜਾ।

ਸ਼ਰਨ : ਮੈਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਏਡੀ ਦੂਰ ਆਈ। ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਦਾ ਦਾਗ਼ ਮੈਂ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਧੋਣ ਆਈ ਆਂ। ਮੌਤ ਜਾਂ ਇੱਜ਼ਤ ਕੁਝ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਏ।

ਬਾਜਵਾ : ਤਾਂ ਮੌਤ ਮਿਲੇਗੀ।

(ਸੁਖ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹਰਦੇਵ ਵਧਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖ : ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗੀ।

ਬਾਜਵਾ : ਹਟ ਜਾ ਅੱਗੋਂ।

ਸੁਖ : ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਓ...... (ਪਸਤੌਲ ਖੋਹਣ ਲਈ ਝਪਟਦਾ ਹੈ) ਜੇ ਉਸ ਬੇਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਐ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭਰਾ ਨਹੀਂ, ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ।

ਸ਼ਰਨ : ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦੈ.....

ਬਾਜਵਾ : ਹਟ ਜਾ ਸੁਖ, ਮੈਂ ਸ਼ੂਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ, ਹਟ ਜਾ, ਹਟ ਜਾ......

(ਦੋਵੇਂ ਝਪਟਦੇ ਹਨ। ਪਸਤੌਲ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਲੀ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਟੂ ਰੋਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਅਤਿਅੰਤ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਦੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਧਾਹ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਖ ਦੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

(ਪਰਦਾ)

ਸ਼ਬਦ - ਅਰਥ :

ਸੁਰਖ਼ਰੂ - ਫ਼ਾਰਗ, ਕਿਸੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ। **ਫ਼ਿਜ਼ਾਵਾਂ** - ਮਾਹੌਲ, ਵਾਤਾਵਰਨ। **ਵਾਕਈ** - ਅਸਲ ਵਿੱਚ। **ਗਵਾਰ** - ਅਗਿਆਨੀ, ਮੂਰਖ। **ਜੁਰਅਤ** - ਹਿੰਮਤ, ਤਾਕਤ। **ਜਫ਼ਰ ਜਾਲਣਾ**- ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ। **ਛੁੱਟੜ** - ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਿਸਨੂੰ ਪਤੀ ਨੇ ਛੱਡਿਆ ਹੋਵੇ। **ਬਾਜ਼ੂਏ** - ਬਾਂਹਵਾਂ ਵਿੱਚ। **ਸ਼ੇਮਫੁਲ** - ਸ਼ਰਮਨਾਕ। **ਵੈਲਯੂਜ਼** - ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ। **ਗੈਰਤ** - ਸ਼ਰਮ, ਅਣਖ। **ਗਲੀਜ਼** - ਮੈਲਾ, ਗੰਦਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

(1) ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ।

ੳ. ''ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਲੀਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦ ਫ਼ਿਜ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਰਸੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਈ ਏ। ਹੁਣ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕੇਗਾ।''

1. ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ, ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ?
2. ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਰਸੀ' ਕੌਣ ਸੀ ?
3. ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ?

ਅ. ''ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮੇਲ ਸਕਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਾਫ਼ਤ ਦਾ ਝੁੰਗਲਮਾਟਾ ਪਾਟ ਜੁ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਰਿੜਕ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣੈ ? ਨੀਟੂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਲੈਣਾ, ਉਹ ਝੋਲੀ ਪਾਂਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੀਅ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਮਿਲੇ, ਪਰ...ਪਰ......ਪਰ ਮਜਬੂਰੀ ਏ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਏ, ਅੱਜ ਵੀ ਏ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ।''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਦੋਂ ਕਹੇ ?
2. ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੂੰ ਬਾਜਵੇ ਤੇ ਕੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ?
3. ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨੀਟੂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ?

ੲ. ''ਓ ਗੌਡ! ਹਮਾਰਾ ਸਾਥ ਕੈਸਾ ਸ਼ੇਮਫੁਲ ਧੋਕਾ ਹੂਆ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕਾ ਬਰਾਡਰੀ ਯਿਹ ਹੋਟਾ। ਆਪ ਔਰਟ ਕੋ ਘਰ ਮੇਂ ਭੀ ਐਸਾ ਡੀਸੀਵ ਕਰਟਾ ਔਰ ਦੂਸਰਾ ਮੁਲਕ ਮੇਂ ਜਾ ਕਰ ਭੀ ਡੀਸੀਵ ਕਰਟਾ ? ਸ਼ਰਮ ਕਾ ਬਾਟ, ਸ਼ੇਮ! ਸ਼ੇਮ!''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ?
2. ਮਰਸੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਕਿਸ ਧੋਖੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
3. ਮਰਸੀ 'ਸ਼ਰਮ ਕਾ ਬਾਟ, ਸ਼ੇਮ! ਸ਼ੇਮ!' ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ?

ਸ. ''ਮੈਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਸਮ ਖਾਧੀ, ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਨਾਲ ਮਰਸੀ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਹੋਰ ਬਣ ਸਕਦੈ, ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਮੇਰੀ

ਭਰਜਾਈ, ਛੁੱਟੜ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਹ ਗਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜਾਵੇਗੀ।''

1. ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ ?
2. ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ, ਮਰਸੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
3. ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ ਦਾ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ ?

(ਹ) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।
(1) ਹਰਦੇਵ ਬਾਜਵਾ (2) ਸ਼ਰਨਜੀਤ (3) ਮਰਸੀ (4) ਬਲਵੰਤ ਢਿੱਲੋਂ (5) ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਜਵਾ।

* * * * *

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

(1914-2006)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 576, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ) ਸ. ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰੱਖੀ ਦੇ ਘਰ 10 ਦਸੰਬਰ, 1914 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉੜਾਪੜ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸੀ । ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ.ਏ. ਅਤੇ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਅਧਿਆਪਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਰੀਡਰ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਟਕ-ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਵੀ ਰਹੇ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ-ਰਚਨਾਵਾਂ : 'ਕੁਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ', 'ਰਾਜਾ ਪੋਰਸ', 'ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ', 'ਖੇਡਣ ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ', 'ਪੰਜ ਗੀਟੜਾ', 'ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ', 'ਤੇਰਾ ਘਰ ਸੋ ਮੇਰਾ ਘਰ', 'ਮੁੜਕੇ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ', 'ਸੋਭਾ ਸ਼ਕਤੀ', 'ਰੱਤਾ ਸਾਲੂ', 'ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ', 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ', 'ਦੇਖ ਕਬੀਰਾ ਰੋਇਆ', 'ਮਸੀਹਾ ਸੂਲੀ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ', 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕੋ ਮਰਦ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ', 'ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ', 'ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ', 'ਪੰਜ ਗੀਟੜਾ', 'ਸਪਤ-ਰਿਸ਼ੀ', 'ਕਾਇਆ ਕਲਪ', 'ਪੱਛਮ ਦਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲ' ਆਦਿ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਕੱਲ੍ਹ-ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ' ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਇਆਪਾ' ਕਨੇਡਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ' ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

12 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2006 ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਕਾਂਗੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 1705 ਈ: ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ (ਮਾਲਵਾ) ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ

ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਕੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਖ਼ਤ ਨੂੰ 'ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਝੰਜੋੜੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਖ਼ਤ ਤੋਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰਖ਼ਾਨ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਕਢਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਛੋਟਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਛਤਾਵਾ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਉਹਦੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਅਵਾਜ਼। ਦੋਹਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ।

ਇਹ ਇਕਾਂਗੀ 1966 ਈ: ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਇਕਾਂਗੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕਾਂਗੀ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ 'ਤੇ ਰਿਹਾ। ਡਾ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਸੂਝ ਸੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਹ ਨਾਟਕ ਲਿਖਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਖੇਡਦੇ ਵੀ ਰਹੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਤਾ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਅਭਿਨੇਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੈ।

* * * * *

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਪਾਤਰ :

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ	-	ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ
ਜ਼ੀਨਤ-ਉਨ-ਨਿਸਾ	-	ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ
ਬੇਗਮ ਉਦੇਪੁਰੀ	-	ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਪਤਨੀ

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ

ਸਮਾਂ	:	ਸੰਨ 1706 ਈ:
ਸਥਾਨ	:	ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ (ਦੱਖਣ)
ਵਕਤ	:	ਸਵੇਰ-ਸਾਰ

ਦ੍ਰਿਸ਼ :

ਮੁਗ਼ਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰ ਸਾਦਾ ਨਿੱਜੀ ਕਮਰਾ। ਕਮਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਲਮਗੀਰ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ, ਆਸ-ਪਾਸ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸੋਹਣੀ ਜਿਲਦ ਵਾਲਾ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼, ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਢਾਲ ਆਦਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਪਰਦਾ ਉੱਠਣ ਸਮੇਂ ਹਨੇਰੀ-ਝੱਖੜ ਦੀ ਸਾਂ-ਸਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ ਨਾਲ ਦੋਂਹਾਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਟਿਮਟਿਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ-ਮਧਰਾ ਕੱਦ, ਕਮਜ਼ੋਰ, ਲੰਮਾ ਨੱਕ, ਸੁਰਖ਼ ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਗੋਲ-ਸਫ਼ੈਦ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਕੁਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਬਾਂ, ਤੇਜ਼ ਭਖਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਉਮਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਕ, ਗਲ ਸਫ਼ੈਦ ਮਲਮਲ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਢੰਗ ਦਾ ਚੋਗਾ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਸੱਜੇ ਮੋਢੇ ਹੇਠ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਪਗੜੀ, ਸਿਲਕ ਦੇ ਕਮਰਬੰਦ ਵਿੱਚ ਟੁੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਖੰਜਰ, ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਅਕਹਿ ਡਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਖੰਜਰ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਸੋਟੀ ਸਮੇਤ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਹਰ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਕਹਿਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ੁਦਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
(ਇੱਕ-ਦਮ ਸ਼ੋਖ਼ ਸਾਜ਼ਾਂ ਸਮੇਤ ਨੱਚਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਅਤਿ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ) ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਨਾਚ ? ਕਿਆ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਇਆ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ? ਬੰਦ ਕਰੋ, ਇਹ ਨਾਚ ਔਰ ਸਾਜ਼।

ਅਵਾਜ਼ : ਬੁੱਢੇ ਬਿਮਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ।

(ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਤਿਲਮਿਲਾ ਕੇ) ਇਹ ਕਿਆ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਹੈ ? ਫ਼ੌਰਨ ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਰੰਗ ਔਰ ਰਾਗ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਔਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਅਵਾਜ਼ : ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖ਼ੁਦ ਇੱਕ ਰੰਗ-ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਤੂੰ ਮਹਿਰੂਮ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੰਗਹੀਨ ਅਤੇ ਤੂੰ ਸਖ਼ਤ ਮਜ਼ਾਜ਼ ਹੈਂ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ (ਪੋਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲੀ ਵਜਾ ਕੇ) ਚੋਬਦਾਰ ! ਹੈਂ, ਕਈ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ?

(ਘਟੀਆਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ) ਕਿਆ ਗ਼ਮ 'ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ?

(ਸ਼ਿਅਰ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਸ਼ਈ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਉੱਚੀ ਹੱਸਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਇਤਨਾ ਕੁਫ਼ਰ ? ਕੌਣ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ ਜੋ ਮੌਤ ਤੋਂ ਐਨੇ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹਨ?

ਅਵਾਜ਼ : ਅਦਨਾ ਸਾ ਇਨਸਾਨ, ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਕਹਿਕਹੇ ਕੌਣ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਨਹੀਂ, ਕੌਣ ਹਨ ਇਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ?

ਅਵਾਜ਼ : ਇਹ ਹਨ ਤੇਰੇ ਅਹਿਲਕਾਰ, ਫ਼ੌਜਦਾਰ, ਸੂਬੇਦਾਰ, ਉਮਰਾ ਔਰ ਉਲਿਮਾ, ਜੋ ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ੇਅਰੋ-ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਚਿੜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਫ਼ਰ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਜੁਰਅਤ ? ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ-ਨੋਸ਼ੀ ਦੀ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਭ ਦੀ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਅਵਾਜ਼ : (ਉੱਚੀ ਹਾਸੇ ਪਿੱਛੋਂ) ਇਹ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਾਗ਼ੀ ਤੇ ਆਕੀ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਸਖ਼ਤ ਵਰਤਾਉ ਕਾਰਨ।

(ਫ਼ੌਜੀ ਬਿਗ਼ਲ ਅਤੇ ਰੌਲੇ-ਗੌਲੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ) ਇਹ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸ਼ੋਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ?

ਅਵਾਜ਼ : ਮੁਗ਼ਲ ਤਖ਼ਤੋ-ਤਾਜ ਲਈ ਤੇਰੇ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਅਤਿ ਦੁੱਖ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ) ਯਾ ਖ਼ੁਦਾ! ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਹਰਗਿਜ਼ ਕੁਸ਼ਤੋ-ਖ਼ੂਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗਾ।

ਅਵਾਜ਼ : ਬੁੱਢੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈਂ ? ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਮੈਂ ਗ਼ਲਤੀ 'ਤੇ ਸਾਂ। ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਹਵਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਅਵਾਜ਼ : ਤੇਰੇ ਬੇਟੇ ਤੇਰੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦੁਹਰਾਉਣਗੇ। ਹੁਣ ਤੇਰੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਨਹੀਂ ਤੇਰੇ ਅਮਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਰਹਿਬਰੀ ਕਰਨਗੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਓ ਗੁਮਰਾਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਓ, ਮੇਰੀ ਗ਼ਲਤੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਾ ਦੁਹਰਾਇਓ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੈਂ ਮਨ ਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਚੈਨ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ।

ਅਵਾਜ਼ : ਤੂੰ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਰਜਾ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਚੈਨ ਖੋਹਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਅਮਨ ਦੀ ਕੌਣ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ!

(ਦੂਰੋਂ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਹੈਂ ! ਇਹ ਕੈਸੇ ਖ਼ੌਫ਼ਨਾਕ ਨਾਹਰੇ ਹਨ !

ਅਵਾਜ਼ : ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਇਹ ਜਿੱਤ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ 'ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਲਾਗੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕੱਸਤ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

(ਬਜਰੰਗ ਬਲੀ, ਹਰ-ਹਰ ਮਹਾਂਦੇਵ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਓਹ ! ਇਹ ਬੜੇ ਹੀ ਅਜੀਬ ਨਾਹਰੇ ਹਨ ?

ਅਵਾਜ਼ : ਸਤਨਾਮੀ ਸਾਧੂ ਵੀ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਹੋਰ ਡਰ ਕੇ) ਹੈਂ ! ਆਹ ਨਾਹਰੇ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਅਵਾਜ਼ : ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਬੱਚਾ-ਬੱਚਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿਆਂਗਾ।

ਅਵਾਜ਼ : ਸ਼ੁਮਾਲੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਈ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਜੂਲਾ ਲਾਹ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਗੋਂਦਾਂ ਗੁੰਦ ਰਹੇ ਨੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਮੈਂ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹਰਗਿਜ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗਾ।

ਅਵਾਜ਼ : ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਬੁੱਢੀ ਤੇ ਜਰਜਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਹੈਂ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ। ਪੂਰੇ ਅਠਤਾਲੀ ਸਾਲ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇੱਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੋਂ ਕੋਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਰੱਬ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਮੈਂ ਮਿਹਨਤ, ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ।

ਅਵਾਜ਼ : ਤੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ 'ਆਲਮਗੀਰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਖ਼ੁਸ਼ ਫ਼ਹਿਮੀ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਕੀ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ, ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਕੌਣ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੱਥ ਔਰ ਪੁਖ਼ਤਾ ਇਰਾਦਾ।

ਅਵਾਜ਼ : ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਅਸ਼ੋਕ ਤੇ ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ, ਮਰਾਠੇ, ਰਾਜਪੂਤ, ਸੰਤ, ਸਾਧੂ, ਸ਼ੀਆ, ਸੂਫ਼ੀ, ਕੁੱਲ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਤੇਰੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਮੈਂ ਦੀਨ ਈਮਾਨ ਨਾਲ ਅਵਾਮ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਹਰ ਮੁਮਕਿਨ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਵਾਜ਼ : ਸਿਰਫ਼ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਾਨਸਿਕ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਡਿਗਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ੀਨਤ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਬੋਚਦੀ ਹੈ।)

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ ! ਅੱਬਾ ਜਾਨ !!

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਇੱਕ ਦਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ) ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਦੁੱਖ ਔਰ ਗ਼ਮ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ!

ਜ਼ੀਨਤ : (ਝੂਣ ਕੇ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਅੱਬਾ ਜਾਨ! ਮੈਂ ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ! ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਓ। ਆਪ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਇੱਥੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਅੱਧ-ਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ) ਠੀਕ ਹੈ, ਤੂੰ ਕੋਈ ਬੇਟਾ ਹੈਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਹੋਵੇਂਗੀ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ, ਹਰ ਬੇਟੀ ਬਾਪ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ) ਕੌਣ ? ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ? (ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖ ਕੇ) ਤੂੰ ਬਿਨਾਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਅੰਦਰ ਕਿਉਂ ਆਈ ਹੈਂ ?

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚੀਖਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੇਰੀਆਂ ਚੀਖ਼ਾਂ ?

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੁੰਝਾਇਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਕਿਆ ਫ਼ਜਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ? (ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਉਫ਼! ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ, ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਖ਼ੌਫ਼ਨਾਕ ਖ਼ਾਬ ਆਇਆ ਹੈ। ਐਸੀ ਡਰਾਉਣੀ ਰਾਤ ! ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ! ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇੱਕ ਪਲ ਨਹੀਂ ਸੌਂ ਸਕਿਆ। ਯਾ ਮੇਰੇ ਮੌਲਾ, ਰਹਿਮ ਕਰ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਸੁਪਨਾ ਕਿਆ ਸੀ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਸਜਦ ਤੱਕ ਲੈ ਚੱਲ। ਮੈਂ ਅਬਾਦਤ ਕਰ ਆਵਾਂ, ਮਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਆਵੇ।

ਜ਼ੀਨਤ : (ਦਿਲੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ) ਚੱਲੋ, ਅੱਬਾ ਜਾਨ!

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ?

ਜ਼ੀਨਤ : (ਡਰਦੀ ਹੋਈ) ਅੰਮੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ......

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਗਮ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਉਂ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ?

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਆਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਤਨਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਵਜੂਦ ਕੰਬ ਗਿਆ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਚੱਲ।

(ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੇਗਮ ਉਦੈਪੁਰੀ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਤਾਲਵੀ ਤੀਜੀ ਬੀਵੀ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਕਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਮਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।) ਡਰਦੀ-ਡਰਦੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।)

ਬੇਗਮ ਉਦੈਪੁਰੀ : ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ! ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ : (ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ) ਆਦਾਬ ਅਰਜ਼ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ! (ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖ ਕੇ) ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ।

ਬੇਗਮ : ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ : ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ, ਜ਼ਰਾ ਗ਼ੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖੋ, ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਿੰਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਬੇਗਮ : (ਕੁਝ ਚੁੱਕ ਕੇ) ਆਹ ਤਸਬੀਹ ਵੀ ਡਿਗੀ ਪਈ ਹੈ।

ਹਕੀਮ : ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ, ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਰਾਬ ਹੈ।

ਬੇਗਮ : ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਆਪ ਵੀ ਆ ਗਏ ? ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੈ ਆਓ ਅੰਦਰ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਝੁਕ ਕੇ) ਸਲਾਮ, ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ : ਆਦਾਬ ਅਰਜ਼, ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ) ਕਿਆ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ?

ਬੇਗਮ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਅੱਜ ਨਹਾਇਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈਂ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਡਰੀਆਂ ਅਖ਼ੀਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਤਾਂ ਨਹਾਇਤ ਪੁਖ਼ਤਾ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਖ਼ੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਵਕਤ ਸਾਬਤ-ਕਦਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ : ਇਹ ਹੀ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ-ਐਨੇ ਮੁਸਤਕਿਲ-ਮਿਜਾਜ਼ ਕਮ ਇਨਸਾਨ ਹੈਂ। (ਹਕੀਮ ਇੱਕ-ਦਮ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਹਿਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਝੁਕਦੇ ਹਨ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ਕਿਆ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ?

ਬੇਗਮ : (ਡਰਦੀ ਹੋਈ) ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਕਾ, ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੇ ਫ਼ਿਕਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਕਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ?

ਬੇਗਮ : (ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ) ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਐਸਾ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟ ਸਕਦੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਬੇਵਕਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ?

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਝੁਕਦਾ ਹੋਇਆ) ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਸਖ਼ਤ ਨਾਸਾਜ਼ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਜ਼ੀਨਤ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ਼ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਕਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਾ ਹਰ ਬਸ਼ਰ ਨੂੰ ਐਸੀ ਨੇਕ ਬਖ਼ਤ ਬੇਟੀ ਦੇ।

ਬੇਗਮ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਦੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਬੇਗਮ ਉਦੈਪੁਰੀ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈਂ, ਬੇਟੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫ਼ਾਲਤੂ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ) ਖ਼ਾਦਮ ਨੂੰ ਕਿਆ ਹੁਕਮ ਹੈ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤੂੰ ਬੜੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰੋ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਹਕੀਮ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ, ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਅਲਾਮਤ ਚਿੰਤਾ ਭਰੀ ਹੈ। ਅਰਾਮ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੈਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਾ ਪਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਹੀ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਹਕੀਮ : ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨੀਂਦ ਅਜ਼ਹਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਹਨ ਨਾਲ ਤਅੱਲੁਕ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਨੀਂਦ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਕੋਈ ਅੱਛੀ ਦਵਾ ਹੈ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ?

ਹਕੀਮ : ਨਹਾਇਤ ਅੱਛੀ, ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਲਾਉਣ ਵਾਲ਼ੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਹਕੀਮ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਦੇ ਇਕਬਾਲ ਨਾਲ਼ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਤੇਰੀ ਦਵਾ ਵੀ ਝੂਠੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਦਿਖਾ ਕਿਹੜੀ ਦਵਾ ਹੈ ?

ਹਕੀਮ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿਹਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਫ਼ੀਦ ਰਹੇਗੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਕੇ) ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੱਖ ਕੇ ਦਿਖਾ।

ਹਕੀਮ : ਸੌ ਵਾਰੀ ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ, ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿਹਨੀ ਕੁੱਵਤ ਲਈ ਅਕਸੀਰ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੂੰ ਘੜੀ-ਪਲ ਵਿੱਚ ਅਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਆਹ ਦਵਾ ਰੱਖ ਲੈ। ਮੈਂ ਠਹਿਰ ਕੇ ਖਾਵਾਂਗਾ। ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਹਕੀਮ : (ਝੁਕ ਕੇ) ਜੋ ਹੁਕਮ, ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਬੇਗਮ ਨੂੰ) ਆਪ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਜਾਓ ਅਰਾਮ ਕਰੋ।

ਬੇਗਮ : (ਅਪਮਾਨ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੋਈ) ਜੋ ਹੁਕਮ ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ, ਥੋੜ੍ਹਾ, ਜਿਹਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਮੰਗਵਾ।

ਜ਼ੀਨਤ : (ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝਦੀ ਹੋਈ) ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਆਪ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ।

(ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੁਝ ਚਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ, ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਆਹਲਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦਿਲੀ ਦੋਸਤ ਵੀ ਹੈਂ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਈ ਰਾਜ਼ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਭੇਤ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਜ਼ੱਰਾ-ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਿਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਹੀ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਵੇਂਗਾ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ, ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰੋ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਦੋਸਤ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜਿਤਨਾ ਇੱਕ ਰਾਤ ਵਿੱਚ। ਨਾ ਹੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਝੰਜੋੜਿਆ ਹੈ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ) ਹਜ਼ੂਰ! ਕੱਲ੍ਹ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ) ਕਿਆ ਤੂੰ ਉਸ ਖ਼ਤ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਛ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਡਰ ਕੇ) ਨਹੀਂ ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨੀ ਪਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਖ਼ਤ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਫੇਰ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਖ਼ਾਸ ਪੈਗ਼ਾਮ ਹੋਵੇਗਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਹਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਉਲ ਖ਼ਾਸ-ਇੱਕ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ, ਉਸ ਖ਼ਤ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੀਰ ਨੇ ਐਸੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਥਰਥਰਾ ਗਈ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਵਜੂਦ ਪਿੰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਹਨ ਉੱਤੇ ਕਿਆ ਅਸਰ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇੱਕ ਪਲ ਨੀਂਦ ਨਹੀ ਆਈ। ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਜ਼ਰਾ ਅੱਖ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਐਸਾ ਖ਼ੌਫ਼ਨਾਕ ਖ਼ਾਬ ਆਇਆ ਜੋ ਬਿਆਨੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ-ਭੈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖਰੀਆਂ-ਖਰੀਆਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜੋ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਦੋਸਤ, ਸੱਚ ਜਾਣ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅਕੀਦੇ ਔਰ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਐਸੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਜ਼ਮਤ ਵਾਲਾ ਪੀਰ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਸੈਦ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਰਮਜ਼ਾਨ ਖ਼ਾਂ ਉਸ ਪੀਰ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲ਼ੇ ਸਨ। ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ, ਮੈਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਫੇਰ ਉਸ ਪੀਰ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਿੱਛੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਔਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : (ਦਿਲੋਂ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ) ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬਦ-ਦੁਆ ਤੋਂ ਖ਼ੁਦਾ ਬਚਾਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਅੰਤਰੀਵ ਡਰ ਅਧੀਨ) ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਮਗਰ ਉਹ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਔਰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦੱਸ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਆ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ?

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਾਲ਼ੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ! ਅੱਗੇ ਗੋਲਕੁੰਡਾ ਤੇ ਬੀਜਾਪੁਰ ਫ਼ਤਿਹ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ਕ ਹੈ। ਆਖ਼ਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਸਭ ਪਹਿਲੂ ਮੈਂ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਠੀਕ ਰਾਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਇੱਜ਼ਤ ਇੱਥੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਕੇ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਅੱਗੇ ਦੋ ਦਫ਼ਾ ਮੈਂ ਪੈਗ਼ਾਮ ਭੇਜ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੀਰ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਤੇ ਕਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਮੈਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਾਂਗੜ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਘੱਲਿਆ ਹੈ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਇਸ ਵਕਤ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਇਤਨੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਈ ਵੀ ਐਧਰ-ਓਧਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਆ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ?

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਹਜ਼ੂਰ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਕੇ ਇਤਬਾਰ-ਯੋਗ ਕਾਸਦ ਹੱਥ ਭੇਜੋ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : (ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਜਚ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹੋ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਾਸਦ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਲਾਹ-ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਇੱਥੇ ਬੁਲਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਦਾ ਖ਼ਾਤਰ-ਖ਼ਵਾਹ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਓ, ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਔਰ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰੇ-ਖ਼ਾਸ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਜਲਦੀ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਜੋ ਹੁਕਮ ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਦੇਖੋ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ਼ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ : ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ, ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ।

(ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੇਚੈਨ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਾਲ਼ਾ ਫੇਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਟਿਕਾਓ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲੈ ਕੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।)

ਅਵਾਜ਼ : ਐ ਖ਼ੁਦਾ, ਤੂੰ ਅਲੌਕਿਕ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸਿਖ਼ਰ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ਾ, ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ਾ, ਰਾਜ਼ਕ, ਮੁਕਤੀ-ਦਾਤਾ ਔਰ ਰਹਿਮ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਦਾ ਕਿਆ

ਇਤਬਾਰ ਕਰਾਂ ? ਵਰਨਾ ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ, ਮੇਰਾ ਲੜਾਈ-ਭਿੜਾਈ ਨਾਲ ਕਿਆ ਵਾਸਤਾ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਕਰਾਰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹੈ, ਧਰਮ-ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਪਰੇ ਸੁੱਟ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਨਾ ਤੂੰ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈਂ, ਨਾ ਹੀ ਤੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹਾ-ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੈਂ। ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਹੈ।
ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਬੇਟੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਕੁੰਡਲੀਦਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।

(ਜ਼ੀਨਤ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕਦਮ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।)

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਦਿਲੋਂ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਤੂੰ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਆਪ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਭੇਦ ਛੁਪਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੀ ਪਵੇਂ ਤਾਂ ਅੱਛਾ ਹੈ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਫ਼ਰਮਾਓ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਠਹਿਰ ਤੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤੰਗ ਹੈ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਸੱਚ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ ?

ਜ਼ੀਨਤ : ਤੁਹਾਡੀ ਭਲਾਈ ਖ਼ਾਤਰ, ਅੱਬਾ ਜਾਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਇਹ ਭੇਦ ਦੱਸਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹਾਇਤ ਘਟੀਆ ਇਨਸਾਨ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਏਗੀ। ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਆਪ ਵਿੱਚ ਆਹਲਾ ਇਨਸਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਹਨ। ਕਮੀਆਂ ਕਿਸ ਇਨਸਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਫ਼ੌਰਨ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਕਿਹੜਾ ਭੇਤ ਰਾਤ ਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਹ ਦੂਜਾ ਖ਼ਤ ਆਇਆ ਹੈ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਛੁਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਸ਼ਾਇਦ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਯਾ ਦੇ ਅਸਰ ਕਰ ਕੇ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਇਸ ਖ਼ਤ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਕਿਹੜੀ ਬਾਤ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਅੱਬਾ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਗਈ ਹੈ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਉਸ ਪੀਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਸਖ਼ਤ ਧੋਖਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਇਆ ਹੈ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਨਹੀਂ। ਇਸ ਖ਼ਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ'। ਯਕੀਨਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਫ਼ਤਿਹ ਔਰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਕਸਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜ਼ੀਨਤ : (ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਕੇ) ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਅੱਬਾ ਜਾਨ!

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਕਢਵਾਇਆ, ਪਿੱਛੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਹੱਥਿਆਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਪਰ ਮੈਂ ਮੁਕੱਦਮ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ, ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਗੱਲ ਅਜੇ ਵੀ ਛੁਪਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਫ਼ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਛੋਟੇ ਤਾਂ ਸਹੀ-ਸਲਾਮਤ ਹਨ ?

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਪੁੱਛ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ ਜਲਦੀ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰੋ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਜੀਊਂਦੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣਾ ਕੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਜ਼ੀਨਤ : (ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ) ਅੱਬਾ! ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਤੂੰ ਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਜ਼ੀਨਤ : (ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ) ਅੱਬਾ, ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਾਗ਼ੀ ਬੇਟਾ ਅਕਬਰ ਫ਼ੌਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਰੋਏ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਗ਼ੀ ਸ਼ਾਇਰ ਬੇਟੀ ਜ਼ੇਬ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਚੱਲ ਵਸੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਾਰੋ-ਜ਼ਾਰ ਰੋਏ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਮਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸੱਤ ਔਰ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਸਲਾਮ ਹਰਗਿਜ਼ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਮਗਰ ਮੈਂ ਮਜਬੂਰ ਹਾਂ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਤੁਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਠੰਢਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਬੱਸ ਇਹੋ ਗ਼ਮ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵਕਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਰੱਬ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਜ਼ੀਨਤ : (ਗ਼ੁੱਸੇ ਦੇ ਪਾਗਲ-ਪਨ ਵਿੱਚ) ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ? ਫੇਰ ਅੱਬਾ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਭਾਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਨਾਹ। ਅੱਬਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਕਦੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਮੇਰੀ ਬਾਤ ਤਾਂ ਸੁਣ, ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੀ ਭਾਰੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹਾਂ। ਇਹ ਰੂਹਾਨੀ ਗ਼ਮ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਤਲਾਫ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਬੇਵੱਸ ਹਾਂ।

ਜ਼ੀਨਤ : ਅੱਬਾ, ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ। ਤੂੰ ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈਂ ਮਗਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ਲਕ ਨੂੰ ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਾ ਰਹਿਮ ਕਰੇ !

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ : ਬੇਟੀ, ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਛ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਲੋਕੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਅਣਗਿਣਤ ਲੜਾਈਆਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਖ਼ਾਲੀ ਹੱਥ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ! ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਆਖ਼ਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੈਂ। ਠਹਿਰ, ਬੁਝ ਰਹੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਫੂਕ ਨਾ ਮਾਰ। ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਕੌੜੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਸੀਅਤ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਬੇਟੀ ਜ਼ੀਨਤ, ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰ।

(ਦੀਵੇ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ 'ਜ਼ੀਨਤ ਬੇਟੀ', 'ਜ਼ੀਨਤ ਬੇਟੀ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੜਖੜਾਉਂਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

(ਪਰਦਾ)

ਸ਼ਬਦ - ਅਰਥ :

ਆਲਮਗੀਰ - ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇੱਕ ਖ਼ਿਤਾਬ। **ਉਮਰਾ** - ਅਮੀਰ ਲੋਕ। **ਉਲਮਾ** - ਵਿਦਵਾਨ, ਪੰਡਤ। **ਕੁਫ਼ਰ** - ਝੂਠ। **ਸ਼ਰਾਬਨੋਸ਼ੀ** - ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣਾ। **ਕੁਸ਼ਤੋਖ਼ੂਨ** - ਕਤਲ। **ਰਹਿਬਰੀ** - ਅਗਵਾਈ। **ਸ਼ਿਕਸਤ** - ਹਾਰ। **ਸ਼ਮਾਲੀ** - ਉੱਤਰੀ। **ਸਲਤਨਤ** - ਰਾਜ। **ਅਬਾਦਤ** - ਬੰਦਗੀ। **ਪੁਖ਼ਤਾ** - ਪੱਕਾ। **ਮੁਸਤਕਿਲ** - ਪੱਕਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ। **ਤੁਅੱਲਕ** - ਸੰਬੰਧ। **ਖ਼ਾਦਮ** - ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। **ਕੁੱਵਤ** - ਸ਼ਕਤੀ। **ਜ਼ੱਰਾ-ਨਿਵਾਜ਼ੀ** - ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼। **ਕਾਸਦ** - ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲਾ। **ਖ਼ਲਕਤ** - ਪਰਜਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

(1) ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

ੳ. ''ਨਹੀਂ! ਤੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਅਸ਼ੋਕ ਤੇ ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ, ਮਰਾਠੇ, ਰਾਜਪੂਤ, ਸੰਤ, ਸਾਧੂ, ਸ਼ੀਆ, ਸੂਫ਼ੀ, ਕੁੱਲ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਤੇਰੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ।''

1. ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?
2. ਅਸ਼ੋਕ ਤੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ?
3. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਕਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਅ. ''ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹੋ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਾਸਦ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਲਾਹ-ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਇੱਥੇ ਬੁਲਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਦਾ ਖ਼ਾਤਰ-ਖ਼ਵਾਹ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਓ, ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਔਰ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰੇ-ਖ਼ਾਸ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਜਲਦੀ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੌਣ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ?
2. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਾਸਦ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ?
3. ਦਰਬਾਰੇ-ਖ਼ਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

ੲ. ''ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਮਗਰ ਉਹ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਔਰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੱਸ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਆ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ?''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੌਣ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
2. ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ' ਕਿਸ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ?
3. ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ?

(2) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।

(ੳ) ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ
(ਅ) ਜ਼ੀਨਤ-ਉਨ-ਨਿਸਾ
(ੲ) ਬੇਗਮ ਉਦੈਪੁਰੀ
(ਸ) ਅਸਦ ਖ਼ਾਨ
(ਹ) ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ

* * * * *

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ

(1908-1997)

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ :

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਜਨਮ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 70, ਝੰਗ ਬਰਾਂਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ 31 ਮਈ, 1908 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਾਦਕਾ ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੈ। ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ 'ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ', 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰੀਪਬਲਿਕ ਕਾਲਜ ਜੰਡਿਆਲਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਹੇ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਸਮਾਚਾਰ', 'ਕਾਮੇ ਤੇ ਯੋਧੇ', 'ਅੱਧੀ ਵਾਟ', 'ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ', 'ਬਾਰਾਂ ਦਰੀ' ਆਦਿ ਹਨ। ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਟਕ : 'ਕਲਾਕਾਰ', 'ਨਾਰਕੀ', 'ਮੋਇਆਂ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ', 'ਭੂ-ਦਾਨ', 'ਵਾਰਿਸ', 'ਮਿੱਤਰ-ਪਿਆਰਾ', 'ਦਮਯੰਤੀ' ਆਦਿ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਗ-ਪਗ ਦਸ ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਛੇ ਘਰ', 'ਤਪਿਆ ਕਿਉਂ ਖਪਿਆ', 'ਨਾਟ-ਸੁਨੇਹੇ' ਆਦਿ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ 'ਲਹੂ-ਮਿੱਟੀ' ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪੱਖ ਅਪਣਾਇਆ। ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਬੌਧਿਕ ਚਿੰਤਨ ਪੱਖੋਂ ਨਵੇਂ ਦਿਸਹੱਦੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਗਰਗਾਮੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਖ਼ਿਆਲ ਦੇ ਧੁਰੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਘੱਟ, ਪੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ 'ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰਾ' ਨੂੰ 'ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ' (ਦਿੱਲੀ) ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ 'ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਾਹਿਤਾਰਥ' ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਹੈ। 7 ਅਕਤੂਬਰ, 1997 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਬਾਰੇ :

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵ-ਪੂਰਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਈ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨਜੀਤ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ਾ ਹੈ। ਮਨਜੀਤ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨਾਲ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ਼ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਸਤਰੀ-ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਮਨਜੀਤ ਆਪਣੀ ਨਣਾਨ ਦੇ ਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਢੇਰੀ ਨਹੀਂ ਢਾਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸਤਰੀ-ਸਭਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸੰਤਾਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦੂਜਾ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ।

* * * * *

ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ

ਪਾਤਰ :

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ	:	ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਮਾਂ
ਮਨਜੀਤ	:	ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਵਹੁਟੀ
ਸੁਖਦੇਵ		

(ਮਨਜੀਤ ਚੁੱਲ੍ਹੇ-ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਆਹਰ-ਪਾਹਰ ਕਰਦੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ, ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਥਾਂ ਘੁੰਮਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿੱਚ ਚਰਖ਼ਾ ਡਾਹੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਕੱਤ ਰਹੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਰੋਜ਼ ਕੁਰਲਾਉਨੀਆਂ ਬਈ ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਵੇਲ਼ੇ ਸਿਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰ ਪਰ ਏਸ ਬਹੂ ਦੇ ਦੀਦੇ ਨੀ ਵੜਦੀ। ਦੇਖ ਤਾਂ ਸਈ, ਕਿੱਡੀ ਧੁੱਪ ਚੜ੍ਹ ਆਈ ਐ, ਇਹ ਅਜੇ ਸਬਜ਼ੀ ਚੀਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਐਡਾ ਕੁਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਵੇਲਾ ਈ ਐ, ਦਸ ਈ ਵੱਜੇ ਨੇ ਅਜੇ। ਮੈਂ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਐਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਊਂ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਵਜੇ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਈ ਪੈਰ ਧਰਦੀ ਐ। ਦਸ ਨੀ ਵੱਜੇ ਹਾਲੇ, ਧੁੱਪ ਤਾਂ ਦੇਖ ਕਿੱਥੇ ਆ ਚੱਲੀ ਐ !

ਮਨਜੀਤ : ਰੁੱਤ ਬਦਲ ਰਹੀ ਐ, ਮਾਂ ਜੀ। ਸੂਰਜ ਹੁਣ ਛੇਤੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਘੜੀ ਦੇ ਗਿਆ ਵਜੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ! ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਿਰ ਪਾ ਲਿਆ ਮੁੰਡੇ ਦੇ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਮਰਾਂ ਲੰਘਾ ਲਈਆਂ, ਕਦੇ ਘੜੀ-ਘੜੀ ਨਾ ਦੇਖੀ ਤੇ ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣੀ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਧੁੱਪ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵੇਲ਼ੇ ਸਿਰ ਕਰ ਲਈਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਣ ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੁਕੀਨਾਂ ਘੜੀ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦੀਆਂ।

ਮਨਜੀਤ : (ਹੱਸ ਕੇ) ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਘੜੀ ਦੇਖਣੀ ਸਿੱਖ ਲਓ, ਮਾਂ ਜੀ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਹਾਂ, ਹੁਣ ਸਿਖਾਵੇਂਗੀ ਮੈਨੂੰ ਘੜੀ ਦੇਖਣ। ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਸਿਖਾਵੇਂਗੀ।

ਮਨਜੀਤ : (ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ) ਹੋਰ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਐ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੈ, ਇੱਕ ਮੈਂ ਹੀ ਜ਼ਰਾ ਮੱਤ ਦੀ ਹੋਲ਼ੀ ਆਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਟੱਬਰ! ਤੈਨੂੰ ਬੁਰਾ ਲੱਗਦਾ ਇ ਬਈ ਮੁੰਡਾ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣੇ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਐਂ। ਸਿਖਾ ਲਈਂ ਹੁਣ ਆ ਜਾਊਗਾ ਤਾਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਮੈਂ ਕੀ ਸਿਖਾਉਣੇ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਐ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ? ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੌਣ ਆਂ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਏਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ? ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਸਿੱਖਦੀ ਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਟਿੱਲ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਲਾਉਨੀ ਐਂ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਐ, ਨਹੀਂ ਸਿੱਟਦਾ ਮੇਰੀ ਗੱਲ। ਤੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦੀ ਆਂ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਮੈਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸਿੱਟਦੀ ਆਂ, ਬਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਆਖਾਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਖ ਲਈਂ, ਆਜੂਗਾ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ। ਤਿੰਨਾਂ-ਚੌਂਹ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਬਥੇਰੇ ਅਛਨੇ-ਪਛਨੇ ਕਰਦੀ ਐਂ। ਸੋਹਣੀ ਬਣਕੇ ਦਿਖਾਵੇਂਗੀ ਉਹਨੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : ਮਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਭਲਾ ਕੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੁਸੀਂ ? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸੋਹਣੀ ਬਣਕੇ ਦਿਖਾਵਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀਹਨੂੰ ਦਿਖਾਵਾਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗਾ, ਜਵਾਬੋਂ ਨੀ ਤੂੰ ਖੁੰਝਦੀ। ਜਵਾਬ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਤੁਰਤ ਦੇਣ ਜਾਣਦੀ ਐਂ। ਗੋਭੀ ਦੇਖ ਕਿੱਡੀ-ਕਿੱਡੀ ਕੱਟੀ ਐ। ਡੰਗਰਾਂ ਨੇ ਖਾਣੀ ਐ ਇਹ ?

ਮਨਜੀਤ : ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਬਹੁਤੀ ਛੋਟੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਬਾਪੂ ਜੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ,ਔਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਬਾਪੂ ਜੀ, ਔਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਕੀ ਕਹੇ ਹੁਣ ਸਿਆਣਾ ਆਦਮੀ ? ਵੱਡੀ ਕੱਟ ਦਿੰਨੀ ਐਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡੀ-ਵੱਡੀ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਵੀ ਬਥੇਰਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਸਬਜ਼ੀ-ਭਾਜੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਥਾਲ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਦੇ ਸੀ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਤਾਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡਰਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਨੇ।

ਮਨਜੀਤ : ਮੈਂ ਕਾਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣੇ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਭ ਦੀ ਸੇਵਕ ਆਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਤਾਂ ਹੀ ਸਭ ਕੰਮ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਨੀ ਐਂ। ਬੱਡੀ ਸੇਵਕ ਹੁਣ ਬਹੁਤੀ-ਬਹੁਤੀ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਕਰ ਲਵੇਂਗੀ ਸਬਜ਼ੀ ਤਿਆਰ ਤੇ ਉਹ ਭਲਾਮਾਣਸ ਵੀ ਖਾ ਜਾਊ ਅੱਧ-ਰਿੱਝੀ।

ਮਨਜੀਤ : ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਭਾਜੀ ਬਹੁਤ ਰਿੱਝੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਖੜ੍ਹਵੀਂ ਖਾ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗਾ ! ਹੋਰ ਮੱਤਾਂ ਨਾ ਦੇਹ ਮੈਨੂੰ। ਦਿਨ ਵੱਲ ਦੇਖ ਜ਼ਰਾ। (ਆਪਣੇ ਗਲੋਟਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ) ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਗਲੋਟੇ ਲਾਹ ਲਏ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੇ। ਚੌਥਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਐ। ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਈ ਮਸਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋਇਐ।

ਮਨਜੀਤ : ਮਾਂ ਜੀ, ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਨ੍ਹਾਉਣ-ਧੋਣ 'ਤੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਏ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਕੰਮ ਸੀ ਮੇਰਾ! ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਐ ਮਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਤੇ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਐ ਸਭ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਕੇ। ਇੱਕ ਗੁਆਂਢਣ ਮਿਲ ਗਈ ਐ, ਓਹੀ-ਜਿਹੀ ਇਹਨੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : (ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ) ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ, ਮਾਂ ਜੀ, ਗੁਆਂਢਣ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾ ਕੁਛ ਕਹੋ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਹਾਂ ? ਉਹੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਠੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦਿੰਦੀ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : (ਕੁਝ ਖਿਝ ਕੇ) ਕੀ ਪੁੱਠੀਆ ਮੱਤਾਂ ਦਿੰਦੀ ਐ ਮੈਨੂੰ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਬਣਾ ਲਈ ਐ ਸਭਾ ਮਾਂ ਵਾਲੀ। ਜੱਗ ਜਿੱਤ ਲਉ-ਗੀਆਂ ਇਹ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਾ ਕੇ। ਰਾਤ ਬੈਠੀ ਰਹੀ ਐ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਉਹਦੇ ਕੋਲ਼। ਹੋਰ ਮਿਲ਼ ਗਈਆਂ ਨੇ ਬਥੇਰੀਆਂ ਉਹਦੀ ਚੌਂਕੀ ਭਰਨ ਨੂੰ। ਅਖੇ ਮੀਟਣ ਹੁੰਦੀ ਐ ਸਾਡੀ।

ਮਨਜੀਤ : ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਕਿਹੜੀ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਲਈ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਹਾਂ, ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ! ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਡੀਕਦੀ ਐਂ ਤੂੰ ! ਕਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇਂਗੀ ਜਾਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਸਭਾ ਦੀ ਮੰਬਰ ਬਣਨ ਲੱਗੀ ਨੇ ? ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਕੱਢਿਐ ਏਹਨਾਂ ਨੇ ਖ਼ਸਮਾਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਦਾ। ਇਉਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਲੈਕ ਬਣ ਜਾਵੇਂਗੀ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ ?

ਮਨਜੀਤ : ਲਾਇਕ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਨੁਕਸ ਐ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਆਂ, ਕਾਣੀ ਆਂ, ਗੁੰਗੀ ਆਂ, ਬੋਲ਼ੀ ਆਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਗੁੰਗੀ ਤੈਨੂੰ ਕੌਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਐ ? ਬਥੇਰੀ ਚੱਲਦੀ ਐ ਲੁਤਰ-ਲੁਤਰ ਜ਼ਬਾਨ। ਬਣਾ ਲੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਨੇ। ਕਰ ਲੈ ਮਨਸੂਬੇ ਗੁਆਂਢਣ ਨਾਲ਼। ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਲੈਕ ਨੀ ਬਣਨ ਲੱਗੀ ਤੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਚੰਗੈ, ਮਾਂ ਜੀ, ਤੇਰੇ ਈ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਮੈਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੱਲ ਏਵੇਂ ਸਈ, ਮੈਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸਈ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਨੂੰ ਦੂਜਾ। ਮੇਰਾ ਕੀ ਵੱਗ ਨਾ ਛਿੜਨ ਦੇਵੇਂਗੀ ਤੂੰ ?

ਮਨਜੀਤ : ਗੱਲ ਤਾਂ ਹਾਹ ਇ। ਏਸੇ ਗੱਲੋਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਬਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਫੜੀਂਦੇ ਨੇ। ਚਲੋ, ਮਾਂ ਜੀ ਵਿਆਹ ਦੇਣਾ ਤੁਸੀਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਥਾਉਂ, ਐਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਕਾਹਨੂੰ ਕਰਦੇ ਓਂ ? ਮੈਂ ਵੀ ਸਭਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੇਹਲੀ ਹੋ ਜਾਊਂਗੀ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਵੇਹਲੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਨੀ ਐਂ ਗੁਆਂਢਣ ਆਂਗੂ। ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਲੁਕਿਆ ਫਿਰਦਾ ਇ ਦਰ- ਬਦਰ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦਾ। ਅਖੇ ਜੀ ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਆਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਮਨਜੀਤ : ਆਹੋ, ਓਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਐ ਕਿਸੇ ਦਾ ? ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਈ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕੋਈ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਏਸੇ ਗੱਲੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਰਦੀ ਆਂ। ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਅਰਗਾ ਨਾ ਬਣਾ ਲਈਂ। ਹੋਰ ਉਹਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੁੜਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਤਾਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਦੂਜੀ ਨੋਂਹ ਲਿਆਉਣ ਨੂੰ ਤਾਂਘਦੇ ਓਂ। ਕਿਸੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਧੀ ਲਿਆਇਓ, ਮਾਂ ਜੀ, ਜਿਹੜੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਟੁੱਟਣ ਦੇਵੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਠਾਣੇਦਾਰ ਦੀਆ ਧੀਆ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : ਮੈਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਾ ਭੇਜਦੀ ਆਂ, ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਦੇ ਦੇਣ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਣਵਾ ਦਿਓ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਮਖ਼ੌਲ ਕਰਨ ਬਥੇਰੇ ਜਾਣਦੀ ਐਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਧੁੱਪ ਆ ਗਈ ਐ, ਮਾਂ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਖ਼ੇ ਨੂੰ। ਲਿਆਓ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਚਰਖ਼ਾ ਛਾਵੇਂ ਕਰ ਦਿਆਂ। (ਚਰਖ਼ਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛਾਵੇਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਪੀਹੜੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਵੇਂ ਥਾਉਂ ਜਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਮਨਜੀਤ ਗਲੋਟਿਆਂ, ਪੂਣੀਆਂ ਦਾ ਬੋਹੀਆ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਕੋਲ਼ ਲਿਆ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹ ਕੀ ਭਾਬੜ ਬਾਲ਼ ਗਈ ਐਂ ? ਮੱਠੀ ਕਰ ਆ ਕੇ ਅੱਗ। ਧੁਆਂਖ ਜਾਊਗੀ ਸਾਰੀ ਸਬਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ।

ਮਨਜੀਤ : (ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ) ਆਈ, ਮਾਂ ਜੀ, ਆਟਾ ਛਾਣ ਲਿਆਵਾਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਛਾਣ ਲੈਂਦੀ ਆਟਾ। ਛਾਣਨੀ ਚੱਕਣੀ ਭਾਰੀ ਹੋਈ-ਹੋਈ ਐ ਇਹਨੂੰ। (ਉੱਠਦੀ ਹੈ।) ਆਪ ਈ ਅੱਗ ਮੱਠੀ ਕਰ ਦਿਆਂ।

ਮਨਜੀਤ : (ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਆਟਾ ਬਾਹਰ ਲਿਆ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜੋ ਹੁਣ ਮੁੜ ਚਰਖ਼ੇ ਉੱਤੇ ਆ ਬੈਠੀ ਐ, ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਬਥੇਰਾ ਇ, ਮਾਂ ਜੀ, ਆਟਾ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨੀ ਐਨਾ ਆਟਾ ? ਕਿਹੜੀ ਦੱਖਣ-ਦੋਹਲ ਦੇਣੀ ਐਂ ਤੂੰ ?

ਮਨਜੀਤ : (ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ) ਕਾਂ ਕੁਰਲਾਉਂਦੈ, ਮਾਂ ਜੀ, ਸਵੇਰ ਦਾ। ਖ਼ਬਰਾ ਕੋਈ ਪਰਾਹੁਣਾ ਹੀ ਆ ਜਾਵੇ !

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਆਉਣੈ। ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਇ ਤੇਰੇ ਪਰਾਹੁਣਾ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ?

ਮਨਜੀਤ : ਖ਼ਬਰਾ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਈ ਆ ਜਾਵੇ !

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਨੇ ਕੀ ਕਰਨ ਆਉਣੈਂ ?

ਮਨਜੀਤ : (ਮਖ਼ੌਲ ਨਾਲ) ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ। ਨਾਲੇ ਭਣੋਈਏ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰਦਾਰੀ ਲਈ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲੋਂ ਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਜੋਗ ਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਐਡਾ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਭਣੋਈਏ ਦਾ, ਛੌਣੀਉਂ ਜਾ ਕੇ ਲੈ ਆਵੇ।

ਮਨਜੀਤ : ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤਾਂ ਜਾ ਈ ਮਿਲੂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ । ਮੈਂ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮੂਹਰਿਉਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੋ ! ਲੁਦੇਹਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਮੂਹਰਿਓਂ ਮਿਲੋਂਗੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਿਖਾਉਂਗੇ ਕੁਛ।

ਮਨਜੀਤ : (ਮਖ਼ੌਲ ਨਾਲ) ਘਰ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖਾਉਣ ਨੀ ਦੇਣਾ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਗੁਆਂਢਣ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਜਾਈਂ ਨਾਲ।

ਮਨਜੀਤ : ਗੁਆਂਢਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਜ਼ਿਦ ਹੋ ਗਈ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਐ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਮੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ ਐ? ਵਿਗਾੜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦਾ, ਜਾਂ ਵਿਗਾੜੂ ਤੇਰੇ ਅਰਗੀਆਂ ਮਗਰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾ।

ਮਨਜੀਤ : ਚੰਗਾ, ਮਾਂ ਜੀ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ। (ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨੀ, ਕੱਢ ਦਿੰਦੀ ਕੁਛ ਆਟਾ।

ਮਨਜੀਤ : ਮਾਂ ਜੀ, ਇੱਕ ਜਣੇ ਜੋਗਾ ਵਾਧੂ ਈ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਉਣਾ ਹੋਊ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ, ਦੱਸਦੀ ਨੀ ਤੂੰ, ਬੜੀ ਮਿੰਨ੍ਹੀ ਐਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਆਹੋ,ਮਾਂ ਜੀ, ਸੁਖਰਾਜ ਨੇ ਆਉਣੈ!

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨੀ ਉਹ ਕੌਣ ਐਂ ? ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਨਾਂਉਂ ਤਾਂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : ਮਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਭਾ ਦੀ ਸਕੱਤਰ ਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਐ ? ਗੁਆਂਢਣ ਅਰਗੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਛੁੱਟੜ ?

ਮਨਜੀਤ : ਮਾਂ ਜੀ, ਗੁਆਂਢਣ ਤੇ ਐਨੀ ਕਰੋਪੀ ਕਾਹਦੀ ਆਉਂਦੀ ਐਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਵੇ ਨਾ ? ਤੇਰੇ ਅਰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੀ ਐ। ਸਭਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਇਹ। ਕੀ ਕਰੋਂਗੀਆਂ ਤੁਸੀਂ ਸਭਾ ਨਾਲ ? ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਚੋਂ ਹਿੱਸੇ ਦਵਾਉਣਗੀਆਂ ਇਹ। ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਹੀ ਹਿੱਸਾ।

ਮਨਜੀਤ : ਫੇਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਵੇਂਗੀ, ਮਾਂ ਜੀ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਤਾਂ ਏਸੇ ਗੱਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁਆੜੇ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰੋਕਣ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : ਤੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਦਿਆਂਗੇ, ਮਾਂ ਜੀ, ਸਭਾ ਤੋਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਤੇਰੀ ਸਭਾ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਈ ਵਿਆਹ ਹੋਣੈ ਭਲਾ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ।

ਮਨਜੀਤ : (ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਗਿੱਲਾ ਪੋਣਾ ਦੇ ਕੇ ਜਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।) ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੀ ਹੋਰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਓ, ਮਾਂ ਜੀ। ਆਉਣ ਆਲ਼ੇ ਪਰਾਹੁਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮਿੱਠੀ ਚੀਜ਼ ਬਣਾ ਲਵਾਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨੀ, ਆਉਣਾ ਕੀਹਨੇ ਐਂ ਤੇਰੇ ? ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸੁਣਦੀ ਐਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਲਗਦੇ ਨੇ, ਕਹਿ ਦੇਹ, ਮਾਂ ਜੀ ! ਕਾਹਨੂੰ ਰੱਖਦੀ ਐਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਦੇਖਿਆ ! ਆਪੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਪਾਉਂਦੀ ਐ, ਫੇਰ ਕਹੂਗੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਐ। ਨੀ ਬੜੀ ਖੇਖਣਹਾਰੀ ਐ ਤੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : ਚੰਗਾ, ਮਾਂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲੋਟ ਵੀ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। (ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਏਹ ਬਹੂ ਕਰਦੀ ਕੀ ਫਿਰਦੀ ਐ! (ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ) ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਟਿੱਚ ਈ ਜਾਣਦੀ ਐ। ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਮੁੰਡਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਾਜ਼ੀ ਐ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਇ। ਇਹਨੂੰ ਇਹ ਨੀ ਪਤਾ, ਮੁੰਡਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਮੈਂ ਈ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਐ। ਹੁਣ ਨੀਂ ਮੈਂ ਰੋਕਣਾ। ਇਹਦੇ ਜਿਹੜੀ ਕੁਥਾਉਂ ਬੁਰਕੀ ਪਈ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : (ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ) ਮਾਂ ਜੀ, ਖੰਡ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਚੱਲੀ। ਪਰਸੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਆਉਣਾ ਇ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਮੰਗਾ ਲਓ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੋ, ਮੁੱਕੂ ਨਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਊ ? ਜਦੋਂ ਕੁਣਕੇ ਕਰ-ਕਰ ਖੁਆਵੇਂਗੀ ਸਭਾ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : (ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ) ਮਾਂ ਜੀ ! ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਦੀ ਐ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਕੱਤਰ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਸਮਝ ਛੱਡੀਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਹੋਣੀ ਐ ਕੋਈ ਛੁੱਟੜ। ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੂਆਂ ਤਾਂ ਏਸ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੰਬਰ ਈ ਬਣਨਗੀਆਂ। ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਐਂ ਕੋਈ !

ਮਨਜੀਤ : (ਅੰਦਰੋਂ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਤੇ ਘਿਉ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।) ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋਈ ਛੁੱਟੜ ਈ ਲਗਦੈ, ਮਾਂ ਜੀ ! ਕਿਉਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਭਲੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਬੋਲਦੇ ਓ ? ਮੈਨੂੰ ਈ ਕਹਿ ਲਿਆ ਕਰੋ ਜੋ ਕੁਛ ਕਹਿਣਾ ਹੁੰਦੈ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੋ, ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਛੁੱਟੜ ਹੋਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਈ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੀਅ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਨੇ ਓਂ। ਪਰ ਮਾਂ ਜੀ, ਮੈਂ ਮਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਲਹਿਣ ਵਾਲੀ ਐਡੀ ਸੌਖੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਸਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਮਰ ਜਾਵਾਂ। ਮਰਨ-ਬਰਤ ਧਾਰ ਲਊਂ ਗਾਂਧੀ ਵਾਂਗੂੰ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਇਹ ਮਰਨ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਤੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇਹ।

ਮਨਜੀਤ : (ਚੌਂਕੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ) ਚੰਗਾ, ਬਈ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨਾ ਈ ਪੈਣੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੁਣਕੇ ਖਾ ਲਈਏ ਤੇ ਖੁਆ ਲਈਏ ਸਹੇਲੀਆ ਨੂੰ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗਾ, ਕਰ ਲੈ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀਆਂ। ਆ ਲੈਣ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਹੀ ਨਰਮ ਟੱਕਰੀ ਆਂ ਤੈਨੂੰ। ਹੋਰ ਜੱਟੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਖੰਡ ਘਿਉ ਨੂੰ ਜਿੰਦੇ ਨਾ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂ ?

ਮਨਜੀਤ : ਨਰਮ ਤਾਂ ਮਾਂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਓਂ। ਕੜਾਹ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕੂਲੇ ਓਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚਬਰ-ਚਬਰ ਨਾ ਕਰੀ ਜਾ, ਐਵੇਂ ਮਖੌਲ ਈ ਜਾਣ ਲਿਐ ਇਹਨੇ ਮੈਨੂੰ। ਆਉਣ ਦੇ ਤੇਰੀ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ, ਖੁਆਊਂ ਉਹਨੂੰ ਕੜਾਹ। ਗੁੱਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਕੱਢ ਦੇਵਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ! (ਬਾਹਰ ਟਾਂਗੇ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।)

ਮਨਜੀਤ : (ਉੱਬਲਦੀ ਚਾਹ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲਾਹ ਕੇ, ਨੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਸਕੱਤਰ ਆ ਗਈ, ਮਾਂ ਜੀ। (ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨੀ ਕਿੱਧਰ ਨੱਠ ਚੱਲੀ ਹੁਣ। ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸਈ, ਐਂ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਫਿਰਦੀ ਐ ਜਿਵੇਂ ਪੇਕਾ ਘਰ ਹੁੰਦੈ। (ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ) ਠੀਕ ਈ ਕੋਈ ਤਕੜੇ ਘਰ ਦੀ ਹੋਣੀ ਐਂ ਜਿਹੜੀ ਟਾਂਗੇ 'ਤੇ ਆਈ ਐ। ਗੁਆਂਢਣ ਅਰਗੀ ਕੰਗਾਲ ਨੇ ਕੀ ਟਾਂਗਾ ਕਰ ਲਿਜਾਣੈ ਪਰ ਨੌਂਹ-ਧੀ ਨੂੰ ਐਡਾ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਕ ਇਹਦੇ ਸਹੁਰੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਮਸਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਘੁੰਡ ਚਕਾ ਕੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪੱਲਾ ਨੀ ਕਰਦੀ। ਬੀਹੀ ਵਿੱਚ ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ ਉਘਾੜ ਜਾ ਖੜ੍ਹਦੀ ਐ।

(ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਨਜੀਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ–ਕੰਘੀ ਪਾਈ। ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਕੀ-ਬੱਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : ਮਾਂ ਜੀ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਜੁਗ-ਜੁਗ ਜੀ, ਪੁੱਤ ਤੂੰ ਤਾਂ ਪਰਸੋਂ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ ? ਊਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ। (ਅੱਗੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : ਤੈਨੂੰ ਕੀਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਂ ਜੀ, ਬਈ ਮੈਂ ਪਰਸੋਂ ਆਉਣੈ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਬੇ ਭਾਈ ਮੁੰਡਿਆ, ਤੇਰੀ ਬਹੂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਐ। ਏਸੇ ਖੇਖਣਹਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਬਈ ਸਤਾਈ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਆਉਣੈਂ।
(ਮਨਜੀਤ ਮੁਸਕਰਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਭੀ ਪੰਝੀ ਤਰੀਕ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ।

ਮਨਜੀਤ : ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਪੰਝੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਹੀ ਸੀ। ਦੋ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਤਾਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇਈਏ। ਕਿਉਂ, ਚੰਗਾ ਨੀ ਹੋਇਆ, ਮਾਂ ਜੀ, ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲੋਂ ਆ ਗਏ ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਤੂੰ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਦੋਂ ਦੀ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਈ ?

ਮਨਜੀਤ : ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਈ ਲਾਇਆ, ਮਾਂ ਜੀ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਛਾਉਣੀ ਰਹੀ ਆਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਉਂ ਲੈਣ ਲਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ, ਮਾਂ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿੱਥੇ ਲਹਿੰਦੈ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਕਿਉਂ, ਵੇ ਮੁੰਡਿਆ, ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਐ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਨਾਉਂ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਔਗੁਣ ਐ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਰੱਜੀ, ਮਿੱਤੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰੂੜੀ ਤਾਂ ਰਤਨੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਈ ਬੋਲ਼ਾ ਇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗੇ ਲੱਭ ਲਏ ਨੇ ਗਵਾਹ ਨਜ਼ੀਰ ਦੇਣ ਨੂੰ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਮਾਂ ਜੀ, ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੀ ਬੁਰੀ ਲੱਗਦੀ ਐ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਅਰਥ ਹੋਏ। ਜੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਹੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਾਂ ? ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕਹਿੰਦੈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਹਾਸਾ ਆਉਂਦੈ।

ਮਨਜੀਤ : ਚੰਗਾ, ਮਾਂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਓ, ਮੈਂ ਕੜਾਹ ਬਣਾ ਲਵਾਂ। (ਅਹੁਲ ਕੇ ਚੌਂਕੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗਾ ਭਾਈ, ਥੁਆਡੇ ਨਵੇਂ ਪੋਚ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹ। ਮੈਂ ਵੀ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਈ ਲਿਆ ਕਰੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : (ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ) ਮਾਂ ਜੀ ਦੇਖਿਓ ਕਿਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਕਰ ਲਿਉ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ......।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਕੀ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਊ ਦੂਜਾ ਉਹ ?

ਮਨਜੀਤ : ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਮਾਂ ਜੀ ? ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਈ ਹੋਣੈ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਥੁਆਡੇ ਪਿੰਡ ਨਾਉਂ ਵੀ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ?

ਮਨਜੀਤ : ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ? ਹੁਣੇ ਤਾਂ ਗਿਣਾਈਆਂ ਨੇ ਦੋ ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ ਨੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਤਪ ਕੇ) ਬੱਸ, ਨੀ ਬਹੂ ! ਮੂੰਹ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬੋਲ। ਮੈਂ ਨੀ ਏਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਨਾਉਂ ਲੈਣ ਦੇਣਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਮਾਂ ਜੀ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਾਉਣਾ।

ਮਨਜੀਤ : ਚੰਗਾ, ਫੇਰ, ਮੈਂ, ਮਾਂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤ ਜੀ ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਕਰੂੰ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਦੇਖ ਲੈ! ਹੈ ਬੜਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਮੂੰਹ 'ਚ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਪਰ, ਮਾਂ ਜੀ! ਹੋਰ ਕਹੇ ਵੀ ਕੀ ? ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ-ਕੁੜੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਉ ਕਹਿ ਕੇ ਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਕਰੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ ਕਹਿ ਕੇ ਈ ਬੁਲਾਉਣਾ ਪਊ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ) ਮੁੰਡਾ-ਕੁੜੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਇਹਦੇ, ਢਾਈ ਸਾਲ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਤੇ ਮੁੰਡਾ-ਕੁੜੀ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਜੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕਰਨਾ ਪਊ ਤੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਤੋਂ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਹਾਂ,ਬੜੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰੋ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮਾਂ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ। ਮਨਜੀਤ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛਾਉਣੀ ਰਿਹਾ ਕਰੂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਦੂਜੀ ਨੂੰਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰੂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਕਿਉਂ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਿਉਂ ਕਰਿਆ ਕਰੂ ਉਹ ਸੁੱਖੀ ਸਾਂਦੀ ?

ਮਨਜੀਤ : ਨਹੀਂ ਜੀ, ਮਾਂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰਹੂੰ ਏਥੇ। ਮਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਈ ਲੱਗਦੀ ਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਸੁਖਦੇਵ ਵੱਲ) ਵੇ ਆ ਪੁੱਤ ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਧੋ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ, ਥੱਕਿਆ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਇਹਨੇ ਕੇਹਾ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਬੀ ਦਾ ਲੇਖਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਨਜੀਤ : ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਕੜਾਹ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦਾ ਲੇਖਾ। ਕੜਾਹ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਵਿਆਹ ਦੀ ਦੇਖੋ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਆਓ, ਮਾਂ ਜੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰੀਏ।

(ਸੁਖਦੇਵ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)

ਮਨਜੀਤ : (ਉੱਚੀ) ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ, ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨੀ ਮੰਨਦੇ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਹਾਂ ਕੀ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਕਿਉਂ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮਨਜੀਤ ਜੀ ?

ਮਨਜੀਤ : ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਐ, ਗ਼ੁਸਲਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਾਂ ਕਿ ਬਾਹਰ ਹੀ ਪਟੜਾ ਰੱਖ ਦਿਆਂ ?

ਸੁਖਦੇਵ : (ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ) ਗ਼ੁਸਲਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ।

ਮਨਜੀਤ : ਜਾਉ ਤੁਸੀਂ ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਵੋ, ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਰੱਖ ਆਵਾਂ। (ਮਨਜੀਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਟੇਜ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : ਮਾਂ ਜੀ, ਅੱਜ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਬੜੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਆਂ ਆਉਂਦੀਆ ਨੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਉਣ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਆਂ, ਪੁੱਤ ? ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਤੇਰੇ ਆਏ 'ਤੇ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਦਿਨੇ ਹੀ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਜੀ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੋ, ਦਿਨੇ ਈ। ਥੋਡੇ ਨੀ ਬਾਰੇ ਆ ਹੁੰਦਾ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਤੀਵੀਂ, ਖ਼ਸਮ ਦੇ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਤੇ ਜੇ ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਫੇਰ ?

ਮਨਜੀਤ : (ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਚਲੋ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਨਹਾ ਲਉ, ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ, ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। (ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਨੂੰ) ਕਿਉਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਆਟਾ ਬਹੁਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ? ਠੀਕ ਕੁਰਲਾਂਦਾ ਸੀ ਕਾਂਉਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚਰਖ਼ਾ ਚੁੱਕ ਦਿਉ ਤੇ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਗ਼ੁਸਲ ਕਰਾ ਦੇਵਾਂ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਮਨਜੀਤ ਜੀ, ਕਰੋ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ। ਮੈਂ ਕਰ ਲਊਂ ਗ਼ੁਸਲ ਆਪੇ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਖੇਤੋਂ ਕਦ ਕੁ ਆਉਣਗੇ ?

ਮਨਜੀਤ : ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਈ ਨੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਅੱਜ ਹੈਗੀ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਚੰਗਾ, ਮੈਂ ਨਹਾ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਜਾ ਮਿਲੂੰ, ਖੇਤ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਆਏ। ਰੋਟੀ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ ਲੈ ਜਾਊਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ। (ਸਟੇਜ ਪਿੱਛੇ ਗ਼ੁਸਲਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੋ, ਹੁਣ ਨੱਠ ਜਾਈਂ ਖੇਤ ਨੂੰ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਨਾ ਬੈਠੀਂ ਭੋਰਾ ਚਿਰ।

ਮਨਜੀਤ : ਕੋਈ ਨੀ, ਮਾਂ ਜੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲ਼ੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਵੀ ਵੇਲ਼ਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਐ। ਖ਼ਬਰਾ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਅਟਕ ਗਏ ਹੋਣ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ਼ ਗੱਲੀਂ ਪੈ ਗਏ ਹੋਣ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਅੱਜ ਡਾਕੀਏ ਨੇ ਵੀ ਆਉਣੈ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨੀ ਆਈ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਦੀ, ਸੁੱਖ ਹੋਵੇ।

ਮਨਜੀਤ : ਸੁੱਖ ਈ ਹੋਊ, ਮਾਂ ਜੀ, ਚਿੱਠੀ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਈ ਹੁੰਦੀ ਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੋ ! ਸੁੱਖ ਈ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤੇਹ ਐ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦਾ ਬਈ ਉਹਦੀ ਚਿੱਠੀ ਉਡੀਕੇਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਤੇਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਈ, ਮਾਂ ਜੀ, ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾ ਚੁੱਕੀ ਆਂ? ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੁੱਛਿਓ ਕਦੇ, ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਆਂ ਉਹਨੂੰ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨੀ ਓਹੀ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਨੀ ਰੱਜਦੀ। ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖੁਣਰੀ।

ਮਨਜੀਤ : ਚੰਗਾ, ਮਾਂ ਜੀ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਤਕੜੇ ਦਾ ਸੱਤੀਂ ਵੀਹੀਂ ਸੌ (ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਅਟਕ ਕੇ) ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਐ ਮੈਂ ਚਟਣੀ ਵੀ ਰਗੜ ਲਵਾਂ ਪੁਦੀਨੇ ਦੀ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਫੁਲਕੇ ਲਾਹ ਲੈ, ਮੈਂ ਚਟਣੀ ਰਗੜਦੀ ਆਂ, ਪੁਦੀਨਾ ਤੋੜ ਲਿਆਵਾਂ ਹਵੇਲੀ 'ਚੋਂ। (ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਸਟੇਜ ਪਿੱਛੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨਜੀਤ ਫੁਲਕੇ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਮਨਜੀਤ : ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ, ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ? ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ?

ਸੁਖਦੇਵ : (ਨਹਾ ਕੇ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।) ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਜਿੰਨਾ ਕੁਝ ਮਿਲੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਇ।

ਮਨਜੀਤ : ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਘਾਟ ਐ ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਂ ਜੀ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨੇ।

ਸੁਖਦੇਵ : (ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ) ਮਾਂ ਜੀ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਕੀ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕਸੂਰ ਐ, ਮਨਜੀਤ ਜੀ ? ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਾਪੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸੋ, ਇਹਦੇ ਭਾਣੇ ਇਸਤਰੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਘੋੜੇ ਲਈ ਛਾਂਟ।

ਮਨਜੀਤ : ਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਛਾਂਟ ਵੱਜ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਕਿਸੇ ਹਮਾਤੜ ਦੇ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਪਰ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਛਾਂਟ ਸੁੱਟ ਹੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਐ।

ਮਨਜੀਤ : ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੱਟੀ ਮਾਂ ਜੀ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਈ ਜਾਪਦੀ ਐ ਪਰ ਬਾਪੂ ਜੀ ਐਡੇ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਇੱਕ ਕੁੜੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਭੈਣ

ਜੀ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਫ਼ੌਜੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਐਨੀ ਕੁ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਪਰ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਮਝੋ ਜਾਂ ਕੁਛ ਹੋਰ, ਸਾਡੀ ਮਤਰੇਈ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਈ। ਮਾਂ ਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਸੁਕਣੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮਾਂ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕਲੇਸ਼ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੋਤਾ-ਪੋਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਰੋਸ ਹੈ ਤੇਰੇ 'ਤੇ।

ਮਨਜੀਤ : (ਅਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ) ਮਾਂ ਜੀ, ਆ ਜਾਓ। ਬਥੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਇੰ ਪੁਦੀਨਾ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਕੀ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸੀ ਮੇਰੀਆਂ ?

ਮਨਜੀਤ : ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ, ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਗੱਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਭੁਟ-ਭੁਟ। ਮੁੰਡਾ ਮੇਰਾ ਮੋਮ ਦੀ ਨੱਕ ਐ, ਜਿੱਧਰ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਢਾਲ਼ ਲੈ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਮੈਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਜੀ ਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਲਾਹ ਦੇਈਏ, ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਲਈ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਈ ਲਈਏ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਕੂੰਡੀ ਵਿੱਚ ਪੁਦਨਾ ਤੇ ਗੰਢੇ ਕੱਟ ਕੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਈ ਤੇਰੀ ਗੱਲ, ਪੁੱਤ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਪਰ ਜੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਨਾ ਮਰੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਸਮਝ ਗਈ ਮੈਂ, ਮੈਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਈ ਭੋਲੀ ਨਾ ਸਮਝੋ।
ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਈ ਮੇਰੇ ਪੇਸ਼ ਲਿਆਉਨੇ ਓਂ ਤੁਸੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਸੀ, ਤਾਂ ਰੱਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸੁਣ ਲਈ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਤੇ ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤੇ, ਮਾਂ ਜੀ! ਤੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤੇ ਜੀਹਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਈਏ ਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮਾਰ ਦੇਈਏ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਵੇ, ਮੈਂ ਮਾਰੀ ਸੀ ਉਹ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਉਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੂੰ ਮਾਰੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਰਨੀ ਪਊ ਨਾ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਬੱਸ ਕਰ, ਵੇ ਮੁੰਡਿਆ, ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਐ। ਲਓ, ਹੁਣ ਫੁਲਕੇ ਪੱਕ ਗਏ। ਤੁਸੀਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਰੋਟੀ ਖਾਓ ਬੈਠ ਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸੁਖਦੇਵ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਈ ਚੱਲ ਬੈਠੋ, ਦੂਜੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ। ਮੈਂ ਸਟੂਲ ਰੱਖਦੀ ਆਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਾਉਨੀ ਆਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਮੈਂ ਫੇਰ ਖਾ ਲਊਂ, ਤੂੰ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਖੁਆ ਪਹਿਲੋਂ, ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੋਊ। ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਦਾ ਹੱਜ ਹੁੰਦੈ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਮਾਂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਉ। ਮਨਜੀਤ ਖਵਾਂਦੀ ਐ ਰੋਟੀਆਂ ਆਪਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਚੰਗਾ ਭਾਈ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਜਾਨੀ ਆਂ ਪਰ ਰੋਟੀ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਆਏ ਤੋਂ ਖਾਊਂ। (ਉੱਠ ਕੇ ਸੁਖਦੇਵ ਕੋਲ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੀ ਐ। ਮਨਜੀਤ ਦੋਹਾਂ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਤਿਪਾਈ ਲਿਆ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਪਾ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : (ਕੜਾਹ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ) ਐਨਾ ਕੜਾਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਖਾਣਾ, ਮਨਜੀਤ ਜੀ ! ਅੱਧਾ ਕਰ ਲਿਆਓ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਵੇ ਪੁੱਤ, ਐਨਾ ਕੜਾਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਾ ਲੈਨੀ ਆਂ, ਤੂੰ ਅੱਧਾ ਕਰਾਊਨਾ ਇੰ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਦੋ ਵਾਰੀ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਖਾ ਲਊਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਭਰੀ ਹੋਈ ਪਲੇਟ ਤੋਂ ਤਾਂ ਡਰ ਆਉਂਦੈ।

ਮਨਜੀਤ : ਖਾ ਲਓ, ਬਚਦਾ ਮੈਂ ਖਾ ਲਊਂ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਤੇ ਆ, ਤੂੰ ਵੀ ਬੈਠ ਜਾ।

ਮਨਜੀਤ : ਨਹੀਂ, ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਕਾਉਂ-ਕੁੱਤੇ ਪੈਣਗੇ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਖਾ ਲਊਂ।

ਡਾਕੀਆ : (ਸਟੇਜ ਪਿੱਛੋਂ) ਬੇਬੇ ਜੀ, ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਲਓ।

ਮਨਜੀਤ : (ਡਾਕੀਏ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ) ਲਿਆ, ਭਾਈ (ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਸੁਖਦੇਵ ਪਾਸ ਲਿਆ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ) ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਓ, ਫੇਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਣਾ। ਹੋਰ ਫੁਲਕਾ ਲਿਆਵਾਂ ?

ਸੁਖਦੇਵ : (ਸਿਰ ਮਾਰਕੇ) ਨਹੀਂ, ਬੱਸ।

ਮਨਜੀਤ : (ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ)ਆਹ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਐ। (ਪਾੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਦੇਵ ਜਦ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚਿੱਠੀ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : (ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ) ਕਿਉਂ, ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਭੈਣ ਜੀ ਨੇ ?

ਮਨਜੀਤ : (ਉਦਾਸ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ) ਪੜ੍ਹ ਲਵੋ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਸੁਣਾ, ਪੁੱਤ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਕੀ ਸੁਣਾਵਾਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਭੈਣ ਜੀ ਤਾਂ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਨੇ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਸੀ, ਪਰਾਹੁਣਾ ਨੀ ਸਾਡਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ। ਕੀ ਲਿਖਦੀ ਐ ਬੀਬੀ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਲਿਖਦੀ ਐ, ਬਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ, ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਭੈਣ ਜੀ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਬੋਲਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਮਾਰਨ ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਆਖਦੇ ਨੇ ਮੈਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣੈ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਕੇ) ਕਿਉਂ, ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਇੰ ? ਤੇ ਬੀਬੀ ਕਾਹਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਐ ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ? ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਪੀ ਲਵੇ ਜਿੰਨੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਉਹ ਐਵੇਂ ਮੁਫ਼ਤ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕਲੇਸ਼ ਪਾਉਂਦੀ ਐ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਪਰ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਭੈਣ ਜੀ ਦੇ ਮੁੰਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਹੋ ਜੂ ਮੁੰਡਾ। ਮੇਰੀ ਧੀ ਕੋਈ ਬੁੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੁਣੇ ? ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ? ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜੇ ਕੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਫੇਰ ਕੀ ਕਰੂ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਫੇਰ ਤੀਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਊ ਪਰ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਦਾ ਈ ਦੁੱਖ ਐ ਨਾ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਡੁਸਕ ਕੇ) ਨੀ ਬਹੂ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੀਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਭੁੱਲੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਏਸ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਬਥੇਰਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਚੁੱਕੀ ਆਂ। ਮੇਰੀ ਧੀ 'ਤੇ ਇਹ ਹੋਣੀ ਕਿਹੜੇ ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ ਹੋ ਕੇ ਬੀਤਦੀ ਐ ? ਜਿਹੜੇ, ਬਹੂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਕਹੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਤੈਤੋਂ ਤੇ ਵਾਹਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਆਂ।

ਮਨਜੀਤ : ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਜੀ, ਰੋਵੋ ਨਾ। ਹੁਣ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਰਿਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਹੁਣ ਐਨੀ ਬੇਵੱਸ ਨਹੀਂ। ਬੀਬੀ ਦੇ ਏਸ ਦੁੱਖ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸਾਡੀ ਇਸਤਰੀ-ਸਭਾ ਕਰ ਲਊਗੀ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਇਸਤਰੀ-ਸਭਾ ਕੀ 'ਲਾਜ ਕਰੂ ? ਦੱਸ ਨੀ, ਬਹੂ, ਛੇਤੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਹੋਵੇ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਸਭਾ ਕੀ ਹੈ, ਮਨਜੀਤ ਜੀ ?

ਮਨਜੀਤ : ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਸੁਖਦੇਵ ਜੀ, ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਲੋਕ-ਇਸਤਰੀ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ-ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ, ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਇ ਭੈਣ ਜੀ ਦੇ

ਪਿੰਡ ਵੀ 'ਲੋਕ-ਇਸਤਰੀ ਸਭਾ' ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਤਾਂ ਬੜੀ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਇਸਤਰੀ ਐ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦੀ ਆਂ ਗੁਆਂਢਣ ਦੇ ਹੱਥ। ਸਭਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਝਬਦੇ ਹੀ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲਿਆ ਦੇਵੇਗੀ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਧੰਨ ਨੀ, ਬਹੂ, ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਧੰਨ ਥੋਡੀ ਇਸਤਰੀ-ਸਭਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਆਂਢਣ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਊਂਗੀ ਜੀਹਨੂੰ ਮੈਂ ਏਸ ਸਭਾ ਬਾਰੇ ਐਨੇ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਕਹੇ ਨੇ।

(ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : ਔਹ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ (ਉੱਠ ਕੇ) ਬਾਪੂ ਜੀ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ। ਸੁਣਾ, ਸੁਖਦੇਵ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੈਨੂੰ ਆਏ ਨੂੰ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਥੋੜ੍ਹਾ ਈ ਚਿਰ ਹੋਇਆ, ਬਾਪੂ ਜੀ। ਬੱਸ, ਆ ਕੇ ਨਹਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗਾ ਸਾਂ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਬਹਿ ਜਾ, ਖਾਹ ਤੂੰ ਰੋਟੀ।

ਮਨਜੀਤ : ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੈਠੋ, ਬਾਪੂ ਜੀ, ਰੋਟੀ ਖਾਣ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਮੈਂ ਵੀ ਖਾ ਲੈਨਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਉਂ ਇਉਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਢਿੱਲੇ ਕਰੀ ਖੜ੍ਹੀ ਐ ? ਕੀ ਗੱਲ ਐ, ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਮਾਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਡੁਸਕਦੀ ਹੋਈ) ਆਹ ਬੀਬੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਐ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਕਿਉਂ, ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਊਂ ਤਾਂ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਈ ਐ ਪਰ ਓਹੀ ਗੱਲ, ਪਰਾਹੁਣਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਕੀ ਆਖਦੈ ਪਰਾਹੁਣਾ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਆਹੀ, ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਇ। ਬੀਬੀ ਬਚਾਰੀ ਦੁਖੀ ਐ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਗੱਲ ਕੀ ਐ ? ਦੁਖੀ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ। ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਤੂੰ ਸੁੱਖ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਹੋਣੀ ਐਂ ?

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਿਭਣੀ ਨੀ। ਮੇਰੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨੀ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸਮਤ ਧੀ ਦੀ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਪਰ ਹੁਣ ਗੱਲ ਵੀ ਕੋਈ ?

ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ : ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਬਾਪੂ ਜੀ ? ਬਲਵੰਤ ਸਿਹੁੰ ਕਹਿੰਦੇ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਹੋਰ ਕਰਵਾ ਲੈਣੈ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਕਰਾ ਲਵੇ। ਕੱਲ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਅੱਜ ਕਰਾ ਲਵੇ। ਮੈਂ ਧੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਊਂ ਐਥੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਧੀ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਘਾ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਬਥੇਰਾ ਇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਬਾਪੂ ਜੀ, ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਊ ਉਹ ਦੂਜਾ ! ਮਖੌਲ ਈ ਐ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ! ਅਸੀਂ ਮਰ ਗਏ ! ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੇ ਆਂ ਅਸੀਂ? ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾ ਲਵੇ।

ਮਨਜੀਤ : ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਸੁਰ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ? ਨਿੱਤ-ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ਵੈਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਐ। ਬੀਬੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਹਰ ਦਮ ਜਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਇ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਏਹੋ-ਜਿਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਪੌਣ ਵਾਲਾ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਅਹਮਕ ਹੁੰਦੈ।

(ਬਾਹਰ ਟਾਂਗੇ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।)

ਮਨਜੀਤ : ਆਹ ਟਾਂਗਾ ਹੋਰ ਕੀਹਦਾ ਆ ਗਿਆ ? ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਈ ਔਂਦੈ।

(ਟਾਂਗਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ ਦੋ ਬੱਚੀਆਂ, ਪੰਜ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀਆਂ, ਨਾਲ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ : ਲਓ, ਔਹ ਬੀਬੀ ਆਪ ਆ ਗਈ।

ਮਨਜੀਤ : ਹੈਂ ਬੀਬੀ ! ਆਪ (ਉੱਠ ਕੇ ਬੀਬੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਅਹੁਲਦੀ ਹੈ।) ਮੈਂ ਉਡੀਕਦੀ ਤਾਂ ਸੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਪਰ ਏਸ ਚਿੱਠੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। (ਨੱਸ ਕੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।)

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : (ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਅਹੁਲਦੀ ਹੋਈ।) ਬੀਬੀ, ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਤਾਂ ਆਈ ਐਂ ? (ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਈ ਆਈ ਆਂ। ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਬਹੁਤਾ। (ਮਨਜੀਤ ਦੀ ਜੱਫੀ ਛੱਡਦੀ ਹੋਈ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਆਂ। (ਸੁਖਦੇਵ ਵੱਲ) ਤੂੰ ਵੀਰ, ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਸੀ ਬਈ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਮੁੜ ਜਾਣੈ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਾਹਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਨ ਖੁੰਝਾਵਾਂ।

ਸੁਖਦੇਵ : ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ, ਬੀਬੀ। ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ। (ਵੱਡੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।) ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਗੋਗੀ।

ਗੋਗੀ : (ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ) ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਮਾਮਾ ਜੀ।

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : ਬਾਪੂ ਜੀ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ। (ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੋਈ) ਤੁਸੀਂ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੇ ਓ ?

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਪਰ ਆਹ ਚਿੱਠੀ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਐ ? ਤੇਰੀ ਈ ਚਿੱਠੀ ਐ, ਨਾ ? (ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : ਚਿੱਠੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਈ ਐ ਪਰ ਕਿਹੜੀ ਐਡੀ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਐ ਇਹਦੇ 'ਚ ? ਸ਼ਰਾਬ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਐ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਐ ?

ਮਨਜੀਤ : ਪਰ, ਬੀਬੀ, ਇਹਦੇ 'ਚ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਇ। ਬਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿਹੁੰ ਹੋਰੀਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰੌਂਦੇ ਨੇ।

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : (ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ) ਹੈਂ! ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ? ਇਹੀ-ਜਿਹੀ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚਰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ। (ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ) ਅੱਛਾ !

ਮਨਜੀਤ : ਕਿਉਂ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਛਾ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ !

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਗੱਲ ?

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : ਤੇ ਹੋਰ ? (ਚਿੱਠੀ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਾਂਦੀ ਹੋਈ) ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ?

ਸੁਖਦੇਵ : (ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ਵਾਹ, ਬਈ ਵਾਹ, ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਮੌਜੂ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਮਾਂ ਜੀ ਦਾ ਮੌਜੂ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਸੁਹਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ।

ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ : ਮਿਲ ਗਈ, ਵੇ ਪੁੱਤ, ਸਿੱਖਿਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਪਾ ਦਿਓ।

ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ : ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲ ਗਈ ਮਾਂ ਜੀ ਨੂੰ ?

ਸੁਖਦੇਵ : ਆਪੇ ਦੱਸ ਦੇਣਗੇ ਤੈਨੂੰ।

ਮਨਜੀਤ : (ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਂਦੀ ਹੋਈ) ਬੜੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਆਈ ਐਂ, ਬੀਬੀ ਤੂੰ। (ਜੱਫੀ ਛੱਡ ਕੇ) ਹੁਣ ਚੱਲ ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ। (ਸੁਖਦੇਵ ਪਾਸੋਂ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ।)

(ਪਰਦਾ)

ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :

ਟਿੱਲ ਲਾਉਣਾ - ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ। **ਗਲੋਟੇ** - ਸੂਤਰ ਦਾ ਮੁੱਢਾ, ਚਰਖੇ 'ਤੇ ਕੱਤ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੂਤ ਦਾ ਪਿੰਨਾ ਜੋ ਆਂਡੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। **ਵਿਦਵਾਨ** - ਉਹ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ। **ਮਨਸੂਬੇ** - ਮਨਸਾ, ਇਰਾਦਾ, ਸਕੀਮ। **ਕਲੇਸ਼** - ਝਗੜਾ। **ਪੂਣੀਆਂ** - ਕੱਤਣ ਲਈ ਪੂਣ-ਸਲਾਈ 'ਤੇ ਵਲ੍ਹੇਟ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਪਿੰਜੀ ਰੂੰ। **ਤਾਬਿਆਦਾਰ** - ਆਗਿਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। **ਛੁੱਟੜ** - ਛੱਡੀ ਜਾਂ ਤਿਆਗੀ ਹੋਈ ਤੀਵੀਂ। **ਇਜਾਜ਼ਤ** - ਆਗਿਆ, ਮਨਜ਼ੂਰੀ। **ਖੇਖਨਹਾਰੀ** - ਪਖੰਡ ਜਾਂ ਮਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚਲਾਕ ਤੀਵੀਂ। **ਕੁਲਕੇ** - ਕੜਾਹ। **ਗੁਸਲ ਕਰਨਾ** - ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ। **ਹਮਾਤੜ** - ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ, ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ ਆਮ ਆਦਮੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

(1) ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ।

ੳ. ''ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੀਅ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਨੇ ਓਂ। ਪਰ, ਮਾਂ ਜੀ, ਮੈਂ ਮਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਲਹਿਣ ਵਾਲੀ ਐਡੀ ਸੌਖੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਸਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਮਰ ਜਾਵਾਂ।''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ?
2. ਮਨਜੀਤ ਦੀ ਸੱਸ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ?
3. ਸੱਸ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਡਰਾਵੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਨਜੀਤ ਕੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ?

ਅ. ''ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਇੱਕ ਕੁੜੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ, ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਫ਼ੌਜੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਐਨੀ ਕੁ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ?
2. ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਣਨ 'ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ?
3. ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਸੋਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ?

ੲ. ''ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਗੱਲ ਕੀ ਐ ? ਦੁਖੀ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ। ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਤੂੰ ਸੁੱਖ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਹੋਣੀ ਐਂ ?''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ?
2. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ?
3. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ?

ਸ. ''ਨੀ ਬਹੂ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੀਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਭੁੱਲੀ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਏਸ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਬਥੇਰਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਚੁੱਕੀ ਆਂ। ਮੇਰੀ ਧੀ 'ਤੇ ਇਹ ਹੋਣੀ ਕਿਹੜੇ ਪਾਪ ਦਾ ਫ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਬੀਤਦੀ ਐ? ਜਿਹੜੇ, ਬਹੂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਕਹੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਤੈਤੋਂ ਤੇ ਵਾਹਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਆਂ।''

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ?
2. ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਕਿਉਂ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ?
3. ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ 'ਹੋਣੀ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

(2) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।

(ੳ) ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ (ਅ) ਮਨਜੀਤ (ੲ) ਸੁਖਦੇਵ

* * * * *